

İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1930'LU YILLARIN KALKINMA POLİTİKALARI BAĞLAMINDA
İZMİR İKTİSAT KONGRESİNİN ORTA TABAKANIN
KALKINMASINDAKİ TARİHSEL ÖNEMİ

SİYASET BİLİMİ VE EKONOMİ ANABİLİM DALI YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yüksel ANIT

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÖZMEN

İSTANBUL – 2020

İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1930'LU YILLARIN KALKINMA POLİTİKALARI BAĞLAMINDA
İZMİR İKTİSAT KONGRESİNİN ORTA TABAKANIN
KALKINMASINDAKİ TARİHSEL ÖNEMİ

SİYASET BİLİMİ VE EKONOMİ ANABİLİM DALI YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yüksel ANIT

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÖZMEN

İSTANBUL – 2020

TEZ TANITIM FORMU

YAZARIN ADI SOYADI : Yüksel ANIT

TEZİN DİLİ : Türkçe

TEZİN ADI : 1930'lu Yılların Kalkınma Politikaları Bağlamında İzmir İktisat Kongresinin Orta Tabakanın Kalkınmasındaki Tarihsel Önemi

ENSTİTÜ : İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ANABİLİM DALI : Siyaset Bilimi ve Ekonomi

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans

TEZİN TARİHİ : 11.02.2020

SAYFA SAYISI : 100

TEZ DANIŞMANI : Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÖZMEN

DİZİN TERİMLERİ : Kalkınma, Orta Tabaka, İzmir İktisat Kongresi

TÜRKÇE ÖZET : Ülkelerin kalkınmasında orta tabakanın önemi tarihsel boyutu ile ele alınarak, henüz cumhuriyet ilan edilmeden, kalkınma hamleleri ile ilgili İzmir İktisat Kongresindeki irade beyanının 1930'lu yıllara yansımaları değerlendirilmiştir.

DAĞITIM LİSTESİ : 1. İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne

2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Yüksel ANIT

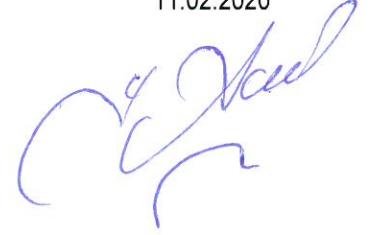
BEYAN

T.C. İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez/Proje Yazım kılavuzu yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu Tez/Proje içindeki tüm veri, bilgi ve dokümanların doğru ve tam olduğunu, akademik etik ve ahlak kurallarına uygun bir şekilde elde edildiğini belirtirim. Lisansüstü Tez/Proje Yazım çalışmasında kullandığım verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı ve çalışmanın özgün olduğunu bildiririm.

Aynı zamanda bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve yararlandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi ve bu Lisansüstü Tez/Proje Yazım sırasında patent ve telif haklarının ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir; aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yüksel ANIT

11.02.2020

T.C
İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yüksel ANIT' ın "1930 'lu Yılların Kalkınma Politikaları Bağlamında İzmir İktisat Kongresinin Orta Tabakanın Kalkınmasındaki Tarihsel Önemi" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Ekonomi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Ekonomi YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÖZMEN
Danışman
İstanbul Rumeli Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Turan YAMAN
Üye
İstanbul Rumeli Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi İhsaniye Gökçe KAYA
Üye

İstanbul Gelişim Üniversitesi

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

ONAY

.... / / 2020

Dr. Öğr. Üyesi Atilla AYDIN

Enstitü Müdürü

ÖZET

Orta tabaka tanımı sadece imalat/ticaret ile uğraşanları kapsamasa da bunlar, sosyal kesimlerin itici unsurlarıdır. Türkiye, dünyada yaşanan önemli dönüşümler sonrasında yeni şartlara uyum sağlamak adına İzmir İktisat Kongresi ile yeni bir süreç başlatmıştır. Küresel ekonomik kriz ile iktisadi modellemelerin değişime uğramış olması, toplumu farklı bir noktaya sürükleyerek, işletme ve orta tabakanın işlevsel içeriğini de dönüştürmüştür. Etkileşim ilişkileri bağlamındaki bu salınımın sonunda, (son 40 yıl) liberal ekonomi ve KOBİ'lerle tekrar önemli kalkınma dönüşümü yaşanmıştır. Bu değişim ve dönüşümlerin tarihi süreç içerisinde toplumsal katmanlar üzerindeki etkileri ve ülkemizdeki izdüşümleri değerlendirilmiştir.

Çalışmada İzmir İktisat Kongresi öncesi ve sonrası ile anlatılmış, Cumhuriyet'in ilk yıllarından II.Dünya Savaşı'na kadar, kongrenin etkileri konjonktürel olarak pratik ile arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Çalışmanın ana eksenini, sosyal tabakalaşmanın Türkiye deneyimi oluştururken, arka planda ağırlıklı olarak İzmir İktisat Kongresi kararları sonrası II. Dünya Savaşı'na kadar olan sürede uygulama ve yansımaları ele alınmıştır. Bu çerçevede kongre kararlarının sosyal tabaka ve sınıf kavramları ile ilişkileri ulusal ve uluslararası bazda yorumlanmıştır. Konunun ve tartışmaların güncelliği, heyecanı bizi günümüz Türkiye'sine savurdu. Pratikte; liberal, devletçi, karma ve serbest piyasa ekonomik modellerinin uygulandığı Türkiye Cumhuriyeti ekonomi tarihi çalışmamızın bağımsız değişkenleri olarak aldığımız modelleri meydana getirdi.

SUMMARY

Although the definition of the middle layer does not only include those engaged in manufacturing/trade, they are the driving elements of the social segments. Turkey, in order to adapt to the new conditions after the major transformations taking place in the World, has initiated a new process with İzmir Economic Congress. The fact that the economic modeling has changed with the global economic crisis has transformed the functional content of the business and middle class by dragging the society to a different point. As a result of this oscillation in the context of interaction relations (the last 40 years), significant development transformation has again been experienced with SMEs and the liberal economy. The effects of these changes and transformations on the social layers in the historical process and their projections in our country were evaluated.

In this study, before and after the Izmir Economy Congress was explained, the effects of the congress were questioned cyclically in relation to practice from the first years of the Turkish Republic until World War II. The main axis of the study is social stratification experience in Turkey, in the background, after the decisions of the Izmir Economic Congress applications and reflections until World War II were discussed. In this context, the relations of the congress decisions with the concepts of social layer and class were interpreted nationally and internationally. Actuality and excitement of the topic and debates haled us to today's Turkey. Practically; Turkish Republic economy history that has applied liberal, statist, mixed and free market economic models, were the independent variables of our study.

İÇİNDEKİLER

	SAYFA
ÖZET	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER	III
TABLolar LİSTESİ	IV
ŞEKİLLER LİSTESİ	V
ÖN SÖZ	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: TOPLUMSAL TABAKALAŞMA, TOPLUMSAL HAREKETLİLİK VE ORTA TABAKALAŞMA	
1.1. TOPLUMSAL TABAKALAŞMANIN TANIMI VE BAŞLICA TABAKALAŞMA TÜRLERİ	5
1.1.1. Tabakalaşmanın Yapısı	8
1.2. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK	11
1.2.1. Dikey Toplumsal Hareketlilik	12
1.2.2. Yatay Toplumsal Hareketlilik	12
1.3. TÜRKLER'DE TABAKALAŞMA	13
1.4. ORTA TABAKALAŞMA	15
1.4.1. Orta Direk	19
İKİNCİ BÖLÜM: BİRİNCİ TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ VE LİBERAL EKONOMİ UYGULAMALARI	
2.1. SANAYİLEŞME SÜRECİ	22
2.1.1. Sanayi (Endüstri) Devrimi	22
2.1.2. Osmanlı Devleti'nin Sanayileşme Karşısındaki Durumu	25
2.2. BİRİNCİ TÜRKİYE (İZMİR) İKTİSAT KONGRESİ	28
2.2.1. Kongre Öncesi Genel Durum	30
2.2.2. Lozan Görüşmelerinin Kesintiye Uğraması ve İktisat Kongresi'nin Toplanması	31
2.2.3. İktisat Kongresi'nin Önemi ve Misak-ı İktisadi	35
2.2.4. Liberal Ekonomi Kararı ve İktisat Kongresi Uygulamaları	39
2.2.4.1. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Milli İktisat Süreci	42
2.2.5. Birinci İktisat Kongresi Sonrası Uygulamaları	44
2.2.5.1. Teşvik-i Sanayi Kanunu ve Ali İktisat Meclisi	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DEVLETÇİLİK VE PLANLI EKONOMİ UYGULAMALARI	
3.1. DEVLETÇİ EKONOMİ UYGULAMALARINA GEÇİŞ SÜRECİ	50
3.1.1. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı (Büyük Buhran)	51
3.1.2. Korumacı-Devletçi Ekonomi Uygulamaları	58
3.1.2.1. Devletçi Ekonomiye Yönelişin Sebepleri	61
3.1.2.2. Atatürk'ün Devletçilik Anlayışı	64
3.2. PLANLI EKONOMİ DÖNEMİ	65
3.2.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	69
3.2.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	71
3.2.3. Devletçi ve Planlı Ekonomi Uygulamalarının 1930'lu Yıllara Yansımaları	74
SONUÇ	83
KAYNAKÇA	95
ÖZGEÇMİŞ	-

TABLÖLAR LİSTESİ

		SAYFA
TABLO-1	1921 YILI SANAYİ VERİLERİ	30
TABLO-2	KARAYOLU AĞI (km)	45
TABLO-3	DEMİRYOLU AĞI (km)	45
TABLO-4	KRİZ AŞAMASINDAKİ İŞSİZLİK ORANLARI (%)	53
TABLO-5	İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI (1927-1935)	58
TABLO-6	İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI (1927-1935)	60
TABLO-7	1923-1938 DÖNEMİ YENİ KURULUŞLAR	62
TABLO-8	EKONOMİK GÖSTERGELER	75
TABLO-9	1923-1938 DÖNEMİ LİSE ve ÜZERİ OKUL/ÖĞRENCİ SAYILARI	77
TABLO-10	İŞLETMELERİ/SANAYİ DIŞI İŞLETMELER ve BU İŞLETMELERDE ÇALIŞAN SAYILARI	79
TABLO-11	İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI (%)	79
TABLO-12	YILLARA GÖRE DIŞ TİCARET VERİLERİ (1000 \$)	80
TABLO-13	PLANLI EKONOMİ DÖNEMLERİNDE PLANLANAN ve GERÇEKLEŞEN BÜYÜME ORANLARI (%)	81
TABLO-14	KALKINMA ve SANAYİLEŞME HIZLARI	81

ŞEKİLLER LİSTESİ

		SAYFA
ŞEKİL-1	PIRAMİT GÖRÜNÜMLÜ TABAKALAŞMA TİPİ	9
ŞEKİL-2	PRİZMA GÖRÜNÜMLÜ TABAKALAŞMA TİPİ	9
ŞEKİL-3	GELİŞMİŞLİK SEVİYESİ İLE TABAKALAŞMA İLİŞKİSİ	10
ŞEKİL-4	BİR TOPLUM İÇERİSİNDEKİ DİKEY HAREKETLİLİK	12
ŞEKİL-5	BİR TOPLUM İÇERİSİNDEKİ YATAY HAREKETLİLİK	12
ŞEKİL-6	TABAKALARIN SINIFSAK KATEGORİLERİ	17
ŞEKİL-7	GELİŞMİŞ TOPLUMLARDA TABAKALAR	18

ÖN SÖZ

Tez çalışmasının her aşamasında öğretici ve yönlendirici tavrı ile desteklerini eksik etmeyen değerli danışman hocam Süleyman ÖZMEN'e ve katkılarından dolayı arkadaşlarım/meslektaşlarım Tuncay SEVİNÇ, Özkan PİYADE'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, Toplumbilimi adına bildiğim hemen her şeyin temellerini atan Sosyolog Zeki ANIT'a minnet ve hayatını kaybeden Prof. Dr. Eyüp KEMERLİOĞLU'na Rahmet dileklerle...

Yüksel ANIT

GİRİŞ

Toplumsal tabakalaşmanın tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanların bir arada yaşamaya başlaması ile tabakalaşma sürecini belirleyen etmenler dönemler/çağlar arasında ve toplumdan topluma farklılık göstermiştir. Artı ürünün ortaya çıkmasıyla değişikliğe uğrayan hiyerarşik mertebelenmenin ekonomik, sosyal ve politik etkileri insanlığın her dönem gündeminde olmuştur. Hiyerarşik mertebelenmenin sadece insan toplulukları için değil, bitki ve hayvan türleri dâhil tüm canlı organizmalar için geçerli olduğuna dair birçok görüş bulunmaktadır. Bitki türlerinin beslenebilmek amacıyla güneş ışığından daha çok yararlanabilmek adına gökyüzüne, suya ve ihtiyacı olan minerallere ulaşmak için kökleri ile derinlere bir yarış söz konusu iken, hayvan türleri de beslenmek ve çoğalmak sureti ile daha iyi yerde konumlanabilmenin mücadelesini vermektedirler. Doğu ve batı düşüncesinde birçok toplumbilimci, toplumların da canlı organizma karakteristiği gösterdiğini kabul ederek benzer mücadele özellikleri ile tanımlamalarda bulunmuşlardır.

Bireyler ve toplumsal katmanlar arasında eşitliğin sağlanabileceği ideali her çağda karşımıza çıkmaktadır. Günümüz demokrasilerinde de vatandaşlık bağının sağladığı siyasi eşitliğin yetersiz olduğu, bununla beraber ekonomik ve sosyal eşitliğin sağlanması gerekliliği savunulmaktadır¹. Yönetim gücüne aday olan birçok siyasi/toplumsal organizasyon, bu hedefi gerçekleştirebileceğini veya en azından eşitliğe yakın şartların oluşturulabileceğini savunmuştur. Bu eşitlik ideali hiçbir dönem sağlanamamış ve sağlanamayacak olsa da, ortalama yaşayış tarzının genel yapı içerisindeki yoğunluğu, çağlar boyunca sosyal ve ekonomik gelişmişliğin önemli göstergelerinden olmuştur. İçindeki unsurların olabildiğince homojen dağıldığı geniş ve güçlü bir orta tabaka, siyasal düzenin ve toplumsal refahın göstergesi olduğu görüşü “...*erdem bir tür orta olmadır, ortayı amaç edinir*” diyen Aristoteles’ten günümüze kadar devam etmiştir².

İnsanların yaşam kalitesi ve yaşayış tarzlarının önemli belirleyenlerinden biri olan gelir düzeyi, tabakaların ayırıcı başlıklarından biri olmuştur. Sanayi Devrimi sonrasında üretim araçlarının değişmesi ve üretilen değerlerin paylaşımı ile ilgili

¹ Fuat Güllüpinar, “Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma Açısından Vatandaşlık Üzerine Sosyolojik Bir Analiz”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2012, Cilt:67, Sayı:1, 81-109, s. 104.

² Aristoteles, **Nikomakhos’a Etik**, (Çev. Saffet Babür), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 32.

yaşanan dönüşümler, sınıfların sınırlarını da değiştirmiştir. Artık, ücret karşılığı çalışan yeni ve güçlü kitle ile orta tabaka yoğunluğu birbirleriyle ilişkili hale gelmiştir.

Üretimin yoğunlaştığı ve yeni cazibe merkezleri haline gelen kentlere, daha iyi koşullarda yaşama gayesi ile akın eden insanlar, emeği karşılığı hayata tutunurken, dahil oldukları sosyal tabakalardaki yoğunluğu arttırmışlardır. O dönemin şartlarında, ortalama hayat standardına yakın olduğu kabul edilen bu yaşam tarzı cazibesini korudukça, bu merkezlerin nüfusu yeni katılımlarla katlanarak artmıştır. İhtiyaç fazlası insan kaynağı ve planlanmamış yer değiştirmeler sebebi ile orta tabakaya dâhil olamayan kitleler, toplumsal katmanın zeminini şişirmeye başlamışlardır. Günümüze kadar, istihdam edilemeyenlerin sosyal, ekonomik ve kültürel maliyeti, farklı sebep sonuç ilişkileri bağlamında devam etmiştir.

James Watt'ın buharın gücüne dayalı icadı ile başladığı kabul edilen Sanayi Devrimi, toprak mülkiyetini zenginliğin ölçütü olmaktan çıkarmıştır. Ekonomik büyümenin, sahip oldukları ekonomik ve siyasi ayrıcalıklarını sonlandıracağını düşünen aristokrat ve zanaatkârlar zümresi sanayileşme sürecine karşı çıkmışlardır³. Ancak bu karşı çıkış, batı ülkelerinin sanayi toplumu olmak yolundaki ilerleyişini engellememiştir.

Osmanlı Devleti'nde ise, 1699 Karlofça Antlaşması ile başlayan askeri ve siyasi gerileme sürecini, ekonomik problemler takip etmiştir. Ekonomileri güçlü batı devletlerinin, çoğu zaman aralarında ittifaklar oluşturarak kaynaklarını paylaşmak istedikleri Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu bunalımdan çıkabilmek adına uygulamaya çalıştığı ekonomik ve yapısal düzenlemelere rağmen, genel olumsuz seyri değiştirmek konusunda başarılı olamamıştır.

19. yüzyıl, özellikle ikinci yarısında, ekonomik ilişkilerdeki dönüşüm temelinde devletlerin ilişkileri iyiden iyiye gerilmiştir. Diri tuttıkları iddiaları ile yıpranan güçlerini topladığını düşünen devletlerin nihai hesaplaşma için bekledikleri süreç Avusturya-Macaristan Veliahdının öldürülmesi ile başlamıştır.

Aslında kaybedenler kadar, elde ettiklerinin yetersiz olduğunu düşünen kazananlarının da sonuçlarından memnun olmadığı I.Dünya Savaşı'ndan yenik

³ James Robinson ve Daron Acemoğlu, *Ulusların Düşüşü "Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri"*, (Çev. Rasim Veliöğlu), Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 85-86.

çıkan Osmanlı Devleti, antlaşmalarla parçalanmak istenmiştir. Askeri, siyasi ve ekonomik düzenleyici tüm girişimlerine rağmen, ittifak halindeki topyekûn saldırı karşısında Osmanlı Devleti tutunamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin insan kaynağı, kurumsal deneyimleri ve tarihsel misyonu devralınarak kurulan yeni devletin mimarları, hesaplaşmalarını diğer devletler gibi II.Dünya Savaşı'na ötelememişlerdir. Kurucu irade ve o iradeye inanan Millet, mütevazı güçleri ile Kurtuluş Savaşı'nı kazanarak yeni bir süreci başlatmışlardır. Henüz cumhuriyet ilan edilmemişken, kesintiye uğrayan Lozan Barış Görüşmeleri esnasında iktisat kongresini toplayarak, ekonomik ve politik özgürlüğü ile yönünü haykırmıştır dünyaya.

1929, Dünyada benzeri görülmemiş ekonomik sarsıntının yaşandığı yıl olmuştur. Dünyayı kasıp kavuran bunalımın olumsuz etkileri Türkiye'yi yeni bir ekonomik yol ayrımına taşımıştır. Sanayide özel teşebbüsü temel alan liberal uygulamalar, düzenlemelerle güncellenmiş ve devlet işletmeciliğini esas alan karma ekonomi uygulamalarına evrilmiştir. Fakat her iki dönemde de bırakınız özel teşebbüsün ekonomik işleyişin dışına itilmesini, desteklenmesinden vazgeçilmemiştir. Devletçilik yönelimi, yönetici kadronun siyasi görüşü veya kurumsal tartışmalar sonucu ortaya çıkan bir tercih değildir. Daha çok ulusal ve uluslararası sosyo-ekonomik şartların zorlaması ile ortaya çıkmıştır.

1930'lu yıllar devletçilik prensibi çerçevesindeki planlı ekonomi döneminin başlatıldığı dönem olmuştur. Önceliğine göre sanayi alanında çok sayıda kamu yatırımı gerçekleştirilmiştir. Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği yıllarda, hayatiyetini sürdürme kaygısından dolayı sanayileşme konusundaki girişimlerini ötelemek zorunda kalan Türk Toplumunu, arada oluşan farkın kapatılması adına topyekûn kalkınma hamlesi başlatmıştır. Eğitimden, istihdam politikalarına, ulaştırmadan, girişimciliğe, bankacılıktan, sanayi yatırımlarına kadar hemen her alanda düzenleyici kamu müdahalesi olmuştur. Resmi, yarı resmi ve özel birçok kurum/kuruluşun temelleri bu dönemde atılmış olup, 1930'lu yılların sonuna gelindiğinde, İşletme sayısı, istihdam oranı, eğitilmiş insan sayısı ve milli gelirden artış olduğu görülecektir. Bu işletmelerin farklı konumlarda çalışanları ve işletmelerin tedarik zincirindeki küçük imalatçılar, tüccarlar, hizmet sağlayıcılar ile işleyiş kontrol/koordine eden devlet memurları vb. orta gelirli meslek grupları, orta tabakalaşmaya katkı sağlamışlardır.

Danimarkalı filozof S. Aabye Kierkegaard'ın dediği gibi *"Hayat geriye doğru anlaşılır, ileriye doğru yaşanır."* İktisat Kongresi ve 1930'lu yıllar için endüstri devrimi ve sonrasının, günümüz Türkiye'si için ise Cumhuriyeti kuran irade ve yokluklara rağmen verilen mücadelenin anlaşılması gerekir. Günümüz Türkiye'sinin sosyal ve ekonomik geleceği için 1923-1938 döneminde uygulanan iktisat politikalarının sebep-sonuç ilişkileri bağlamında anlaşılması ve değerlendirilmesinde yarar vardır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; tabakalaşmanın tarihsel süreci, tabakalaşma türleri, yapısı ve karakteristiği ile Türkler'de tabakalaşma değerlendirilerek, orta tabakanın toplumsal hayat açısından önemi, gelişmişlik seviyesi ile ilişkisi incelenecektir. Sanayi Devrimi ile sanayi toplumu olma, ekonomik gelişmişlik, güçlü ve yaygın orta tabaka sürecinde önemli mesafe kateden batı toplumu karşısında Türk toplumu'nun durumu değerlendirilecektir.

İkinci bölümde, onlarca yıllık süreçte bekasını korumaya yoğunlaşmış olduğundan birçok alanda geride kalmış Türk Toplumunun, aradaki farkı kapatarak medeniyet yarışında başat rol oynama iradesinin deklare edildiği İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi incelenecektir. Kongrenin düzenlenme amacı, düzenlenme tarihinin önemi, belirlenen hedefler ve bu hedefler doğrultusunda alınan kararlar, ekonomik bağımsızlık için model arayışları ve sonuçlarının yansımalarına, yapılan literatür taraması ile cevap aranacaktır.

Son bölümde ise İktisat Kongresi ile başlayıp 1930'lu yıllarda Dünyada yaşanan değişim, dönüşümler bağlamında revize edilen ekonomik model ve planlı ekonomi dönemleri değerlendirilecektir. 1923 yılı sonrasında yaşanan sürecin 1930'lu yıllardaki gerçekleştirmelere, güçlü ve etkili orta tabakalaşmaya sağladığı katkılar çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Küresel sermaye ve emperyalist ittifakların hedefindeki Türk Devleti tarafından, en kırılgan döneminde gerçekleştirilen faaliyetlerin, orta tabakalaşma boyutunda toplumsal ve iktisadi kalkınmaya etkisi değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL TABAKALAŞMA, TOPLUMSAL HAREKETLİLİK VE ORTA TABAKALAŞMA

1.1. TOPLUMSAL TABAKALAŞMANIN TANIMI VE BAŞLICA TABAKALAŞMA TÜRLERİ

Toplumsal yapıları oluşturan tabakalar ve tabakalaşma konusunda çok sayıda tanım yapılmış olup, bir çerçeve oluşturulabilmesi adına aşağıda bazı örnekler verilecektir. Çalışmada sıklıkla kullanılacak tabaka ve tabakalaşma kavramları birbirlerinden farklı değildir. Çünkü tabakalaşma hiyerarşisi tabakalar tarafından oluşturulur. Ancak aralarındaki yapısal farklılık; toplumsal hayat içerisinde benzer niteliklere sahip fertlerden oluşan statünün tabaka, tüm zaman diliminde, yapısal özelliklerine göre farklılıklar gösterse dahi her toplumda varlığı kabul edilen kitledeki hiyerarşik farklılaşmanın tabakalaşma şeklinde tanımlanması mümkündür⁴.

Toplumsal tabaka denildiğinde en yalın haliyle ilk akla gelen; kişilerin veya grupların yaşayış tarzları, fırsatları, gelir düzeyleri ve refah seviyeleri konusunda toplum içerisindeki eşit olmayan konumlarıdır. Toplumsal tabakalar ifadesi ile en küçük gruptan en karmaşık toplumlara kadar, toplumsal yapıların içerisindeki saygınlık, gelir durumu, yaşam stilleri ve hayat şansları, siyasal iktidarları ve ayrıcalıkları, otorite ve baskınlıkları, değerleri, düşünceleri açısından görece farklılıkları bulunan, az ya da çok kapalı toplumsal yapı mertebeleri kastedilmektedir. Bu ve örnekleri artırılabilir ölçütlerle farklılaşmış gruplaşmalardan oluşan tabakalar, sınıf türü tabakada çok açık veya kast türü tabakada çok kapalı olabileceği gibi iki türün arasında değişik tanımlarla konumlanabilmektedir⁵. Ekonomik etkenler, iktidar gücü ve saygınlığın toplumsal hayat yansıması Max Weber tarafından *“mülkiyet farklılaşmalarının sınıfları, iktidar farklılaşmalarının partileri ve saygınlık farklılaşmalarının tabakaları oluşturduğu”* şeklinde formüle edilmiştir⁶.

⁴ Ömer Yıldırım, Toplumsal Tabakalaşma Piramidi Nedir?, <https://www.felsefe.gen.tr>, (Erişim tarihi: 20.11.2019)

⁵ Eyüp Kemerlioğlu, *Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Yayınları, Erzurum, 1990, s. 15.

⁶ Gönül İçli, *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 179.

Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer tabakayı; fertlerin, grupların karakteristik yapılarına göre farklı rol ve statülere sahip derecelendirilmeler olduğu şeklinde tanımlamıştır⁷. İngiliz akademisyen Malcolm Waters tabakaların; fertlerin, grupların düşük ya da yüksek oranda statüler hiyerarşisinde mertebelenmesi olduğunu söyler. Yani, tabakaların aslında bir eşitsizlikler hiyerarşisi olduğu söylenebilir⁸.

İnsanlar bir sosyal sınıf mensubu olarak dünyaya gelir. Tabakalaşmanın sonucu olarak oluşan sosyal sınıflar, şansları ve akıbetleri birbirine benzeyen fertlerden oluşur. Yani, insanların kategorik konumlandırılmalarına genel anlamda tabakalaşma, tabakalar ise sınıf şeklinde, sebep-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilebilir. Ancak, tabaka ve tabaklaşma arasındaki ilişkide olduğu gibi tabakalaşma ve sınıflar arasında yapısal farklılık bulunmaktadır. Genellikle yatay tabakalar sınıfları yansıtan bölümleri, dikey tabakalar ise tabakalaşmayı yansıtan bölümleri ifade eder⁹.

Prof. Dr. Orhan Türkdoğan'da tabakalaşmanın, toplum ya da grup içindeki statülerindeki farklılaşma olduğunu söylerken, sınıf tanımında farklı bir değerlendirmede bulunmaktadır. Türkdoğan'a göre sınıf, bireylerin statülerine göre sıralandıkları soyut kategorilerdir. Refah seviyesi veya gelir seviyesindeki farklılıklar ekonomik tabakalaşmanın, yetki veya saygınlık sosyal tabakalaşmanın, mesleki farklılıkların itibar edilen karşılıkları açısından mesleki tabakalaşmanın örnekleri olarak verilebilir. İşte sınıf, mesleki, ekonomik, siyasi konumları benzeşen topluluktaki bireylerin çoğunluğunu tanımlamaktadır¹⁰.

Mertebelenmeleri belirleyen etmenlerin etki dereceleri, sınırları, biçimleri, oranları, sonuçları, farklı toplumlarda ve farklı zamanlarda değişiklik göstermektedir. Bazı tabakalaşma örneklerinde gelir düzeyi birincil seviyede etkili iken bazılarında saygınlık öne çıkar. Aynı toplumda farklı dönemlerde benzer statülerin konumlandırıldığı yerlerin de değişebileceği örnekler görülebilmektedir. Bir dönem ticaret mesleğine mesafeli durulan Türk Toplumunda, zamanla devlet tarafından desteklenen saygın meslek grubuna dönüşmesi bu eğilimin örneklerindedir.

⁷ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 303.

⁸ Malcolm Waters, *Modern Sosyoloji Kuramları*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 502.

⁹ Dönmezer, a.g.e. s.312-313

¹⁰ Orhan Türkdoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 398.

Eşitsizliklerin ve tabakalar arasındaki katı hiyerarşik ilişkinin azaldığı söylenebilir. İnsanların doğduğu tabakada hayatını kaybedeceği gibi, kendisinden sonraki nesillerinin de aynı kaderi paylaştığı, hiçbir hakkının bulunmadığı çağlardan, günümüzdeki farklılaşma modellerine gelene kadar çağlara, medeniyet yapılarına, inanç modellerine bağlı olarak çok ciddi dönüşümler yaşanmıştır. Ancak, ayrışma ölçütleri insanileşmiş, yaşayış tarzları birbirine yaklaşmış olsa da tabakalaşma olgusu, karmaşıklaşarak varlığını sürdürmektedir.

Toplum içinde ve toplumlar arasında iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesiyle, farklılaşma ve tabakalaşma güçlenerek yerleşmektedir. Tarihsel süreç içerisinde tabakalaşma ve ideal toplum yapısı ile ilgili olarak birçok düşünür çözümlenelerde bulunmuştur. Bir yanda, ayrışmanın olmadığı, insanların tüm davranış şekillerinin belirlendiği, herkesin eşit statüde olacağı gibi gerçeklikten bir hayli uzak sistem önerilerine karşılık, diğer yanda, Platon, Aristoteles, Machiavelli, Marx, Weber gibi düşünürler, geniş bir orta tabaka yapılanmasının önemini ve gerekliliğini vurgulamışlardır.

Feodal dönemde fertlerin statüleri gelenekler ve miras yolu ile belirlenirken, şartların değişmesi ile özgür işçilik statüsünü sanayi hamleleri ile elde etmişlerdir. Yani ilk çağlardan beri insanların gündeminde bulunan tabaka gerçekliğinin modern çağdaki anlamı sanayi devrimi ile şekillenmiştir¹¹. Bu yeni dönemde tabakaların sınırlarını belirleyen kıstasların farklılaşması tanım yapmayı zorlaştırırsa da, üç temel değerlendirme yapılmaktadır. Birincisi, kapitalist toplumlarda sınıfları, üretim araçlarına sahip olmayı, ekonomik artı değer üretimi ve dağıtımını, emeğin sömürsü ve kontrolünü dikkate alan Marksist yaklaşımdır. İkincisi, tüketim kalıpları, yaşam standartları, sosyal statü ve saygınlığın dikkate alındığı Weberci yaklaşımdır. Üçüncü yaklaşım ise, yaşanan toplumsal, ekonomik ve politik dönüşümü anlamak ve açıklamak için, hem Marksist hem de Weberci yaklaşımların birlikte kullanıldığı yaklaşımdır¹².

Tabakalaşma türleri hakkında birçok iddia, türünün belirlenmesi konusunda birçok kıstas bulunmaktadır. Ancak, en sık karşılaşılan ölçüt, katmanlar arasındaki geçirgenlik durumudur. Katmanların, açıklık veya kapalılık durumlarının dereceleri

¹¹ Ülkü İleri, "*Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri*", Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, Ankara, 2009, s.61.

¹² Zerrin Arslan, "Geçmişten Bugüne Eleştirel Bir Orta Sınıf Değerlendirmesi", *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2012, Sayı:13-14, 55-92, s. 57.

özgürlüklerin sınırlarını belirleyeceği için yüksek derecede önem atfedilmektedir. Tabakalaşma modelleri ile ilgili üç temel ayrım bulunmaktadır:

- Kast (Kapalı tabakalaşma); Tarihte farklı medeniyetlerde (Eski Mısır, Yunan Site Devletleri, Roma İmparatorluğu, Afrika vb.) örnekleri görülmekle birlikte, özelde Hindistan ile özdeşleşen sistem, genel anlamda ise, kişilerin belirli bir toplumsal seviyede sabitlendiği, doğduğunda sahip olduğu pozisyonu yaşamı boyunca değiştiremediği hiyerarşik örgütlenme şeklidir. Katmanlar arasında geçirgenlik yok denecek kadar az olup, çok ender durumlarda statü değişikliğine imkân tanınmaktadır. Statüyü belirleyen temel etken saygınlıktır.
- Stand (Yarı açık tabakalaşma/Zümre sistemi); Daha çok 8. ve 18. Yüzyıllar arasında Avrupa'da görülen, birbirinden ayrışma sınırları, yetki ve yükümlülükleri yasalarla belirlenmiş, üç alt gruba ayrılan tabakalaşma türüdür. Yönetimi, Yargıyı ve ülke savunmasını elinde bulunduran soylular, din işlerini koordine eden Rahipler ve diğer zümrelere hizmet veren köylülerdir. Tabakalar, alt tabakalara ayrılmaktadır. Köylüler; Özgür, yarı özgür ve serfler şeklinde ayrılmaktadır. Geçirgenlik Kastlardan fazla, Sınıftan daha azdır. Zenginleşen tüccarlar, yönetime yaptığı mali katkılardan dolayı soyluluk unvanı alabilmekteydiler. Otorite, saygınlık ve iktidar statüyü belirlemektedir.
- Sınıf (Açık toplumsal tabakalaşma) Sanayi Devrimi'nden sonra, ekonomik yapının değişmesi ile kişilerin üretim araçları karşısında ve üretimdeki konumu ile aldıkları payları farklılaşmıştır. Birbirlerinden farklılaşan, benzer yaşam biçimlerini, benzer koşullarda yaşayan bu toplumsal katmanlar, Kast ve Standlardan çok daha az kapalı olup geçirgenlik, onlardan çok daha fazladır. Saygınlık, iktidar ve ekonomik durum statüyü belirlemektedir¹³.

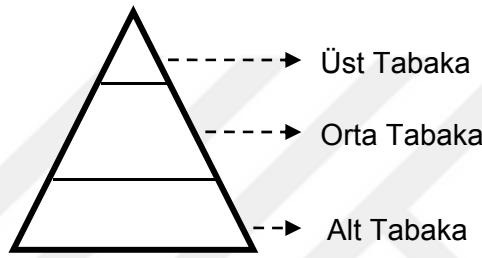
1.1.1. Tabakalaşmanın Yapısı

Tabakalar arasındaki açıklığın ölçüsü, toplumsal eşitsizliğin derecesi ile sıkı bir bağlılık içerisindedir. Yani bir toplumda alttaki tabakalar ile tepedeki tabakalar

¹³ Kemerlioğlu, a.g.e. s. 18-33

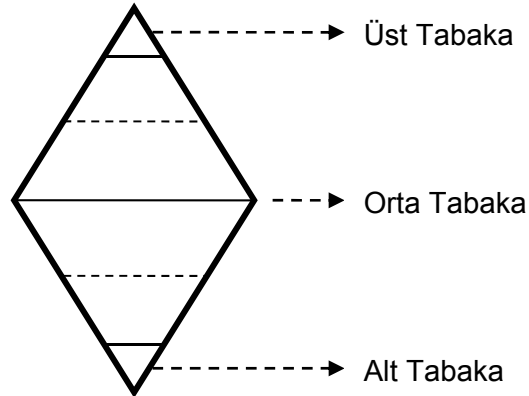
arasındaki açıklık ne kadar fazla olursa, genel bir eğilim olarak toplumsal eşitsizliğin o oranda yüksek olduğu anlaşılır.

Tabakaların yapısal biçimi, farklı tabakalardaki kişi veya grupların sayısal değerleri ile ilişkilidir. Şöyle ki; kitlenin küçük bir kısmı üst sınıfta, daha fazlalık kısmı orta sınıfta ve ekseri çoğunluğun alt sınıfta bulunduğu toplumların tabakalaşma yapısı, piramit görüntüsü verecektir. Kitlenin büyük çoğunluğu orta sınıfta, alttaki ve üstteki sınıflarda daha az olması halinde tabakalaşma yapısı, prizma ya da eşkenar dörtgen görüntüsü verecektir¹⁴.

Şekil-1 Piramit Görünümlü Tabakalaşma Tipi

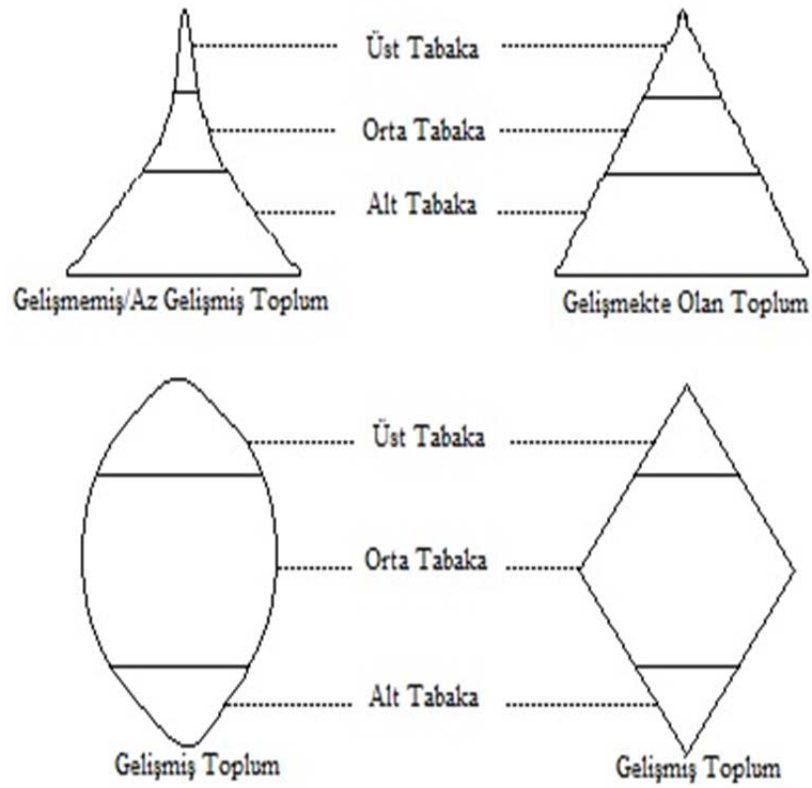
Tabakalaşma yapıları tanımlanırken en çok karşılaşılan tür olması sebebiyle, en yaygın kullanılan geometrik şekil üçgen ve farklı oransal dağılımları gösteren buna yakın benzerleridir. Farklılaşma ve güçlü bir hiyerarşik eğilimi yansıtır. Tarih boyunca en çok görülen tabakalaşma yapısı olmakla beraber, günümüzde de çok az sayıda gelişmiş bazı ülkelerin dışında karşılaşılan tabakalaşma türüdür. Farklı şekillerle ifade edilebilse de bu tabakalaşma türünde, imtiyaz sahibi azınlığa karşılık, alt kademelere gidildikçe insan yoğunluğu artan eğilimi yansıtır.

Şekil-2 Prizma Görünümlü Tabakalaşma Tipi

¹⁴ Kemerlioğlu, a.g.e. s. 55

Genel olarak orta tabakada bulunanların oranı arttıkça eşitlikçi gelişimin yaygınlaştığı düşünülmektedir. Ancak bunlar mutlak göstergeler değildir. Çoğunluk orta tabakada ve ondan daha az orandakiler üst ve altta toplanmış olmalarına rağmen, eşitsizliğin derecesi değişmemiş hatta artmış bile olabileceği ihtimali hep bulunmaktadır. Ancak genel olarak prizma görünümlü tabakalaşma türü, düşünürlerin ve siyasi figürlerin hep özlemini duydukları ideal yapı türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil-3 Gelişmişlik Seviyesi ile Tabakalaşma İlişkisi¹⁵

Toplumların gelişmişlik seviyesi ile kitlelerin tabakalardaki yoğunluğu arasında bir ilişki bulunmaktadır. Gelişmekte olan toplumda tabakalar arasındaki açıklıkta istikrarlı bir kategorilenme olduğu halde, gelişmemiş toplumlardaki açıklıkta ise oran çok yüksektir. Gelişmiş toplumlarda alt ve üst tabakalar azınlıkta iken, şişkin bir orta tabaka söz konusudur. Bu durum, “orta tabakalaşma” başlığı altında tekrar değerlendirilecektir.

¹⁵ Tabakalaşma Türleri, <https://sosyolojidersim.weebly.com>, (Erişim tarihi: 20.11.2019)

1.2. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK

Toplumların sanayileşme ve kentleşme süreci ile demokrasideki gelişmeler, katı tabakalaşma kurallarının daha esnek hale evrilmesini sağlamıştır. Bu esneklik, tabakalar arasında hareketliliği kısıtlamayan açık sistemleri oluşturmuştur. Sanayileşme ve kentleşmenin değişik işkollarının gelişmesine ortam hazırlaması ile işgücü dağılımında değişiklikler yaşanmıştır¹⁶.

P. A. Sorokin toplumsal hareketliliği, bir ferden ya da toplumsal nesnenin hatta kültür unsurlarının bir toplumsal konumdan farklı bir konuma geçişi olarak tanımlamaktadır. Tabakaların bütünüyle kapalı olduğu, geçişgenliğin hiç bulunmadığı toplumun olamayacağı gibi, geçişgenliğin (özellikle dikey geçişin) bütünüyle serbest olduğu ve hiçbir engellenmenin bulunmadığı toplum da yoktur. Yeni katılımlara direnç unsurları gelişebilmektedir¹⁷. Daha dar anlamda ise hareketlilik, fertlerin ve/veya grupların herhangi bir tabaka içinde ya da tabakalar arasında bir konumdan diğer bir konuma hareket etmesidir.

Tabakalar arasındaki geçişgenlik ve toplumsal hareketlilik bireysel özgürlüğün yaşanabilmesi ile ilgili olduğu gibi, demokratik yaşayış tarzının içselleştirilmesi ile de ilgilidir. İnsanlık bu özgürlük kazanımları için yüksek bedeller ödemiştir. İnsanların çabaları yaşam kalitesinde gelişme sağlayamaması halinde tepkisel davranışlar geliştirebilirler. Alt tabakada bulunan kişilerin ayrıcalıklı olduğunu düşündükleri üst tabakalara erişebilme çabaları çok fazla olup, toplumsal hareketliliğin az olması halinde sistemi tartışmaları ve karşı çıkma ihtimalleri yüksek olacaktır. Bu durum toplumsal huzursuzluk ve çatışmayı beraberinde getirecektir¹⁸.

Fertlerin veya grupların önceki konumları ile yeni konumlarının arasındaki fark, toplumsal hareketin yönünü ve derecesini belirler¹⁹. Yönü bakımından ele alındığı zaman, toplumsal farklılaşmanın “dikey ve yatay” olmak üzere iki genel hareket tanımı yapılabilir.

¹⁶ Yalın Kılıç, Türkiye’de Eğitimsel Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma İlişkisine Dair Ampirik Bir Çalışma, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2013, s.27 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

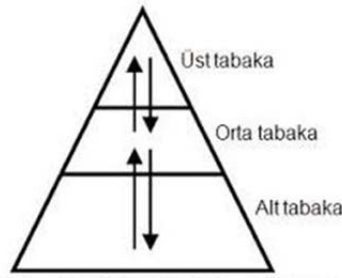
¹⁷ M. Fatih Krakaya, “Son Klasik, İlk Modern: Pitirim Aleksandroviç Sorokin ve Toplumsal Hareketlilik”, *Sosyoloji Dergisi*, 2016, Cilt:36, Sayı:1, 207-226, s. 216.

¹⁸ Eyüp Kemerlioğlu, “Toplumsal Çatışma Konusunda Temel Görüşler”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1986, Sayı:14, s.148.

¹⁹ Mustafa Erkal, *Sosyoloji*, Filiz Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 167.

1.2.1. Dikey Toplumsal Hareketlilik

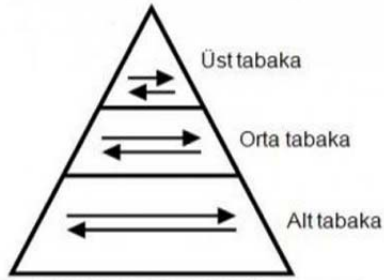
Kişilerin ve grupların bir tabakadan diğer bir tabakaya geçişini ifade etmektedir. Toplumsal statü, saygınlık veya gelir seviyesi bakımından konumunun değişmesi anlamına gelir. Tabakalaşma hiyerarşisinde yukarıya çıkma olabileceği gibi aşağıya inme şeklinde de olabilmektedir. Konumdaki bu değişiklik tabakalar arasında olabileceği gibi, aynı tabakadaki katmanlar arasında da gerçekleşebilmektedir.

Şekil-4 Bir Toplum İçerisindeki Dikey Hareketlilik

1.2.2. Yatay Toplumsal Hareketlilik

Kişilerin ve grupların tabakalarının değişmemesi ile beraber, bir konumdan diğer bir konuma geçmelerini ifade etmektedir. Aynı tabaka içerisindeki konumlarındaki değişikliği ifade eder.

Şekil-5 Bir Toplum İçerisindeki Yatay Hareketlilik

Dikey hareketlilikte, fertlerin ya da toplulukların kuşaklar arasında veya aynı kuşakta görevlerini değiştirmesi, yatay hareketlilikte ise, fertlerin görevi değişmeden görev yerini değiştirmesi şeklinde özetlenebilir. Bu yer değişiklikleri, köylerden kente

göç edenlerde olduğu gibi ekonomik nedenlerle, Kıbrıs'ta yaşandığı gibi askeri ve siyasi nedenlerle ya da evlilikler sebebiyle ailevi nedenlerle olabilir. Sosyoloji, toplumsal yansıması sebebi ile öncelikle dikey hareketlilik üzerinde durur²⁰.

Zaman açısından toplumsal hareketlilik, kuşak içi ve kuşaklar arası hareketlilik olarak iki başlıkta değerlendirilebilir. Kuşak içi hareketlilikten, bireyin hayatı boyunca dikey veya yatay hareketliliği anlaşılır. Bir kişi hayatının tamamında aynı tabakada içerisinde birbirine benzer nitelikte birçok işe girip çıkabilir. Göstereceği performans sonucunda başarılı olması halinde üst tabakaya çıkabileceği gibi başarısız olması halinde alt tabakaya inebilecektir. Kuşaklar arası toplumsal hareketlilikten, dede torun ya da baba oğul silsilesindeki yatay veya dikey hareketlilik değişimi anlaşılmaktadır²¹.

1.3. TÜRKLER'DE TABAKALAŞMA

Diğer toplumlarda genellikle tabakaların ayırıcı özellikleri olan saygınlık, iktidar ve ekonomik durumu belirleyen imtiyazlar; büyük arazi/mülk sahibi olanlar, din adamı veya üst düzey asker olanlara aittir. Bozkır kültüründen gelen eski Türkler'de ise özgürlük anlayışı ve mülkiyet konusundaki yaşayış tarzı, imtiyazlı zümrelerin veya köleliğin oluşmasına olanak tanımamaktaydı. Toprak herkesin kullanımına ait iken savaş durumunda, gerekli yetkinliğe sahip herkes asker sayılmaktaydı. Din adamları da halkın içerisinde, ortalama yaşam tarzının içerisindeydiler. Ancak eski Türk Devletleri'nde, özellikle devlet işleyişinde soy, rütbe ve mevki önemlidir. Türkler'de tabakalaşma zemini, hukuki olmaktan ziyade kişilerin meşgaleleri ile ilgili olduğu söylenebilir.

Eski Türk Toplulukları'nda, çok net hatları ile belirlenen sınıflaşma ve bunun getirdiği sınıf bilinci olmamakla beraber, tabakalaşma görülmektedir²². Beyler/kağanlar ile halk tabakası şeklinde iki tabaka bulunmaktadır. Beyler/kağanlar "ak kemikliler", halk tabakası ise "kara kemikliler" (Orhun Yazıtlarında, budun) olarak tanımlanırken, iki zümre arasındaki ilişkide (genellikle) Avrupa aristokrasisi ve halk arasındakine benzer sorunlar yaşanmamıştır. Hanlık soyundan gelmeyen, kara

²⁰ Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, Sümer Kitabevi, İstanbul, 1991, s. 67.

²¹ Eyüp Kemerlioğlu, *Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Yayınları, Erzurum, 1990, s. 123.

²² Orhan Türkdoğan, *Sanayi Sosyolojisi, Türkiye' nin Sanayileşmesi, Dün-Bubün-Yarın*, Töre Devlet Yayınevi, Ankara, 1981, s. 80.

kemikli ailelerin çocukları hanlık tahtına geçebilirken (Bu durumda olanlara Kara Han denirdi), hanedan mensubu bir hakan tahttan indirilebilmekteydi.

Tabakalaşma eğilimi Osmanlı Devleti'nde daha belirgin bir şekle bürünmüştür. Eski Türk Toplumunda halk ve asker niteliği, "halk" olarak birlikte tanımlanırken, Osmanlı Devleti'nde iki büyük ana sınıf olarak, konumu ve görev tanımı belirlenmiştir. Vergi muafiyeti olan, üretim dışı devlet görevini yürüten asker sınıfı ile vergiye tabi üretim yapan (halk) reaya sınıfı²³.

19. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı toplum yapısı, piramit görünlü tabakalaşma tipine dönüşmüştür. En üstte Osmanlı ailesi ve saray, altında tarikler (kalemiye ve ilmiye tarikleri), onların altında esnaf (hırfet-zanaatkârları), en altta halk (reaya) tabakası şeklinde sıralanmıştır. Yönetim tarafından halk, Müslüman ve Hıristiyan reaya (zimmi) olarak iki alt kategoride ele alınmıştır²⁴. Avrupa'da 19. yüzyıl sanayileşme hareketleri ile dönüşüme başlayan sosyal, politik ve ekonomik kurumlar sayesinde tabakaların yaşam standardı ve geçirgenliklerinde olumlu gelişmeler görülmüştür. Parçalanmaya çalışılan Osmanlı Devleti, varoluş mücadelesinin önceliği sebebiyle bu alanlarda gecikmeler yaşamıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ortaya koyduğu irade ile imkânsızlıklara rağmen tabakaların yaşam standardı ve geçirgenlikleri konusunda, gelişmiş ülkeler ile birbirine yaklaşması konusunda faaliyet yürütmüştür.

Cumhuriyet döneminde, toplumun sınıflardan ziyade birbirleri ile ortak yarar ilişkileri bulunan meslek gruplaşmasının olduğuna inanılır. Bunlar; çiftçi, işçi, serbest meslek, esnaf, sanayici, memur ve tüccarlardan oluşan sosyal dilimlerdir²⁵. Prof. Dr Kemal Karpat, 1923-1945 dönemi toplumsal yapısını iki ana tabaka olarak tanımlamıştır. Birincisi işçi ve köylülerden oluşan alt tabaka, ikincisi toprak sahipleri, ticaret erbapları, sanayiciler, memur ve aydınlardan oluşan orta tabakadır²⁶. Toprak sahipleri, sanayiciler gibi meslekler genellikle üst tabakayı çağırıştır. Ancak onlarca yıl yaşanan olumsuzluklar ve bu dönemde yaşanan olağanüstü şartlar (1929

²³ Orhan Türkdoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 270.

²⁴ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Tanzimatta İçtimai Hayat*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 22.

²⁵ Orhan Türkdoğan, *Sanayi Sosyolojisi*, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Dün-Bubün-Yarın, Töre Devlet Yayınevi, Ankara 1981, s.147.

²⁶ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi – Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 272.

Ekonomik Krizi, II.Dünya Savaşı vb.) üst tabakaya kayda değer unsur taşıyamadığı değerlendirilebilir.

Cumhuriyet Halk Partisi 1931 Kongresinde, “Kemalizmin ilkeleri” tarifi içerisinde “Halkçılık” tanımı yapılırken; TC Halkının farklı sınıflardan oluşmadığı, kişisel ve toplumsal hayat için işbölümü açısından “...*muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia*” kabul edilmesinin temel prensip olduğu ifade edilmiştir²⁷.

1.4. ORTA TABAKALAŞMA

Hemen her çağda, kişilerin toplum katmanları arasında eşitliğin sağlanabilmesi ideali sosyal, ekonomik ve siyasal çözümlerle formüle edilmeye çalışılmıştır. Eşitliğin hakim olduğu örnek için bazen, geçmiş dönem işaret edilerek “altın çağ” tanımlaması yapılarak idealize edilmiştir. Ancak daha çok, yönetmek iddiasında olanların savundukları fikirlerinin uygulanması koşulu ile refahın ve nimetlerin eşit paylaşıldığı, sınıfsal ayrımların azaldığı hatta kalmadığı süreç için geleceğin işaret edildiği örnekler görülmüştür. Geçmişte ve gelecekte kurgulanan homojen, her açıdan eşit seviyenin sağlanabilmesi hedefi gerçekleştirilemeyen imgesel (zihinde tasarlanan, gerçekleşmesi özlenen) anlatım olmaktan öteye gidememiştir. Bunun gerçekleşmemiş veya gerçekleşmeyecek olması, ilk anda zihinlerde bıraktığı olumsuz etki şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü insanlığın ortak menfaatlerini ilgilendiren gelişmeler, farklı grupların ya da tabakaların farklı metodik mücadeleleri sayesinde yaşanmıştır. Farklılaşmanın olmadığı yerde bireysel ve toplumsal mücadele azmi sınırlı olacaktır. Esas olan, bireylerin tamamına insani koşullarının sağlanabilmesi ve ekseri çoğunluğuna ortalama yaşam standardının sağlanabiliyor olmasıdır.

Tarih boyunca toplumsal refah seviyesinin belirleyeni ve bu belirleyenlerin etki derecelerinde değişimler yaşanmıştır. İnsanlık tarihinde, artı değerlerin ortaya çıkışından başlayan kategorik ayrışmalar, çağlar boyunca dönüşümler yaşayarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak her dönem toplumsal huzur ve refah seviyesindeki gelişmişlik, nüfusun orta tabaka çevresinde yoğunlaşması ile ilişkilendirilmiştir. Siyasi, ekonomik, toplumsal meselelerle ilgilenen bilim insanları ve aydınlar tarafından, güçlü orta tabaka modelinin toplumsal, siyasal, ekonomik düzen ve dengenin güvencesi olarak kabul edilmiştir.

²⁷ Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 134.

Orta tabakanın, sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetlerinden eşit şekilde yararlanabilme imkânları konusunda üstünlüğü bulunmaktadır. Ayrıca, ihtiyaçlarını müzakere edilebilme kabiliyetleri sayesinde, kendileri için yararlı olacak fırsatları yakalayabilme eğilimleri bulunmaktadır²⁸.

Prof. Dr. A. Kurtkan Bilgiseven, özelde bireysel haklar ve özgürlüklerin, genelde ise sivil ve siyasi toplumsal hakların kazanılmasında ve sürdürülmesinde orta tabakaların ciddi tesiri olduğunu belirtmiştir. Daha önce tanımlama yapılmaya çalışılırken vurgulandığı gibi, tabakaların sınırları kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılamazlar. Dönemler arasında, toplumlar arasında, bölgeler arasında farklılıklar gösterebilmektedir. Ülkelerin kültürel yapısı, gelişmişlik seviyeleri, demografik yapısı vb. birçok faktör orta tabakaya katılacakların sınırlarını belirleyen etmenlerdir. Örneğin, gelişmiş Avrupa ülkelerinin birinde işçi orta tabakaya mensup iken, gelişim sürecini henüz tamamlayamamış bazı Asya veya Afrika ülkelerindeki işçi, alt tabaka mensubu olabilmektedir. Bazı olağandışı gelişmelerin yaşandığı durumda da bu değişikli yaşanabilmektedir. Küresel ekonomik kriz veya belirsizlik/kaos ortamlarında kişilerin, hatta sınıfların yer değiştirdiği görülmektedir. Yirminci yüzyılın başlarında işçi sınıfı alt tabakada yer alırken, 1929 Ekonomik Kriz döneminin etkilerinin yoğun hissedildiği bölgelerde, gelir getiren herhangi bir işe sahip olmak, orta tabakada yer almak anlamı taşıyabilmektedir. Orta tabakayı, Avrupa'nın yakın geçmişinde burjuvazi oluştururken, Sanayi Devrimi'nin gerçekleştirildiği ülkelerde beyaz yakalılar oluşturmaktaydı²⁹.

Osmanlı Devleti'nde orta tabaka mensupları; ulema, askerler ve memur ile entelektüellerdir³⁰. Kırsal ya da tarımsal toplumlarda orta tabaka batı toplumlarındaki eski orta tabakaya benzemektedir. Tüccar, zanaatkâr, avukat, doktor, mühendis, muhasebeci, öğretmen, memurlar, çiftçiler vb. oluşmaktadır. II.Dünya Savaşı'ndan sonra yeni küresel kapitalizmin etkisiyle iş ve istihdam uygulamalarında değişiklikler oldu ve yeni toplumsal gruplar ortaya çıkmaya başladı. Dönüşümün örneklenmesi adına örneğin Hindistan'da yeni orta sınıf üyesi olmanın en önemli göstergesi, evlilik öncesi ev ve araba sahibi olmak ile özellikle erkeğin işten sonra bir kafeteryada

²⁸ David Lockwood, "Civic Integration and Class Formation Source", *The British Journal Of Sociology*, Vol:47, No:3, 1996, s. 536; aktaran Fuat Güllüoğınar, "Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma Açısından Vatandaşlık Üzerine Sosyolojik Bir Analiz", *Ankara Üniversitesi SBS Dergisi*, 2012, Cilt:67, No:1, 81-109, s. 94.

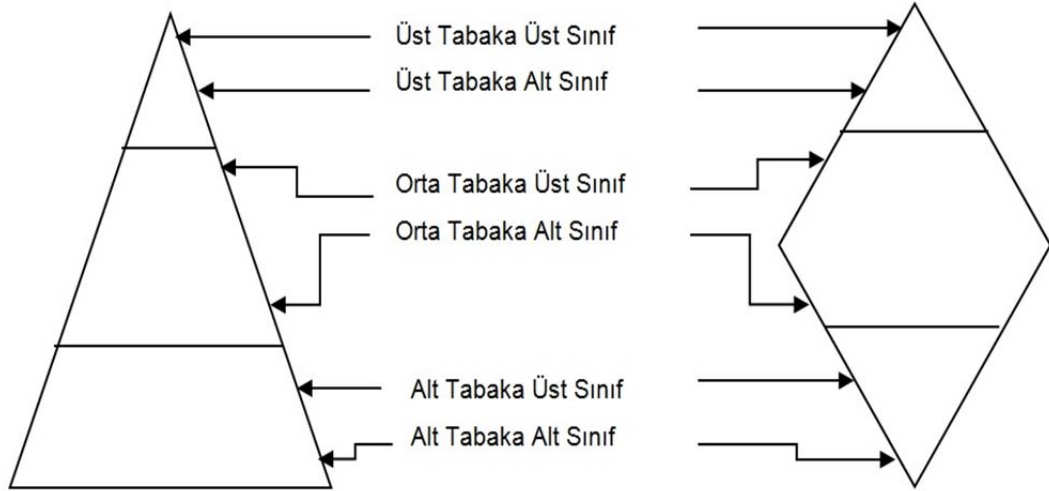
²⁹ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 182.

³⁰ Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 32.

birkaç saat harcanabilmesidir. Japonya’da ise eski orta tabaka, aile işletmelerinde çalışan işadamları, serbest çalışan doktor, diş hekimi, küçük dükkân sahipleri ve şirket çalışanları iken, yeni orta sınıfın üyeleri neredeyse sadece büyük şirketlerde ve kamuda çalışan maaşlı beyaz yakalıları ve ailelerini kapsamaktadır³¹.

Orta tabaka, yeni dönemde ortaya çıkmış yüksek mesleki pozisyonlarda daha yüksek gelir ve sosyal statü ile çalışanları tanımlar. Yani, yeni sosyal sistemde ortaya çıkan yeni mesleklerde çalışan beyaz yakalıları, yeni küçük burjuvaziyi ifade etmektedir³². İş ve çalışma biçimlerinde yaşanan değişiklik, mimar, mühendis, avukat, doktor vb. eğitilmiş profesyonelleri bir nevi işletmelerde ücretli çalışan nitelikli işçilere dönüştürmüştür. Bu şekli ile sınıf konumlarında değişiklik yaşanmaktadır. Teknolojideki gelişmeler ve liberal kapitalizmin etkisi ile değişmiş olan iş ve istihdam uygulamaları sonucu orta tabaka tanımı genişlemiştir³³.

Tabakalar kendi içerisinde de katmanlara ayrılmaktadır. Aşağıda şekil olarak anlatıldığı üzere tabakaların merkezinden uzaklaştıkça üst ve alt şeklinde ayrışma görülmektedir. Alt tabakanın üst kategorisi ile üst tabakanın alt kategorisi yaşayış tarzı olarak birbirine yaklaştığı şeklinde değerlendirilebilir.

Şekil-6 Tabakaların Sınıfsal Kategorileri

Görüldüğü üzere orta tabakaya dâhil edilecek kişi veya meslek grupları ile ilgili çok farklı görüşler bulunmaktadır. Bazıları çerçeveyi dar tutarken bazıları geniş

³¹ Arslan, a.g.e. s. 74

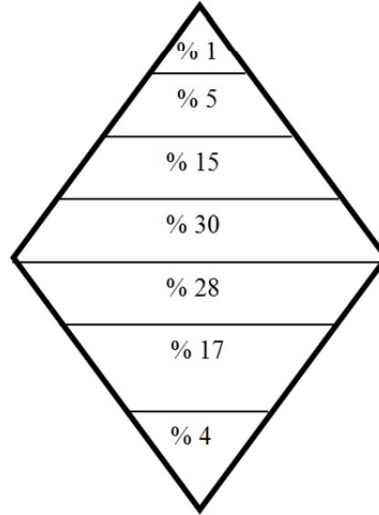
³² Arslan, a.g.e. s. 65-66

³³ Arslan, a.g.e. s. 79

bir tanımlama yapmaktadır. Geniş tanımlama yapanlardan biri de Pierre Laroque'dir. Laroque, yönetici sınıftan olmayan tüm serbest meslek (özellikle tıp ve hukuk) mensuplarının, sanayi ve ticaretin ortalama kadrolarında görev yapanların, küçük ve orta dereceli memurların orta tabakaya dâhil olduklarını belirtir. Hatta bir ticari işletmedeki müstahdemi ile muhasip veya servis şefi; bir sanayi işletmesindeki kalifiye işçisi veya ustabaşı veya mühendisi arasındaki farkın hissedilemeyecek seviyede olduğunu ifade etmiştir³⁴.

Sanayileşme ile orta tabaka önceden olduğu gibi güçlü varlığını devam ettiriyordu. Sürekli gelişen sanayileşme süreci yeni bir orta tabaka biçimi de geliştirmiştir. Bu yeni orta tabakaya İşçilerin dışında, yönetmek, düzenlemek ve denetlemek faaliyetlerini yürütmeye memur edilenler dahil olmuştur³⁵.

Gelişmiş sanayi toplumları geniş ve güçlü orta tabakalara dayanmakta olup bu toplumlar orta sınıf karakteri taşımaktadır. Bu ülkelerdeki orta tabakalar iktisadi, sosyal, siyasi açıdan denge faktörü olabilme gücüne sahip iken, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler bu özellikten hayli uzaktırlar³⁶.

Şekil-7 Gelişmiş Toplumlarda Tabakalar³⁷

³⁴ Pierre Laroque, **Sosyal Sınıflar**, Çev. Yaşar Gürbüz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 56-57.

³⁵ Hans Freyer, **Sanayi Çağı**, Çev: Bedia Akarsu - Hüseyin Batuhan, Doğubatı Yayınları, Ankara 2014, s. 17.

³⁶ Bilgiseven, a.g.e. s. 182

³⁷ Kemerlioğlu, a.g.e. s. 64

Yukarıdaki şekilde Prof. Dr. A. Kurtkan Bilgiseven'in değerlendirme yaptığı dönemle bağlantılı olarak, gelişmiş endüstri toplumlarından biri olan (Doğu Almanya ile birleşme öncesi) Batı Almanya'nın toplumsal yapısı görülmektedir. Orta tabakanın toplum içindeki oranı (orta üst ve orta alt gruplar da katıldığında) %90'a yakın olduğu görülür. Bu oran, Federal Almanya'nın sosyal refah, ekonomik ve teknolojik bakımdan lider ülkelerden biri olması arasında ilişki bulunmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler ve özellikle az gelişmiş ülkelerde milli gelirden büyük payı üst tabakadaki azınlık alırken, alt tabakadaki kalabalıklara ancak küçük pay yansımaktadır. Bu toplumlardaki orta tabaka mensupları ise gelir seviyeleri ve yaşayış tarzları itibarı ile alt tabakaya yakın konumda bulunmaktadır³⁸. Orta tabaka yoğunluğu, tüm yapısal müdahale ve destekleyici faaliyetlere rağmen gelişmekte olan ülkelerdeki gibi, Türkiye'de de istenen seviyede değildir. Yapay bir orta tabaka sınırı çizerek kitleleri orada tanımlamak, kalkınmış olunduğu anlamı taşımayacaktır. Gelişmiş ülkelerin yaşam standardında ve gücünde orta tabaka, toplumsal dinamizmin belirleyeni olacaktır.

1.4.1. Orta Direk

Orta Direk, Türk Dil Kurumu'nun İktisat Terimleri Sözlüğünde "*Türkiye'de küçük esnaf, emekli, işçi ve memur gibi orta düzeydeki gelir gruplarına verilen isim*" olarak tanımlanmıştır³⁹.

Askeri müdahale ile demokrasinin kesintiye uğradığı Türkiye'de 12 Eylül 1980 yılından sonra yapılan ilk seçimler sonrası Turgut Özal tarafından 45. Cumhuriyet hükümeti (13.12.1983-21.12.1987) kurulmuştur. Ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümlerin yaşandığı bu yıllarda, dönemin Başbakanı tarafından ilk defa ve sıklıkla önem atfedilen ortadirek söylemi ile orta gelir grubundaki insan yoğunluğunun, kalkınma için gerekliliği vurgulamaktaydı. Askeri müdahale sonrasındaki iklimde "sınıf-tabaka" gibi ifadelerin sosyalizmi çağrıştıracığı düşünüldüğünden ortadirek tanımlamasının kullanıldığını ifade edenler de olmuştur. Üst gelir grubundan ziyade, ortadirek olarak tanımlanan kitlenin, gelirdeki payının arttırılmasının gerekliliği savunuluyordu.

³⁸ Bilgiseven, a.g.e. s. 187

³⁹ İktisat Terimleri Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=orta%20direk> (Erişim tarihi: 20.11.2019)

Ancak bu tür hedefler, farklı bileşenlerin gerçekleşmesine de bağlı olduğundan, çoğu zaman gerçekleşemeyebilir veya eksik gerçekleşebilmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2016 yılı verilerine göre, en zenginler ve en fakirlerin geliri artarken, orta kesimin gelirlerinde azalma görülmüştür. Bir önceki yılın verilerine göre toplam gelirden aldıkları payın değişimi şu şekilde gerçekleşmiştir: En yüksek gelire sahip %20'lik dilimin payı 0,7 oranında artarak %47,2 olarak gerçekleşmiştir. İkinci %20'lik dilimin payı 0,1 oranında azalarak %10,6'ya, üçüncü %20'lik dilimin payı 0,2 oranında azalarak %15'e, dördüncü %20'lik dilimin payı 0,4 oranında azalarak %21,1'e gerilemiştir. 2011-2016 döneminde toplam gelirden aldıkları paya göre; ilk %20'lik dilimin payı 0,4 oranında, son %20'lik dilimin payı 0,5 oranında artış gerçekleşmiştir⁴⁰.

22.05.1950-27.05.1960 yılları arasında kurulan beş hükümetin Başbakanı Adnan Menderes'in "her mahallede bir milyoner yaratacağız" iddiası yerine orta tabakanın güçlendirilmesi kaygısı, 1980'li yıllar ve sonrasında, siyasal iktidarın öncelikli hedeflerinden biri olmuştur. Mümkün olduğunca alt tabakanın orta tabakada tanımlanması hedeflenmekteydi. Gelir düzeyi ve hayat şartlarındaki iyileşme ile ortalama hayat tarzı yaygınlaştırılabilirse, içinden yeni çıkılan buhranlı yıllara dönülmeyeceği varsayılmaktaydı. ortadireğin kalkandırılması siyasi, ekonomik, toplumsal sapsmalara karşı etkili çözüm yolu olarak görülmekteydi.

Turgut Özal'ın seçim kampanyasından başlayarak dile getirdiği ve kurulan hükümet tarafından formüle edilmeye çalışılan ortadirek hassasiyeti, 1990'lı yılların sonuna doğru Avrupa'da iktidara gelen siyasetçiler tarafından da (Türkiye'den farklı olarak, özellikle sosyal demokratlar tarafından) sıklıkla dile getirilmiştir. Hatta İngiltere'de başbakanlık koltuğuna oturan Tony Blair orta tabaka mensubu olduğunu söylemiştir.

İngiltere ve Fransa'dan bir yıl sonra Almanya'da Schröder'in liderliğinde sosyal demokratlar iktidara gelmiştir. İktidara gelen üç partinin ortak söyleminde de ortadirek bulunmaktaydı. "... Fransa'da Lionel Jospin seçim kampanyasında orta sınıf derken, İngiltere'de Tony Blair -biz orta sınıfız- diyor. Gerhard Schröder yeni orta sınıf kavramını kullanmıştır."⁴¹ Schröder 1998 yılında, kesintisiz 16 senelik muhafazakârların iktidarını "Die Neue Mitte (yeni orta sınıf) olarak tanımladığı orta

⁴⁰ Ekonomi Servisi, "Turgut Özal'ın hayali ortadirek eriyor", <https://www.karar.com/ekonomi-haberleri/turgut-ozalin-hayali-ortadirek-eriyor-601621> (Erişim tarihi: 20.11.2019)

⁴¹ Yalçın Doğan, "Hedef Ortadirek", *Milliyet Gazetesi*, 21 Ocak1999, s.1.

*direkle yıkıyor*⁴². Gelişmiş ülkelerde ortadireğin desteğini alan kadrolar güçlü iktidar alternatifleri olmuştur.

Kültür altyapıları, dünya görüşleri, yönetim sistemleri, sosyoekonomik durumları birbirinden farklı ülkelerde iktidar sahipleri ve hatta yönetime talip olan kadroların öncelikli sorunlarından biri orta tabakalaşmadır. Kalkınmışlık ve sosyal dengenin Temel göstergesi olduğu kabul edilen yoğun ve güçlü orta tabaka için hükümetler destekleyici modeller üzerinde kesintisiz çalışmaktadırlar. Uluslararası Para Fonu'nun yayınladığı raporda, 2018 yılı itibari ile dünyanın en büyük ekonomileri sıralamasında 19 trilyon dolarlık ekonomisi ile birinci sıradaki ABD dahi, orta gelir grubuna destek modelleri üzerinde kararlar almaktadır. *“ABD’de Cumhuriyetçilerin vergi indirimi getiren yasa tasarısı Senatoda onaylandı.”*⁴³

849 Milyar Dolar ile 17. büyük ekonomiye sahip Türkiye’de ise; Turgut Özal tarafından “ortadirek” şeklinde yeniden formüle edilerek temellendirilen orta tabakanın nitelik ve nicelik açısından güçlendirilmesi çabaları, günümüzde de devam etmektedir. Hükümetler uygulayacakları politikalar ile alt gelir ve yaşayış durumundaki kitlenin, orta tabakaya taşınmasını planlamaktadır. 2006 yılı bütçe gerçekleştirmeleri konusunda açıklama yapan Başbakan Erdoğan, Anadolu Ajansı'nın servis ettiği habere göre *“ortadireğin daha güçlü hale gelmesini istiyoruz. Yoksul tabakadan orta tabakaya kayış var”* diyerek, politik başarının göstergelerinden biri olarak orta tabakanın önemine tekraren vurgu yapmıştır.

⁴² Yalçın Doğan, “Tılsımlı söz: Ortadirek”, *Hürriyet Gazetesi*, 06 Ekim 2009, s. 8.

⁴³ BBC Türkçe, “ABD’ de Cumhuriyetçilerin vergi indirimi getiren yasa tasarısı Senatoda onaylandı”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42421180> (Erişim tarihi: 20.11.2019)

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ VE LİBERAL EKONOMİ UYGULAMALARI

2.1. SANAYİLEŞME SÜRECİ

İnsanlık tarihinde kritik geçiş eşiklerinin yaşandığı süreçler vardır. Tarihin akışında kırılmanın yaşandığı bu süreçten sonra artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Sanayi devrimi bunlardan biridir. Binlerce yıllık ekonomik, sosyal ve politik tecrübenin seyri tamamen değişmiş ve bunun toplumsal hayata yansımalarının sancuları olmuştur. Bilimler, siyasal rejimler, toplumsal dinamikler, iktisadi doktrinler dahil hemen her alan, sanayi devrimi karşısında yeniden vaziyet alarak konumlarını yeniden tanımlamışlardır.

İktisat Kongresi ve hemen ardından cumhuriyetin ilanı ile başlayan dönemin sağlıklı yorumlanabilmesi adına, sanayi devrimi ile başlayan sürecin kısaca değerlendirilmesinde yarar vardır. Batı toplumlarında yaşanan değişim ve dönüşümlerin önemi kadar, Osmanlı Devleti'nde ne oranda yaşandığının da önemi bulunmaktadır. Zira Osmanlı'da yaşananlar yeni kurulacak devletin yapısal zeminine katkı sağlayacaktır.

2.1.1. Sanayi (Endüstri) Devrimi

Sanayi Toplumu 18. asrın ikinci yarısında gerçekleşen iki devrimin ürünüdür. Birincisi; insanların doğaya karşı mücadelesinde geliştirdiği araçlarla üretim ilişkilerini tamamen değiştiren, sosyal ve ekonomik gelişmelerin temellerini oluşturacak olan "Sanayi Devrimi" dir. İkincisi ise insanların yeni dönem toplumsal, siyasi ve düşün dünyasının temellerini oluşturacak olan, geleneksel-feodal düzenin yerine liberal politik yapıyı getiren "Fransız Devrimi" dir⁴⁴.

Hans Freyer, İnsanlık tarihinin en önemli değişikliklerinin 19. yüzyılda yaşandığını söyler. Zira batı Avrupa ülkelerinde başlayan sanayi hareketleri dönemine kadar tüm dünyayı bu derece kapsayan bir hareket görülmemiştir. Bu önem; nesiller boyu benzer şekilde üretim yapan, seyahat eden, örgütlenen,

⁴⁴ İleri, a.g.e. s. 60

avlanan... ve hatta savaşan insanların, bunların tamamını farklı usullerle ve ilişki dñzeni ile yapmaya başlamasının toplumsal hayata yansımadır. Freyer, birkaç on yıllık sñreçte birkaç bin yıllık gelişmenin yaşandığı sanayi çağını altı başlıkta değerlendirmiştir.

- Dokuma sanayisi dalgası (İngiltere’de başlamıştır. 1769-1780 yıllar arasında Richard Arkwright pamuk eğirme makinasını, Edward Cartwright mekanik dokuma tezgâhını icat eder)
- Demir-Çelik dalgası (1800’lü yıllarda başlayan, işlenen demir ve çeliğin organik maddelerde yapılan ürünlerin yerini aldığı dönemdir)
- Ulaştırma çağı (1820’li yıllarda George Stephenson’un lokomotif üzerinde yaptığı çalışmalar 1830’da trenlerin işlemesi ile sonlanmıştır)
- Kimya çağı (1850’li yıllarda Justus Von Liebig, yapay gübreleme yöntemi ile akıllı tarım uygulamasını başlatmıştır)
- Elektrik sanayisi (Bu dönem kendinden önceki sanayi uygulamalarını kökten değiştirmiştir. Buhar gücünün yerini almış, taşıma-ulaştırma yeni bir boyuta ulaşmıştır)
- Benzin motoru çağı (kara ve hava ulaştırma alanında yeni ufuklar açılmıştır) Freyer ayrıca, gelecek için “atom gücü çağı” nı işaret etmiřtir⁴⁵.

Buhar gücünün keşfi, sanayi devrimini tetiklemiştir. Bu süreç imalat sanayisini, yeni ekonomik kuralları, iş gücü, sınıf tanımlamasını ve sosyal dinamikleri yeniden anlamlandırmıştır. Sanayi Devrimi, insan ve hayvan gücünden yararlanılarak yapılan üretim tarzından, makine gücünden yararlanılarak yapılan üretim tarzına dönüşümü tanımlamaktadır. İngiltere’de dokuma ile başlayan süreç, zamanla tüm alanlara yayılmıřtır⁴⁶. Kavram olarak endüstri devrimi literatüre Arnold Toynbee’nin 1844 tarihli “İngiltere’de Sanayi Devrimi Üzerine Dersler” adlı eseri ile girmiştir. Eserde,

⁴⁵ Freyer, a.g.e. s. 40-44

⁴⁶ Bahaeddin Yediyıldız, *Tarih*, Cilt:2, MEB Yayınları, İstanbul, 1994, s. 78.

devrim tek başına yeni bir teknik açısından değil, ilişkiler dizisi şeklinde değerlendirilmiştir⁴⁷.

Daha önce de ifade edildiği gibi, insanlık tarihinin en önemli dönüşümleri bu süreçte yaşanmıştır. 19. yüzyıl başlarında Avrupa'da başlayan sanayileşme hareketleri, yüzyılın ortasına doğru katlanarak artmış ve sanayi bölgeleri oluşmuştur. Yüzyılın ikinci yarısında sanayi bölgelerindeki işçi nüfusu toplam nüfusun üçte birini oluşturuyordu. Endüstrileşme sürecindeki ilerlemeye paralel olarak bu oran yükselmeye devam etmiş ve yirminci yüzyıla gelindiğinde işçi nüfusu neredeyse toplam nüfusun yarısına ulaşmıştır⁴⁸.

Avcı/toplayıcı dönem ve dahi yerleşik hayata geçildikten sonra kadınlar ve erkekler ekonomik faaliyetlere, kolektif üretimin parçası olarak birlikte katılmışlardır. Önceleri, ekonomik faaliyetler ile aile hayatının etkinlikleri aynı mekânda yürütülürken, üretimdeki yapısal dönüşüm ile beraber ev ve işyeri ayrılmış, ticaret veya üretim faaliyetleri örgütlü mekânlarda, işbölümü/uzmanlaşma şeklinde yapılmaya başlanmıştır. Kadının evdeki rolüne karşılık erkekler sanayide faaliyetlerini sürdürmüştür. Zamanla, kadınlarda ücret karşılığı çalışma ortamına dahil olmuştur⁴⁹. Binlerce yıllık üretim sistemi ve bunların iktisadi, sosyal yansımaları ile oluşturulan klasik yapılarıdaki dönüşüm toplumsal dinamiklere olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. Batılı devletler, rejim arayışlarının sürdüğü kaotik ortamdan, sosyal ve pozitif bilimlerden (Özellikle İktisat–Sosyoloji'den) yararlanarak çıkabilmiştir.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, sosyoekonomik refahın en önemli öznesi, istihdam sağlayıcı özel girişimler olmuştur. Bu girişimler, yapısal farklılıkları ve tanımı farklı olsa da tüm ülke ekonomilerinin en önemli unsurlarından biri olmuşlardır. Sayısal miktar, istihdam hacmi, üretim değeri, gelişmeye olan katkıları, gelirin tabana yayılması, rekabete dayalı piyasa ekonomisinin ve dolayısıyla toplumsal istikrarın temel unsuru olarak değerlendirilmişlerdir. İmalatın, ticaretin ve dolayısıyla istihdamın ekseri çoğunluğu bu işletmeler tarafından sağlandığı için, yönetici kadro tarafından ihtimam gösterilmiş, desteklenmesi amacı ile tedbirler alınmıştır. Bu işletmelerin bir kısmı elde ettikleri gelir, küresel etki alanları ve devletlerinin sınırsız desteği ile diğer coğrafyalarda bulunan hammaddelere ortak

⁴⁷ Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 193.

⁴⁸ Orhan Türkdoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 267.

⁴⁹ Robinson ve Acemoğlu, a.g.e. s. 85-86

olabilmek konusunda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetlerde de bilimlerden, özellikle Antropoloji'den yararlandığı söylenebilir. Yeni dönemde sanayi toplumu haline gelen batılı devletlere dünyanın birçok bölgesinden kaynaklar aktarıyordu.

2.1.2. Osmanlı Devleti'nin Sanayileşme Karşısındaki Durumu

Girişimciliğin ekonomik kalkınma üzerindeki olumlu etkisi konusunda, 20. yüzyılın başında Avusturya İktisat Okulu ve Joseph Schumpeter ön alarak katkı sağlamıştır. Schumpeter, girişimciliğin iktisadi gelişmişliğe etkilerini, girişimcilerin yeniliklere uyabilme kabiliyeti ile ilişkilendirmiştir⁵⁰. Girişimcilik konusundaki sistematik çalışmalar bu dönemde başlamış olsa da uygulama pratiği daha önceki yıllara dayanır. Osmanlı ekonomisinde ise iktisadi açıdan eksikliği en çok hissedilen unsuru, girişimcilik ruhuna sahip sermayedar sınıfın yokluğudur. Zira zenginliğin ve kalkınmanın kaynağı olarak yeni ülkelerin fethedilmesi olarak görülmüştür. Bunun gerekliliği olarak da girişimci arayışlardan ziyade, güçlü bir ordu ve idari yapı olarak görülmüştür. Sebeplerden bir diğeri de mülkiyet hakkının garanti altında olmamasıydı. Mülkiyetin önemini bilen Avrupa ülkeleri, Tanzimat Fermanı ile vatandaşlarının Osmanlı coğrafyasındaki güvenceye alırken, Türkler bu hakkı ancak 1926 yılında kabul edilen "Medeni Kanun" ile elde etmiştir. Girişimcilik faaliyetleri gayri Müslim unsurlarda yoğunlaşırken, nitelikli Türk-Müslümanlar iş hayatından ziyade genellikle memuriyeti tercih etmişlerdir⁵¹.

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat ile beraber, batı düşüncesini tanıyan yöneticiler ile sanayi konusunda bir hassasiyet oluşmuştur. Fakat yeni bir düzen oluşturmanın eşliğindeki küresel dengelerin yanında, bazı iç dinamikler sebebiyle gecikmeler yaşanmıştır. Batı toplumlarında bağımsız şirketlerin kurulmasına zemin hazırlanarak kapitalist sistemin yerleşmesi sağlanırken, Osmanlı toplum yapısında ise ticaretle uğraşanların şirketleşmelerine ve sermayenin tüccar teşkilatlarında birikmesine olumlu bakılmıyordu⁵². Tanzimat sonrası kurulan özel fabrikaların neredeyse tamamı, kanunlarla imtiyaz elde eden yabancı girişimciler ve azınlıklar tarafından kurulmuş olması bu durumun sonuçlarından birisidir. 1863'te "Islah-ı Sanayi

⁵⁰ Murat Çokgezen, *Türkiye'de Devlet, Girişimcilik ve Yerel Kalkınma*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2012, s.17.

⁵¹ İbrahim Onur Koçşalı, "1923 İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin İktisat Politikalarına Etkileri", *International Journal of Academic Value Studies*, www.javstudies.com (Erişim tarihi: 11.10.2019)

⁵² Türkdöğan, a.g.e. s. 286

Komyonu" kurulmuştur. Fakat kapitülasyonlar bu komiyonun aldığı kararların yürürlüğe konmasını engellemiştir.

19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın başına kadar neredeyse kesintisiz savaşın içerisinde olan Osmanlı Devleti'nde ekonomi, yetişmiş insan gücü, sanayi, ulaşım, tarım, dış borçlar başta olmak üzere birçok alanda çok büyük sorunlar yaşanmıştır. Önceliğinden dolayı mevcut kaynaklar, ekonomik yatırımlardan çok ordunun ihtiyaçlarına harcanmış, kaynakların yetersiz kalması üzerine borçlanma sürecine girilmiştir⁵³.

Ayrıca, Sanayi Devrimi'nden sonra Avrupa'da başlayan seri üretim karşısında, yerli sanayi uygulamaları korunamamıştır. Bu durumun en önemli sebebi kapitülasyonlardır. Gümrük vergilerinin artırılması yolu ile alınacak koruma tedbirleri dahi, Avrupalı büyük devletlerin onayına bağlanmıştı⁵⁴. Bu devletler, Lozan Barış Görüşmelerinde dahi bu imtiyazlarından vazgeçmeyerek 1929 yılına kadar sürdürülmesi konusunda ısrarcı olmuşlardır. Aynı zamanda, 1854 yılından itibaren dış borçlanma süreci başlamıştır. Alınan borçların geri ödenmesinde yaşanan aksaklıklar ve sıkıntılar sebebiyle aynı batılı devletler tarafından 1881 yılında "Düyun-u Umumiye İdaresi" kurularak alacaklarının kendileri tarafından tahsil edilmesi süreci başlatılmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin mali bağımsızlığını kaybettiği dönem olmuştur⁵⁵. Ülke ekonomisinin disipline edilerek sanayileşmiş batı devletlerine entegrasyonla ilgili düzenleme girişimleri bu devletler tarafından engellenmiştir. Örneğin, 1863 tarihinde ekonomi yönetimi tarafından kurulan "Islah-ı Sanayi Komyonu" nun kararları, kapitülasyonlar sebebiyle uygulamaya geçirilememiştir.

1854 Kırım Savaşı başladığında savaş maliyetinin finansmanı için İngiltere'den alınan 200.000 Sterlin, Osmanlı Devleti'nin ilk dış borçlanmasıdır. Yatırım dışı alanlarda değerlendirilen dış borçlanma rakamı 1875 yılına kadar 15 kere tekrar ederek 127 Milyon Liraya ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na girmesinde dış borçlar ve kapitülasyonların etkisi olmuştur. 1914 yılı itibari ile 716

⁵³ Ali Coşkun, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi", *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, 2003, Sayı:4, 72-77, s. 72.

⁵⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt:8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 435-436.

⁵⁵ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.12-13.

milyon dolar tutarındaki borcun %60,3'ü Fransa'ya kalan kısmı Almanya'ya aittir⁵⁶. Katlanarak artan borçlanma süreci, askeri ve siyasi başarısızlıklar ile birleşmesi, ulusal özgürlüğü hiçe sayan Duyun-i Umumiye İdaresi'nin ulusal kaynaklara fütursuzca müdahale uygulamaları ile sonuçlanmıştır. Egemen güçler, alacaklarının tahsili adına kastettikleri mali bağımsızlık ile yetinmemiş ve bu durumun diğer bağımsızlık alanlarına da (askeri, siyasi) yansımaları olmuştur.

Batılı devletler askeri, siyasi ve özellikle iktisadi altyapısını önemli ölçüde güçlendirerek, kendi coğrafyasının dışındaki yeraltı/yerüstü kaynaklarına sahip olma mücadelesine girmişlerdir. Sahip olduğu yeraltı kaynakları sebebi ile bu devletlerin birincil hedefinde bulunan Osmanlı Devleti'nde durum iç açıcı değildir. Askeri ve siyasi alanda verilen mücadelede başarılı olunamaması, ekonomik göstergelerin iyi durumda olmaması ile ilişkilidir.

Bu konuda Atatürk, İktisat Kongresi açılış konuşmasında, Türk tarihindeki yükselme ve düşüşün sebebinin temelinde iktisat meselesi bulunduğunu söyledikten sonra iktisadın önemini şu şekilde ifade etmiştir: *“Efendiler, tarihimizi dolduran bunca başarılar, zaferler veyahut yenilgiler, yok olmalar ve felâketler, bunların, tümü; gerçekleştikleri devirlerdeki iktisadî durumlarımızla ilişkili ve ilgilidir.”*⁵⁷

Ticaret ve Ziraat Nezaretince yaptırılan 1913-1915 dönemini içeren sanayi sayımına göre bazı kentlerde kurulan un ve deri fabrikaları ile Adana ve Tarsus'taki dört iplik fabrikası, İzmir'deki buhar makinası, içten yanmalı motorlar, un, sabun, yağ, havlu ile makarna fabrikası dışında kayda değer sanayi bulunmamaktadır. İmalat sanayisinin genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa; imalatın %70,3'ü gıda, %11,9'u dokuma, %8,3'ü deri, %6,1'i kırtasiye, %2,2'si kimya, %0,8'i ağaç, %0,3'ü toprak sanayi alanında faaliyet göstermektedir⁵⁸. 1915 yılında İstanbul dahil Anadolu'da büyük işletme niteliğinde tanımlanabilecek 585 işletme ve 30 bin civarında sanayi işçisi bulunmaktadır⁵⁹. Bunun yanında, çok uzun süreden beri askeri alanda başarı sağlanamamasına rağmen, imkânlar ölçüsünde ordunun

⁵⁶ Melek Düzgüngüneş, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, DİE, Ankara, 1973, s. 19.

⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, “Türkiye İktisat Kongresi'ni Açış Söylevi İzmir”, <http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir>, (Erişim: 15.09.2019)

⁵⁸ Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayi 1913-1915 yılları Sanayi İstatistikleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1970, s. 206-209.

⁵⁹ Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisadi Politikası: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, Saray Kitabevi, Konya, 1996, s. 12.

zihniyet ve kabiliyetinde iyileştirme, yetkinlik ve yeterliliklerde modern dünyaya standartlarında kurumsallaşma faaliyetleri sürdürülmüştür. Bu dönemde yetişen kadrolar ileride yeni devletin temellerini atacaklardır.

I.Dünya Savaşı başladıktan sonra İttihat Terakki Yönetimi 9 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını ilan etmiştir. Savaş ortamının sağladığı fiili şartlarda bu karar alınmıştır. Ancak, şartların yönetimin işini kolaylaştıran etkilerine rağmen bu problemin çözümü ancak Lozan Antlaşması ile sağlanabilmiştir.

Savaş şartlarının, yönetime pratik karar alması hususunda imkân sunması ve yönetici kadroların gayretlerine rağmen Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması sebebiyle girişimler sonuçsuz kalmıştır. Planlanan bazı ekonomik ve toplumsal uygulamalar, Cumhuriyet hükümetleri tarafından yeni şartlar gözetilerek değerlendirilmiş ve uygulamaya devam edilmiştir. Bu tasarımlardan, ekonomik ve siyasi yönü bakımından en önemli olanı, yerli ticaret burjuvazisinin oluşturulmasıdır. Batı rejimlerinde, orta sınıfı oluşturan burjuvazinin vazgeçilmez oluşundan hareketle, İttihatçı kadrolar tarafından milli devlet olma şartlarından biri olduğu kabul edilerek, klasik Osmanlı toplum yapısında yapmak istedikleri değişiklik zorunlu olarak görülüyordu⁶⁰. Bu kapsamda, 1916 yılında milli sanayinin korunmasını sağlamak için "Sanayi-i Teşvik Kanunu" çıkarılmıştır.

İttihat Terakki kadrolarının hedefi, Yusuf Akçura'nın görüşleri çerçevesindeki "Milli İktisat" olup, bunun milli burjuvazi tarafından gerçekleştirilmesi gerekliliğine inanılmaktaydı. Ekonomiden, eğitim sistemine, askeri disiplinden, ulaştırma ve bankacılık düzenlemelerine kadar birçok alandaki yapısal düzenlemeler, bu temel kaygı üzerine gerçekleştirilmiştir.

2.2. BİRİNCİ TÜRKİYE (İZMİR) İKTİSAT KONGRESİ

Birinci İktisat Kongresi, genellikle "İzmir İktisat Kongresi" olarak adlandırılmaktadır. Ancak Mustafa Kemal'in açılış konuşmasında ifade ettiği üzere; düzenlendiği tarih ve sonuçları açısından bakıldığında, kongrenin adı "Türkiye İktisat Kongresi" dir. Fakat o dönemin resmi tarihçisi olarak kabul edilen Prof. Dr. Afetinan

⁶⁰ Ceyhan Koç, "İzmir İktisat Kongresinin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri", *Atatürk Dergisi*, 2000, Cilt:3, Sayı:1, 145-167, s. 146.

tarafından “İzmir İktisat Kongresi” olarak tanımlanmıştır. Yazar ve eseri yayınlayan Türk Tarih Kurumundan alınan bu tanımlama, alıntılar ve atıflar ile günümüze kadar taşınmıştır⁶¹.

Çalışmanın önceki bölümünde vurgulandığı gibi Osmanlı Devleti, Sanayi Devrimi ile ekonomik ivme kazanan batılı devletlere nazaran ekonomik gelişimini sağlayamamıştır. Yeni devletin kurucu iradesi bu yetersizliğin farkındalığı ile iktisadi yönünün ve metotlarının belirlenmesi adına, henüz yönetim şekli ilan edilmeden kongre kararı almıştır. Daha sonra düzenlenen iktisat kongreleri de önemli ekonomik, sosyal veya siyasi kararlar öncesinde, geniş kitleleri etkileyen dönüşümlerin yaşandığı dönemlerde gerçekleştirilmiştir. 17 Şubat - 04 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen Birinci İktisat Kongresi'nden sonra; İkinci İktisat Kongresi 1981 yılında, ihracata dayalı küresel ekonomiye geçildiğinde, Üçüncü İktisat Kongresi 1992 yılında, soğuk savaş döneminin sonlandığında, Dördüncü İktisat Kongresi 2004 yılında, Avrupa Birliği'ne tam üyelik görüşmeleri başlamadan önce ve Beşinci İktisat Kongresi 2013 yılında, küresel kriz ve yükselen yeni pazarların değer kazandığı dönemde düzenlenmiştir⁶². Bu durum, Türk Devleti'nin alacağı önemli kararların öncesinde ekonomik durum analizi ve yol haritasına verdiği önemin göstergesidir.

İkinci İktisat Kongresi, Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılında, Türkiye'nin sosyoekonomik konumu ve yeniden yapılandırılması ile ilgili süreç değerlendirilmiştir. Başbakan Bülent Ulusu döneminde, başkanlığını Başbakan Yardımcısı Turgut Özal'ın yaptığı kongre 02-07 Kasım 1981 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenmiştir. Üçüncü İktisat Kongresi, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel döneminde, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı İlhan Kesici koordinasyonunda ve yine İzmir'de 04-07 Haziran 1992 tarihleri arasında düzenlenmiştir. Erdinç Tokgöz, Üçüncü İktisat Kongresinin, İzmir İktisat Kongresi şeklinde adlandırılmasının ve süreç içerisinde genel kabul görmesinin sebeplerinden biri olarak, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve DPT Müsteşarının mühendis olması sebebiyle tarih bilgisindeki eksiklikten kaynaklanabileceğini ifade etmiştir⁶³.

⁶¹ Erdinç Tokgöz, “Türkiye İktisat Kongresi mi? İzmir İktisat Kongresi mi? Hangisi Doğru?” *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2000, Cilt:18, Sayı:1, 339-349, s. 340.

⁶² Fuat Keyman, “İzmir İktisat Kongresi ve 2023 hedefleri”, *Milliyet Gazetesi*, 31.10.2013

⁶³ Tokgöz, a.g.e. s. 344-347

2.2.1. Kongre Öncesi Genel Durum

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e, üretim sürecini koordine edecek sermaye ve bu sermayeye sahip girişimci aktarımı olmamıştır. Türkler, öteden beri ticari faaliyetlerin şahsi menfaatlerin karşılandığı araç olarak değerlendirerek önemsememişlerdir⁶⁴. Osmanlı Devleti'nde ekonomik faaliyetler servet oluşturmaktan ziyade, siyasi ve sosyal statü anlamında bir değer ifade etmekteydi⁶⁵. Ayrıca, dış borçlar ve kapitülasyonlar gibi ağır ekonomik problemler yeni devlete miras kalmıştır. Bu durum, yeni devleti bağımsız ekonomik model uygulamaları konusunda bir hayli zorlamıştır⁶⁶.

Tablo-1 1921 Yılı Sanayi Verileri⁶⁷

Sektör	İşletme Sayısı	Çalışan Sayısı	İşyeri Başına Ortalama Çalışan Sayısı
Dokuma	20.057	35.316	1,76
Deri İşleme	5.347	17.964	3,36
Madeni Eşya	5.273	8.021	1,52
Gıda	1.273	4.493	3,52
Ağaç İşleme	704	3.612	5,13
Kimya	337	802	2,38
Toplam	33.058	76.058	2,30

1913 sanayi sayımına göre ülkede 10 kişi ve üzerinde çalışanı olan 564 sanayi işletmesi bulunmaktaydı. Bunların içerisinde 100 kişi ve üzerinde çalışanı olan 53 işletme bulunmaktaydı. 564 işletmenin 316 tanesi batıda bölgelerinde bulunmaktaydı. 1923 yılında Türkiye nüfusu yaklaşık 12,5 milyon civarında olduğu değerlendirilmektedir. Uzun yıllar hemen hemen kesintisiz devam eden savaşımlardan yorulmuş nüfusun büyük bölümü köylerde yaşamaktadır. Beslenmeden sağlığa, ağır yaşam koşulları altındaki nüfus, nitelikli işgücü açısından da yetersiz durumda idi⁶⁸. 1913'den sonra 1915 ve 1921 yıllarında yapılan sanayi sayımları, Türkiye'de temel sanayi unsurlarının kurulmadığı ve

⁶⁴ Birol Bumin, *Örgüt Geliştirme*, Kalite Matbaası, Ankara, 1979, s. 117.

⁶⁵ Orhan Türkdoğan, *Sanayi Sosyolojisi, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Dün-Bugün-Yarın*, Töre Devlet Yayınevi, Ankara 1981, s. 412.

⁶⁶ İhsan Ömer Atağenç, "İzmir İktisat Kongresi ve 24 Ocak Kararları Sonrası Türkiye'nin Liberal Tecrübesinin Karşılaştırmalı Analizi", *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2017, Sayı:1, 69-87, s. 72.

⁶⁷ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s.18.

⁶⁸ Murat Çokgezen, Hamdi Genç ve Murat Koraltürk, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İş Dünyasının Profili", *İktisat, İşletme ve Finans dergisi*, 2004, Cilt:19, Sayı:216, s. 62-75.

Cumhuriyet'e kayda değer bir aktarımın olmadığını göstermektedir⁶⁹. Ülke nüfusunun on iki milyonun üzerinde olduğu dönemde işletme ve çalışan sayısına ve niteliğine bakılması, katedilmesi gereken zorlu süreç hakkında bilgi vermektedir.

Osmanlı ekonomisi yarı sömürge durumunda idi. Lozan Antlaşmasının getirdiği özgürlük ve kapitülasyonun bulunmadığı şartlar sonucunda Türkiye, yarı sömürge ekonomiden milli ekonomiye yönelik hareketi başlatacaktır. Ancak, Türkiye artık özgür ve müstakil olmakla beraber harap durumdadır. Geri, fakir, sermayesi yetersiz ve bunların yanında dünyada yalnızdır. Bankacılık, demiryolları, belediye işletmeleri ve hemen hemen tüm iç-dış ticaret yabancıların veya azınlıkların elindeydi. Türk kasaba ve köyleri tefecilerin elinde esir görünümünde idi⁷⁰.

Özetlemek gerekirse, 1923 yılı itibari ile Türkiye nüfusu yaklaşık 12,5 milyon ve kişi başına milli gelir 45 dolar civarında idi. Onlarca yıl kesintiye uğramaksızın devam eden savaşıardan bitap nüfusun ekseri çoğunluğu, çok yetersiz şartlarda ve köylerde yaşıyordu. En önemli gelir kalemi tarım olan ülkede tarımsal faaliyetler ilkel sayılabilecek şartlarda sürdürülmeye çalışılmaktaydı. Üretim sanayi, iç piyasa ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte değildi. İşte bu şartlarda Mustafa Kemal, kurtuluş mücadelesinden yeni çıkmış ülkenin en az onun kadar önemli olduğuna inandığı ekonomik mücadelesinin başlangıcını, İzmir' de düzenlenen İktisat Kongresinde ilan etmeye hazırlanmaktaydı.

2.2.2. Lozan Görüşmelerinin Kesintiye Uğraması ve İktisat Kongresi'nin Toplanması

Lozan görüşmeleri 20 Kasım 1922 tarihinde başlamış, 4 Şubat 1923'te görüşmeler kesintiye uğramıştır. 23 Nisan 1923 tarihinde tekrar başlayan görüşmeler, 24 Temmuz 1923 tarihinde Barış Antlaşması imzalanarak tamamlanmıştır. Barış antlaşmasının hukuki ve siyasi boyutunun yanında etkileri günümüze kadar süregelen ekonomik boyutu da bulunmaktadır. Görüşmelerde, uzun ve zorlu müzakerelerden sonra kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Diğer bir ihtilafli alan, Türkiye'ye fatura edilmeye çalışılan, Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar

⁶⁹ Nadir Eroğlu, "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2007, Cilt:23, Sayı:2, s. 63-73.

⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, Cilt:3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 326.

meselesidir. Türk heyetinin ısrarı ile borç miktarının İmparatorluk topraklarında bağımsızlığını ilan ederek kurulan devletlerin de dâhil edilerek paylaşılması kararlaştırılmıştır. Gümrük muafiyetlerinin 1929 yılına kadar sürdürülmesi kararının engellenmesi Türk delegasyonunun tüm uğraşlarına rağmen başarısızdır. Muafiyetin sürdürülmesi, 1929 yılına kadarki dış ticaret açığının sebeplerinden biri olduğu kabul edilir. Bu ve benzeri başlıklar imkânsızlıklar içerisinde ayağa kalkmaya çalışan toplum için önemli maliyetlerdir⁷¹.

Lozan Konferansı'nın 04 Şubat 1923 tarihine kesintiye uğraması;

- Kapitülasyonlar,
- İmtiyazlar,
- Osmanlı Devleti'nden kalan borçların ödeme şartları,
- Savaş tazminatı,
- Musul sorunu,
- İstanbul ve boğazların müttefikler tarafından boşaltılması ile nüfus değişimi,

konularındaki dayatmaların Türk heyeti tarafından kabul edilmemesi üzerine gerçekleşmiştir. Dayatmaların -olduğu şekilde- kabul edilmesi halinde Kurtuluş Savaşı'nda verilen mücadelenin ve milletçe çekilen sıkıntıların bir anlamı olmayacaktı. Verilen arada toplanan İktisat Kongresinde kapitülasyonların ve imtiyazların hiçbir şartta kabul edilmeyeceği vurgulanarak muhataplarına mesaj iletilmiştir. 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden başlayan görüşmeler, 24 Temmuzda 143 maddeden oluşan Lozan Barış Antlaşması imzalanarak sonuçlanmıştır⁷².

İktisat Kongresi, Türkiye'nin bağımsızlığının tescillendiği Lozan görüşmelerinin, ağırlıklı olarak ekonomik konularda yaşanan anlaşmazlıklar sebebiyle kesintiye uğradığı aralıkta gerçekleştirilmiştir. Bu arada gerçekleştirilen kongrede Mustafa Kemal, yabancı temsilcilerin de bulunduğu katılımcılara Lozan görüşmelerinde aleyhimize oluşturulmaya çalışılan duruma da vurgu yaparak önemli bir konuşma yapmıştır. İktisat Kongresi, Lozan görüşmelerinde Türk tarafının isteklerinin bir kez daha kararlılıkla dile getirilmesini ve çıkarlarının korunmasına yönelik ısrarını ifade edilebilmesine imkân tanımıştır. Bu şekilde, Lozan'daki

⁷¹ Murat Koraltürk, "Türkiye Ekonomisi (1923-1960)", www.altayli.net, (Erişim tarihi: 25.10.2019)

⁷² Çağrı Erhan, "80.Yılında Lozan", *Mülkiye Dergisi*, 2003, Cilt:27, Sayı:241, 193-208 s. 197.

görüşmenin birinci bölümündeki olumsuz ortam, kararlı tutum karşısında ikinci bölümde Türkiye lehine dönmüştür⁷³.

Kurtuluş Savaşı sonrasında ve İktisat Kongresinden önce İstanbul'daki Türk ve Müslüman ticaret unsurları, yabancı ülkeler ile ekonomik ilişkili azınlıkların tasfiyesi ile ortaya çıkan boşluğu doldurmak amacı ile "Milli Türk Ticaret Birliği" ni kurdular. Birlik, Ocak 1923 tarihinde "Ticaret-i Hariciye Kongresi" düzenleme hazırlığı içerisindeydi. Bu dönemde Ankara Hükümeti de, Lozan'da yaşanan sorunların Türk ve Dünya kamuoyuna duyurulması ve ekonomik sorunların tartışılması için İzmir'de bir iktisat kongresi yapılması için hazırlık içerisinde idi. Hükümet, "Milli Ticaret Birliği" ne İzmir'de daha geniş içerikli bir kongre düzenleneceğini ve o kongreye iştirak etmeleri tavsiyesinde bulunarak hazırlıklarının durdurulmasını istemiştir. Milli Türk Ticaret Birliği hazırlıklarını Ankara Hükümeti'nin hazırlıklarına entegre etmiştir. Tertip edilecek kongre ile savaştan yorgun çıkan iktisadi faktörlerin birbirlerini tanımalarını sağlamak, bu birimlerin ihtiyaçlarını tespit etmek ve ilan edilecek cumhuriyetin iktisat politikalarını buradan çıkacak sonuçlar gözetilerek belirlenmesi amaçlanmıştır⁷⁴.

İzmir İktisat Kongresi, hedeflenen sosyo-politik bağımsızlık sürecinin, ekonomik bağımsızlık süreci ile sürdürülerek tamamlanması amacıyla toplanmıştır. Cumhuriyetin ilanından önce ve bağımsızlığının uluslararası arenada henüz tanınmadığı dönemde toplanan kongrede; ekonomi politikası hakkında çok önemli kararlardan ziyade, iç kamuoyuna ve dış dünyaya bazı mesajların verilmesi amaçlanmıştır⁷⁵. Korkut Boratav daha çok sembolik önemi olduğunu söylediği kongrenin, yeni kurulacak devletin iktisat politikasının karşılaşılabileceği olası problemlerinin tartışıldığı, katılımcı grupların (çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi grupları) oylarıyla kararların alındığı bir forum olduğunu söyler⁷⁶. Forum tanımlaması ile neden azımsanmaması gerektiği, başta Meclis Başkanı Mustafa Kemal Atatürk, İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt ve Kongre başkanı Kazım Karabekir kongrenin amacını, gelecek perspektifi ile değerlendiren konuşmaları ile anlaşılacaktır. Bu kararlılık sayesinde, batılı müttefiklerin Lozan'da dayatmaya çalıştıkları ekonomik prangadan geri adım atmak durumunda kalmışlardır.

⁷³ Atagenç, a.g.e. s. 74

⁷⁴ O. Murat Koçtürk ve Meryem Gölalan, "1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi", **3. Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi**, 2010, Cilt:45, 48-65, s. 50.

⁷⁵ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 181.

⁷⁶ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 45.

Yeni kurulan devletin kurucu iradesini temsil eden Mustafa Kemal, ekonomiye verdiği önemi kongreden bir ay önce “...Türkiye devleti, temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadiyat ile kuracaktır... Yeni Türkiye devleti bir devlet-i iktisadiye olacaktır” sözleri ile açıkça ortaya koymaktadır⁷⁷. Kongrenin açılış konuşmasını yapan meclis başkanı, tarihsel değerlendirmelerden sonra ekonominin ve kongrenin önemine vurgu yapmıştır. Yeni kurulan devletin, ilan edilecek yönetim şeklinde iktisadın yönünü ortaya koymuştur. Cumhuriyetin ilanından önce, yeni Türkiye'nin cihangir bir devlet olmayacağını, ancak ekonomik bir devlet olacağını söyleyen Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı devam ederken, savaş sonrası için Ziya Gökalp başkanlığında ekonomi heyeti kurması, ekonomiye verilen önemin göstergesidir.

Batılı işgalci devletlere karşı askeri mücadele verilirken dahi, savaş sonrası iktisadi hayat ile ilgili çalışma yürüten Mustafa Kemal, İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında siyasi ve askeri başarıların ötesinde ekonominin önemini şu şekilde vurgulamıştır: “Siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi muzafferiyetle tetviç edilmezse (taçlandırılmazsa) husule gelen zaferler payidar (kalıcı) olamaz. Yeni Türkiye'mizin layık olduğu mertebeye isâl (ulaştırmak) için behemehâl iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz.”⁷⁸

Meclis Başkanı Mustafa Kemal yine açılış nutkunda kongreye attığı önemi ve beklentisini “...sizler bu memleketin ihtiyacını ve milletin kabiliyetini ve bunun karşısında dünyada mevcut olan çok kuvvetli iktisat teşkilâtını göz önüne alarak, alınması lazım gelen önlemleri açıklıkla teati ve tespit etmelisiniz” sözleri ile dile getirmiştir⁷⁹. Ayrıca bu sözlerden anlaşılacağı üzere, ortak akla önem verilmektedir.

İlan edilecek olan cumhuriyetin iktisat politikasında, özel girişimcilik ve yabancı sermayeye bakışın nasıl olacağını da değerlendirildiği kongre, iki temel amaç doğrultusunda toplanmıştır. Birincisi, katılımcı grupların sorunları, talepleri ve çözüm yollarının belirlenmesi, “Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarına İlişkin Esaslar”, ikincisi ise, kuruluş aşamasındaki devlet ekonomisinin şeklinin ve yönünün “Misak-ı

⁷⁷ Coşkun, a.g.e. s. 73

⁷⁸ Koç, a.g.e. s. 148-150

⁷⁹ Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, “Türkiye İktisat Kongresi'ni Açış Söylevi İzmir” <http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir>, (Erişim tarihi: 15.09.2019)

İktisadi” açıklanmasıdır. Bu şekilde iç ve dış sermayeye güvence verilmek istenmiştir⁸⁰.

İzmir’ de 1135 kişinin katılımı ile 17 Şubat 1923’te toplanan “Türkiye İktisat Kongresi” 4 Mart 1923’te sona ermiştir. Kongrede her ilçeyi, mesleki temsil çerçevesinde sanayici, tüccar, işçi ve çiftçi temsilcilerinden oluşan heyetler temsil etmiştir. Milli Türk Ticaret Birliği, İstanbul Esnaf Cemiyetleri, Umum Terziler Cemiyeti, Çiftçiler Derneği, İstanbul Hamallar Cemiyeti, Darülfünun Hukuk Mektebi, İstanbul Ticaret Mektep-i Alisi, Fransa Darülfünun Mezunları Cemiyeti ile Macaristan Türk Mezunları Cemiyeti gibi bazı meslek kuruluşları ve dernekler kongreye temsilci göndermişlerdir. Meslek grupları ve kurumlar adına görüş ve beklentilerin dile getirildiği kongre sonunda on iki maddeden oluşan “Misak-ı İktisadi” başlığı altında yayınlanan bildiri ulusal ve uluslararası kamuoyuna duyurulmuştur⁸¹.

2.2.3. İktisat Kongresi’nin Önemi ve Misak-ı İktisadi

Türkiye İktisat Kongresi, sadece bir iktisat kongresi olmanın ötesinde, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde düzenlenmesi, kongre için İzmir’in seçilmesi ve açılış konuşmalarının içeriği itibari ile de kongrede alınan kararlar kadar etkili mesajlar içermektedir. Alınan kararların genel niteliği, daha çok çalışmaya ve üretmeye motive edecek nitelikte olup, güçlü şekilde bağımsızlık ve mesleki temsil vurgusu yapılmıştır⁸². Ayrıca, kongrede tartışılan konular ve alınan kararlar açısından değerlendirildiğinde, Türkiye’nin batı bloğunda olacağı ilan edilmiştir⁸³.

İzmir İktisat Kongresi akıllara ilk olarak ekonomik temelli organizasyonu getirirse de, kongrenin yapıldığı yer ve zamanlama açısından değerlendirildiğinde, tüm imkânsızlıklara rağmen bir medeniyetin hürriyet ısrarı görülecektir. Kongre için, işgalciler şehri terk ederken ateşe verilerek harabeye çevrilen İzmir’in seçilmesi ile Türk Medeniyetine verilen zararın uluslararası kamuoyu tarafından görülmesi istenmiştir. Ayrıca askeri zaferin yanında ekonomik başarı kararlılığının “balta inen yerden filiz verileceğinin” ifadesidir. Zamanlaması açısından değerlendirildiğinde ise

⁸⁰ Kepenek ve Yentürk, a.g.e. s. 32-33

⁸¹ Arzu Varlı ve Murat Koraltürk, “II. Meşrutiyetten Erken Cumhuriyete Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2010, Cilt:9, Sayı:20, 127-142, s.132-133.

⁸² Atagenç, a.g.e. s. 92-96

⁸³ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bu Güne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 50.

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı tarih aralığında yapılarak, özgürlük ısrarı ve dayatmalara karşı kararlılık, dünyanın gözünün üzerinde olduğu yerden herkesin duyacağı şekilde deklere edilmiştir.

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda şeker dahil neredeyse tüm tarım ve sanayi ürünlerini ithal eden, ürettiği buğdayın dahi ihtiyacını karşılayamadığı Türkiye'den, 1930'lu yılların sonunda %8,72 oranında büyüyerek dünyaya tarım ve sanayi ürünleri ihraç eden Türkiye'ye dönüşümü sağlayan irade, İktisat Kongresi'nde şekillenmiş, sanayi planları ile ivme kazanmıştır.

Cumhuriyetin ilanı ve hatta İktisat Kongresi'nden önce, zaferden hemen sonra "*Türkiye Devleti, Devlet-i İktisadiye olacaktır*" diyerek bu konudaki kararlılığını ortaya koyan Mustafa Kemal⁸⁴, etkileri bakımından İktisat Kongresi ile Erzurum Kongresini mukayese etmiştir. Erzurum Kongresi'nin, Misak-ı Milli ve Anayasanın zeminini hazırlaması gibi İktisat Kongresinin, insanımızın yaşam biçimi ve ülkenin yeniden kuruluşunu sağlayacak sistemin temelini oluşturacağını söyleyerek beklentisini ortaya koymuştur⁸⁵.

Tek başına eksik kalan siyasi ve ekonomik bağımsızlık birbirinin tamamlar. Askeri ve siyasi başarılarından sonra ekonomik bağımsızlığın önemini ve gerekliliğini kongre başkanı Kazım Karabekir "*Nasıl Milli Misakımız, hudutlarımızı çizmişse ve ona sahip oluncaya kadar her zorluğu yenerek mücadele etmiş ve muzaffer olmuşsak, bu zaferi nazariyeden kurtarmak için iktisadi sahada da aynı huzur ve şeref mertebesine erişmeye mecburuz*" sözleri ile ifade etmiştir⁸⁶.

Türkiye konusunda birçok araştırmayı içeren eser sahibi Feroz Ahmad, Birinci İktisat Kongresi'nde ele alınan konular ve alınan kararlar ile milli ekonominin kuruluşu ve ilan edilecek olan cumhuriyetin sosyoekonomik temellerini atacak olan ekonomik güçlerin geliştirilmesinin hedeflendiğini belirtmiştir⁸⁷.

⁸⁴ Savaş Durmuş ve N. Kemal Aydemir, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)", *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2016, Cilt:7, Sayı:12, 155-167, s.155-157.

⁸⁵ Hüseyin Yücel, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2017, s. 63.

⁸⁶ Kazım Karabekir, *İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 208.

⁸⁷ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s.186-187.

İktisat Kongresi ile belirlenmeye çalışılan ekonomi politikası üzerinde, yönetici kadro ile tüccarlar-toprak sahipleri-sanayiciler arasında uzlaşma sağlanması amaçlanmıştır⁸⁸. Bununla beraber İktisat Kongresi'nde, izlenecek ekonomi politikasının belirlenmesinin yanında, iş ve çalışma dünyası ile Kurtuluş Savaşı'nın önemli figürlerinin buluşturulması da istenmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye ile Rusya arasında yakınlaşma hatta ekonomik ve askeri yardımlaşma olmuştur. Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesinden sonra Ankara Hükümeti ile yakın diyalog gelişmiş, karşılıklı heyetlerin ziyaretleri gerçekleşmekteydi. Kongredeki liberal söylemler ve alınan kararlar ile bu yakınlaşmadan kaygılanan batıya endişeleri giderici mesajlar verilmek istenmiştir⁸⁹.

İktisat Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nden devralınan ekonomik yapı, ulusalcı bir anlayış ile onaylanmış ve ekonomik faaliyetlerin etkinlik kazanması adına yasal ve kurumsal düzenlemeler öngörülmüyordu. Tüccar, çiftçi, sanayici, işçi kesimlerinin sorunları ile beklentilerini belirlemek ve yabancı sermayeye ekonominin planlanan iktisadi yönetim şeklinin ve yönünün açıklanması amaçlanmıştır. Yönetim kadrosunun, iç ve dış sermaye kesimlerine güvence vermek istediği değerlendirilebilir⁹⁰.

Bu amaçlar doğrultusunda toplanan kongre iki başlıkta değerlendirilebilir. İlki meslek gruplarının onayladığı mesleki prensiplerin kabulü, diğeri ise Misak-ı İktisadi ilkeleridir⁹¹. Delegeler tarafından Kabul edilen Misak-ı İktisadi ilkeleri şunlardır:

- *“Türkiye, milli sınırları dahilinde, lekesiz bir istiklal ile dünyanın barış ve ilerleme unsurlarından biridir.”*
- *“Türkiye halkı milli hakimiyetini kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şeye feda etmez...”*
- *“Türkiye halkı, tahribat yapmaz, imar eder. Bütün mesaisi iktisaden memleketi yükseltmek amacına dönüktür.”*

⁸⁸ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 175.

⁸⁹ Yücel. a.g.e. s. 63

⁹⁰ Kepenek ve Yentürk, a.g.e. s. 32-34

⁹¹ Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 19.

- *“Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün merteye kendi yetiştirir. Çok çalışır. Vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçır...”*
- *“Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerinde oturduğunu bilir... Madenlerini kendi milli üretimi için işletir...”*
- *“Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız; bağınazlıktan uzak dindarane bir sağlamlık her şeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız...”*
- *“Türkler, irfan ve marifet aşığıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır.”*
- *“Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun artması ile beraber sağlığımızın, hayatlarımızın korunması en birinci gayemizdir...”*
- *“Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve kurumlarına düşman olmayan milletlere daima dosttur, Ecnebi sermayesine karşı değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz”*
- *“Türk, açık alın ve serbestçe çalışmayı sever; işlerde inhisar (Tek başına sahip olma-Tekel) istemez”*
- *“Türkler, hangi sınıf ve meslekte olursa olsunlar, birbirlerini candan severler...”*
- *“Türk kadını ve kocası, çocukları Misak-ı İktisata göre yetiştirir.”⁹²*

Misak-ı İktisadi esasları incelendiğinde; ekonomik bir doktrin önermeden ziyade, ekonomik yaşamda milli bilincin oluşmasının istendiği görülmektedir. İktisadi hayatta Türk'ten yana kararlı bir tutum oluşturmak hedeflenmiştir⁹³. Fakat kongreye katılan grupların kendi sorunları alt başlıklarda detaylı tartışılmış, çözüm

⁹² Afetinan, a.g.e. s. 19-20

⁹³ İbrahim Onur Koçaşlı, “1923 İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin İktisat Politikalarına Etkileri”, *International Journal of Academic Value Studies*, www.javstudies.com, (Erişim tarihi: 15.10.2019)

ve iyileştirme metotları ile ilgili kararlar alınmıştır. Bu bağlamda; “Çiftçi Grubu” nda 95, “Tücar Grubu” nda 116, “Sanayi Grubu” nda 6 ve “İşçi Grubu” nda 34 İktisat Esasları maddesinin ekseri çoğunluğu müttefikan, küçük bir kısmı ekseriyetle kabul edilmiştir⁹⁴.

Kongrenin daha çok danışmaya dayalı özelliği olduğunu söyleyen Mete Tunçay, hâkim görüşün özel girişim taraftarlığı olduğunu ve Lozan görüşmelerinde taraf olan ülkelere, yeni Türkiye'nin sosyalist bir ekonomik düzen uygulamayacağına dair güven vermeye yönelik olduğunu ifade eder⁹⁵.

Misak-ı İktisadi ile milli sanayinin kurulması ve geliştirmesi için girişimciliğe öncelik tanıyan, mülkiyet haklarına saygılı ekonomik model amaçlanmıştır⁹⁶. Aynı zamanda, mevcut ekonominin imkânları ile ilgili olarak durum tespit edilmiş, ekonomik hedefler belirlenmiştir. Takip edilecek ekonomik yol haritasının belirlenmesi ile aslında karma ekonomi modelinin altyapısı oluşturulmuştur.

2.2.4. Liberal Ekonomi Kararı ve İktisat Kongresi Uygulamaları

Türk tarihinde liberal dönem olarak adlandırılabilir iki dönem bulunmaktadır. Birincisi, 1923 İktisat kongresi ile başlayıp 1929 Dünya Ekonomik krizine kadar olan ve kuruluş dönemini kapsayan süreç, ikincisi ise “24 Ocak Kararları” olarak tanımlanan, 24 Ocak 1980 yılında yürürlüğe giren ve ülkedeki ekonomik dönüşümü tanımlayan süreçtir. 24 Ocak kararlarında, devlet müdahalesinin en düşük seviyede olduğu piyasa merkezli ekonomik model şekillendirilmiştir⁹⁷.

Cumhuriyet ekonomisinin, liberal bir ekseninde kuruluş sürecine bakıldığı zaman, bu kararın iktisat kongresinde alındığı görülecektir. Kurucu irade, yeni devletin ekonomik rotasını bu yönde çizmeyi tercih etmiştir⁹⁸. Cumhuriyet'in kurulması ile beraber, yönetim kadrosunun siyasi ve ekonomik program planlamaları; toplumun yapısal zemini gözetilerek, girişimcilik, özel mülkiyet ve piyasa ekonomisine dayalı kapitalist iktisadi gelişme sürecinin gerçekleştirilmesi

⁹⁴ Karabekir, a.g.e. s. 35-100

⁹⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1999, s. 188.

⁹⁶ Hasan Sabir, “Atatürk'ün İktisat Zihniyeti”, *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı:28, 2003, s. 80.

⁹⁷ Atagenç, a.g.e. s.71

⁹⁸ Atagenç, a.g.e. s. 82

şeklinde olmuştur⁹⁹. Özel sektörün tercih etmediği veya büyük yatırım gerektiren alanlar ya da stratejik alanlarda kamu yatırımları gerçekleştirecektir.

II.Meşrutiyet sonrası süreçteki ekonomi yönetiminden gelen tecrübe, Cumhuriyet yönetimine yenilenmiş bir pratik sunmuştur. Bu pratik; özel mülkiyet, girişimcilik ve piyasa ekonomisi merkezli ekonomik programa katkı sağlamıştır. Bu ekonomik program ile milli burjuvazinin oluşturulması ve güçlendirilmesi zemini oluşturulmuştur¹⁰⁰.

İktisat Kongresi'nde, milli burjuvazi tarafından gerçekleştirilecek bir iktisadi hamlenin gerekliliği üzerinde durulmuştur¹⁰¹. Kongrede hazırlanan raporda ise, sanayileşmiş batı ülkeleri ve Türkiye arasında mukayeseler yapılarak, ekonomik yeterlilikler konusundaki farklılıklar ortaya konmuştur. Bu mesafenin asgari seviyeye indirilmesinin gerekliliği ve bunun gerçekleştirilebilmesi için gereken tedbirlerin en kısa sürede alınmasının gerekliliği vurgulanmıştır¹⁰². Batılı ülkelerin önemli ölçüde mesafe aldığı orta tabaka gerçeği konusunda genç Türkiye Cumhuriyeti, özellikle girişimci/işveren ve nitelikli çalışan boyutunda, aradaki mesafeyi kapatmak iddiasında başlangıç yapmak istemiştir.

Birinci İktisat Kongresi'nde alınan kararların ana başlıkları;

- Milli sanayi kurulması, önlemlerin alınması,
- Özel sektörün gelişebilmesi için teşvik kanunu ile gümrük kanunları yeniden düzenlenmesi,
- Yerli ürünlerin uygun fiyatla taşınabilmesi için kara, deniz ve demiryolu taşımacılığının geliştirilmesi,
- İşletmelere uygun koşullarda kredi imkânlarının sağlanması,
- Devletin, özel sektör tarafından gerçekleştiremeyecek yatırımları yapması,

⁹⁹ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 2002, s. 459.

¹⁰⁰ Elif Balam Sızan, *Kapitalist Bir Mekan Üretimi Olarak Başkent Ankara*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2017, s. 88 (*Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*).

¹⁰¹ Korkut Boratav, *Türkiye' de Devletçilik*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 42.

¹⁰² Sızan, a.g.e. s. 86

- Sanayi eğitimi için sanat ve çıraklık okulları ile ustalık kurslarının açılması,
- Loncalar, sanayi odaları, esnaf dernekleri ve ile sanayi bankaları kurulması şeklinde özetlenebilir¹⁰³. Bu başlıklar ile ilgili süreç planlı ekonomi uygulamaları kapsamında da sürdürülmüştür.

İktisat Kongresi'nde özel teşebbüs merkezli olmak kaydıyla, ihtiyaç duyulan alanlarda kısmi kamu müdahalesini de içeren karma ekonomik sistem fikrinde ittifak oluşmuştur.¹⁰⁴ Devletin planladığı sanayi politikalarının çerçevesi de belirlenmiştir. Türk sanayisi, devletçilik uygulamalarına gelinceye kadar, devletin koruması ve desteği ile kişisel inisiyatifin hamlesi şeklinde yürütülmüştür¹⁰⁵. Devlet bu şekilde ulusal bir girişimci tabaka oluşturmak istemiştir. İktisat Kongresi'ne katılan gruplar tarafından alınan kararlara bakıldığında, ülkenin çok önemli ekonomik problemlerine çözüm üretilmediği eleştirileri yapılsa da, sonuçları itibari ile kalkınmanın, sanayileşmenin ve özel teşebbüsün temelleri atılmıştır.

1923 sonrası sanayileşmede ortaya konulan tez, sosyalistleşme veya kapitalistleşme değil, Türk toplum geleneğinin güncel dinamik unsurlar ile yorumlanmış, fert-devlet dengesine dayanan uygulama biçimidir. İktisat bakanı Mahmut Esat Bey iktisat kongresindeki konuşmasında bu modeli; sosyalizm, komünizm, etatizm, kapitalizm gibi akımlara karşı olmakla beraber bunlardan da yararlanan karma ekonomik sistem olarak tanımlamıştır. Devletçi ekonomiye dönüş aşamasında yine, sosyalist uygulamanın dışında, özel girişim temelli fert-devlet dengesini gözetilen uygulamaya devam edilmiştir¹⁰⁶. Yani, liberal ekonomi uygulamalarında hatta devletçi ekonomi uygulamalarında, kamu müdahalesinin etki derecesi değişmesine rağmen, uygulanan ekonomik model "karma ekonomi" olarak tanımlanmıştır. Her iki dönemde kamu müdahalesinin yanında, özel girişim engellenmemiş, destek modelleri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Özetlenecek olursa; Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomi politikası iktisat kongresi kararları doğrultusunda şekillendirilmek istenmiştir. Amaçlanan ekonomik

¹⁰³ Hasan Özyurt, "Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", *İstanbul Üniversitesi, Sosyoloji Konferansları*, 1981, sayı:19, 119-148, s. 122.

¹⁰⁴ Nami Çağan, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Ayraç Yayınları, Ankara, 2010, s.186-187.

¹⁰⁵ Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940, s. 80.

¹⁰⁶ Orhan Türkdoğan, *Sanayi Sosyolojisi, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Dün-Bubün-Yarın*, Töre Devlet Yayınevi, Ankara, 1981, s. 419-430.

politika, özel sektör ağırlıklı karma ekonomik kalkınma modeli olarak değerlendirilebilir. Devlet yönetimi, özel girişimi temel alan, piyasa şartlarında sanayileşme politikası izlemiştir. Fakat bu devletin ekonomik hayata iştirak etmeyeceği anlamına gelmemektedir. Devlet, özel girişimi ve girişimcileri destekleyecek, ancak güçlerinin yetmediği veya yeterince kârlı bulmadığı alanlarda, devreye girerek yatırımları gerçekleştirecektir¹⁰⁷.

2.2.4.1. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Milli İktisat Süreci

Devletlerin tarihlerinde sosyal, politik ve ekonomik nakiller bulunur. Birbirine tezat olan yönetim tarzlarında da bu durum yaşanır. Köklü medeniyetlerde hedeflerin, ideallerin de miras olarak aktarımı söz konusudur. Tarihte 16 devlet kurmuş olan Türkler'de de bu tür devamlılıklar yaşanmıştır. Büyük Selçuklu'dan Anadolu Selçuklu'ya, Anadolu Selçuklu'dan Osmanlı'ya, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kurumların, yönetim geleneğinin, askeri tecrübe ve geleneklerin, ekonomik model uygulamalarının devamı niteliğinde çok fazla örnek bulunmaktadır. "Milli İktisat" uygulaması ekonomik alandaki örneklerden biridir. İttihat Terakki yönetimi tarafından başlatılan ve Cumhuriyet yönetimi tarafından sürdürülen süreç ile ilgili birçok siyaset bilimci, iktisat tarihçisinin değerlendirmeleri bulunmaktadır.

Cumhuriyetin ilanıyla, Türkiye'nin izlediği ekonomi politikalarında, İttihat Terakki'nin politikalarına devamı niteliğindeki benzerliğini, tarihçi Erik Jan Zürcher, Cumhuriyet'in sosyo-ekonomik politikaları, İttihat Terakki'nin 1913 yılında uyguladıkları milli iktisat programının devamı olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁸. Benzer şekilde İktisat tarihçisi Çağlar Keyder, yeni Cumhuriyet'in ulusal kalkınma hedeflerinin birçoğu İttihat Terakki'den devralındığını söyler¹⁰⁹. Bilsay Kuruç, ekonomi politikalarındaki bu devamlılık sürecini, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kamu ile özel girişimi birbirine bağlayan kavramın "Milli iktisat" olduğunu ve bu kavramın Cumhuriyet rejimine, daha önceki yılların tartışmaları ve deneyimlerinden aktarıldığını dile getirir¹¹⁰. İktisat politikalarının devamlılığı konusunda Korkut

¹⁰⁷ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002, s. 35.

¹⁰⁸ Erik Jan Zürcher, *"Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Cilt-2: Kemalizm*, İletişim yayınları, İstanbul, 2011, s. 52.

¹⁰⁹ Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", İ. Cemil Schick – E. Ahmet Tonak, (ed.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge yayınları, İstanbul, 1998, 38-73, s. 45.

¹¹⁰ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, Cilt:1, AÜSBF yayınları, Ankara, 1988, s. XXXVI.

Boratav ise 1923-1929 dönemindeki resmi iktisat görüşleri ve uygulanan politikaların, 1908-1922 dönemiyle süreklilik içinde olduğunu söyler¹¹¹.

II.Meşrutiyet dönemindeki liberal uygulamalar, dış desteği de arkasına alan azınlıkların ekonomik güçlerini artırmıştır. İttihat Terakki hükümeti tarafından, Türk-Müslüman unsurların rekabete dahil edilerek kalkındırılması amacı ile “Milli İktisat” perspektifinde ekonomik hamleler yapmaya çalışmıştır. Cumhuriyetin kurucu kadrosu, İttihatçıların başlatmış oldukları siyası ve ekonomik süreci devam ettirmişlerdir. 1920’li yılların sonuna kadar milli burjuvazinin oluşturulabilmesi ve güçlendirilebilmesi kaygısı, iktisadi kalkınmanın ve hatta modernleşmenin temel dinamosu olarak değerlendirilmiştir¹¹².

Birinci İktisat Kongresi, Cumhuriyet yönetiminin ekonomik yol haritasının anlaşılması açısından önemlidir. Kongrenin önemli temalarından olan “Ekonominin Türkleştirilmesi” temelli “Milli İktisat politikası” Osmanlı Devleti’nden, kesintiye uğramaksızın gelen uygulamanın devamı niteliğindedir. Ekonominin Türkleştirilmesi adına yabancı sermayeye ihtiyatlı yaklaşımakla beraber aleyhte tavır geliştirilmemiştir. İktisat Kongresi’nde, Osmanlı döneminde yaşanan batı emperyalizminin ekonomik yansımaları ve milli sermayenin yetersizliği bağlamında rekabet edilebilirlik hususu tartışılmıştır. Sonuç olarak “*Ecnebi sermayesine müstağni (yetinme) kalamayacağımız aşikâr ise de, bu sermayenin memleket için muzır olmayacak şekillerde girmesinin temini*” şeklinde karara bağlanmıştır¹¹³. I. Dünya Savaşı’na kadar Türkiye’deki iktisadi faaliyetler genellikle Avrupa sermayesi tarafından sürdürülmüştür¹¹⁴. Ayrıca, ekonomide yaşanan olumsuzluklar sebebiyle bir nevi açık pazar haline gelen ülkede yabancı sermaye, riski çok düşük ve yüksek kar getirecek alanlara yanı, genellikle devlet güvencesindeki altyapı yatırımlarına yönelmiştir¹¹⁵.

Osmanlı Devleti’nin son döneminde doğal kaynakların işletilmesi dahil, ekonominin kontrolü büyük oranda yabancı şirketlerin kontrolündedir. Bu şirketlerin Türk toprakları üzerinde hesap yapan devletlerin kontrolünde olmasından dolayı

¹¹¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 39.

¹¹² Varlı ve Koraltürk, a.g.e. s. 128

¹¹³ Varlı ve Koraltürk, a.g.e. s. 135-139

¹¹⁴ Feyzullah Ezer, “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye’ye Etkileri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2010, Cilt:20, Sayı:1, 427-442. s. 428.

¹¹⁵ Ahmet Emin Yaman, **Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu Ekonomisi 1919-1922**, Betik Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 59.

ekonominin millileştirilmesi ihtiyaç olarak değerlendirilmiştir. Açılış konuşmasında Mustafa Kemal tarafından, kapitülasyonların kaldırılması ile beraber ayrıcalık tanınan yabancı işletmelerin millileştirilmesinin gerekliliği de vurgulanmıştır. Bu tavır, yabancı sermaye karşıtlığı olarak değerlendirilmemelidir. Milli sermayeye alan açılması istenmektedir. Yabancı sermayede ise devlet aleyhinde faaliyetlerde bulunmamak koşulu aranmıştır. Kanunlarımıza uyulması kaydı ile yabancı yatırıma hiçbir engellemede bulunulmayacağı açıklanmıştır. Kanunlarımıza uyulması şartına dayalı tereddüt, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yabancı şirketlerin sahip oldukları imtiyazlar ile sergiledikleri tavırlarından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artarak devam eden ve 20. yüzyılın başında iyiden iyiye hissedilen siyasi ve ekonomik problemlerin seyrini görmüş ve bir çıkış yolu aramaktaydı. İttihat Terakki yönetimi, I.Dünya Savaşı ile sonuçlanan buhranlı dönemde Almanya'da ortaya çıkan, ekonominin koruma altına alınması gerekliliğini savunan "Milli İktisat modeli" benimsemiştir¹¹⁶. Almanlar, liberal ekonominin İngiliz çıkarlarına hizmet ettiğini, bu sebeple kapalı/himayeciliğin ön planda tutulduğu bir ekonomik modele ihtiyaç olduğunu kabul etmişlerdir¹¹⁷. Almanlar ile uzun süredir devam eden askeri ve siyasi ittifakın, modelin alınmasında etkisi olmuştur.

2.2.5. Birinci İktisat Kongresi Sonrası Uygulamaları

Birinci İktisat Kongresi'ne katılan grupların kararları çerçevesinde, 1923-1929 döneminde gerçekleştirilen bazı düzenleme ve faaliyetler şunlardır:¹¹⁸

Demiryolları millileştirilerek yeni hatlar açılmıştır. Ulaşım ağı, ekonomik ve askeri açıdan çok önemlidir. Osmanlı döneminde denetimi yabancı şirketlerde olan demiryolları 1924 tarihli "Anadolu Demiryollarının Devletleştirilmesi Hakkındaki Kanun" ile devletleştirilirken aynı zamanda yeni demiryollarının yapımına da önem verilmiştir. Denizcilik sektöründe de birçok liman işletilmesi yabancıların elindeydi. "Kabotaj Kanunu" (1926) ile Türk deniz ticaretinin ve taşımacılığının gelişimi sağlanmıştır. Havacılıkta da gelişmeler yaşanmış, 1926 yılında Kayseri'de uçak

¹¹⁶ Çağlar Keyder, *Türkiye' de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 83.

¹¹⁷ Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhunu"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 275-276.

¹¹⁸ Kepenek ve Yentürk, a.g.e. s. 42-46

fabrikası açılmıştır¹¹⁹. Cumhuriyet'in ilk yıllarında karayolu ve demiryollarındaki gelişmeler şu şekildedir:

Tablo-2 Karayolu Ağı (km)¹²⁰

Yıllar	Toplam
1923	18.335
1930	29.636
1940	41.582
1945	42.706
1950	47.080

Tablo-3 Demiryolu Ağı (km)¹²¹

Yıllar	Toplam (km)
1923	1.378
1930	3.261
1940	6.947
1945	7.110
1950	7.668

Cumhuriyet'in ilk on beş yılında hemen her alanda olduğu gibi ulaştırmaya yapılan yatırım katlanarak artarken, II.Dünya Savaşı yıllarındaki artışta yavaşlama eğilimi görülmüştür.

Tütün rejisi 1925 yılında devletleştirildi. Satın alınarak yabancıların kontrol ve denetiminden çıkarılmıştır. Aynı yıl Aşar vergisinin kaldırılması ile tarım sektörünün milli hasıladan aldığı pay arttırıldı. Ekonominin nerede ise tamamı tarıma dayalı olan ülkede çiftçinin üzerindeki en önemli yük Aşar vergisidir. Aşar vergisinin 23 Şubat 1925 yılında kaldırılması tarıma olumlu yansımış ancak devlet bütçesi en önemli gelir kalemini yitirmiştir. Kalkınma hamlesine olumsuz yansımaları pahasına Aşar'ın kaldırılması ve topraksız çiftçilere arazi dağıtılması, tarımın desteklenmesi konusundaki kararlılığın yansımalarıdır¹²².

İktisat Kongresi kararları doğrultusunda Aşar vergisinin kaldırılması ve akabinde 1927 ve 1929'da çıkarılan yasalarla topraksız köylülere toprak dağıtılması

¹¹⁹ Coşkun, a.g.e. s. 74

¹²⁰ Taşkın Deniz, "Türkiye'de Ulaşım Sektöründe Yaşanan Değişimler ve Mevcut Durum", **Doğu Coğrafya Dergisi**, 2016, Sayı: 36, 135-156, s. 140.

¹²¹ Deniz, a.g.e. s. 144-145

¹²² Murat Koraltürk, "Türkiye Ekonomisi (1923-1960)", www.altayli.net, (Erişim tarihi: 25.10.2019)

tarım alanındaki devrim niteliğinde uygulamalardır. Bu yolla devlete ait araziler topraksız ve göçmen ailelere verilmiştir¹²³. Devlete ait miri topraklardan 711 bin hektar, topraksız ailelere dağıtılmıştır. Çok uzun süreden beri birçok coğrafyada savaştan köylü ilk kez kendi toprağında üretici veya tarım işçisi durumuna gelmiştir. Ancak, bu ağır vergilendirme sisteminde ezilmekteydi. Bu vergi sistemine göre, hasat sonrasında maliyetler hesaba katılmaksızın %10'u alınmaktaydı. Ayrıca vergi, memurlar tarafından değil, genellikle esnaflardan ve ağalardan oluşan mültezimler tarafından tahsil edilmekteydi. Köylü ile devlet arasındaki mültezim sayısının yediye ulaştığı olmuştur¹²⁴.

Bazı tarım ürünlerinin üretiminin özendirilmesi ile sulama, gübre, tohum ve teknik eğitim alanlarında devlet yardımları planlanmıştır. 1929 yılında Tarım Kredi Kooperatifleri kurulmuştur. Tarım tekniği okulları açılmış ve örnek çiftlikler, deney istasyonları kurulmuştur. Tarımda makineleşmenin artırılması için makine kullananlara yakıt, yağ ve bazı diğer tarımsal girdiler üzerindeki gümrük ve tüketim vergileri iade edilmeye başlanmıştır.

Ziraat Bankası yeniden yapılandırılarak kredi uygulamaları artırılmıştır. Sanayinin gelişmesi ve ulusal bir ekonomi amacıyla finansal alanı ilgilendiren birçok düzenleme yapılmıştır. Bu kapsamda, devletin öncülüğünde yerel ve ulusal bankacılık faaliyetleri de yürütülmüştür. 1924 yılında, iktisat kongresindeki tüccar grubunun isteği doğrultusunda, sanayi ve ticari kredi vermenin yanında doğrudan yatırım yapacak olan "İş Bankası" kuruldu. 1927 yılında Başkent'in imarını da üstlenmiş olan "Emlak Eytam Bankası" kuruldu. 1925 yılında, madencilik ve sanayi işletmelerinin kurulmasını sağlamak/yönetmek ile bu kuruluşlara kredi vermek ve iştirak etmek amacıyla, Ticaret Bakanlığı'na bağlı A.Ş. statüsünde "Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası" kurulmuştur. Tahvil çıkarma ve yatırım bankacılığında olmayan mevduat toplama yetkisi ile beraber sermaye piyasasını geliştirme görevleri bulunan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın mali kaynakları, devletin yardımları ve işlettiği fabrikaların kârlarından sağlanmıştır. Para piyasaları alanındaki en önemli gelişme ise 1930 yılında Merkez Bankası'nın kurulmasıdır. Merkez Bankası'nın kurulmasıyla daha önce Osmanlı Bankası tarafından yürütülen para basma işlevi ulusal irade altına alınmıştır. Merkez Bankası; para piyasasını düzenlemek, iskonto oranlarını

¹²³ Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi (Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla)*, Verso Yayıncılık, Ankara, 1990, s. 37.

¹²⁴ Gülten Kazgan, "Atatürk Döneminde Tarım Politikası", *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*, Yapı Kredi Bankası, İstanbul, 1982, s.134.

belirlemek, hazine işlemleri ve Türk Lirasının istikrarını sağlamak gibi fonksiyonel niteliği ile hükümetlerin para politikalarında etkili rol üstlenmiştir¹²⁵.

1926 tarihli “Kabotaj Kanunu” ile Türk limanları arasında taşımacılık faaliyeti yabancılara kapatıldı. Lozan hükümleri gereğince beş sene değiştirilemeyen gümrük tarife değişikliği 1929 düzenlenmiştir. Tekel yetkisi hükümete devredildi. 1929 tarihinde “Kambiyo ve Menkul Kıymetler” Kanunu çıkarılmıştır.

1925 yılında Sanayi ve Maden Bankası kurulmuştur. Cumhuriyetin ilan edilmesi aşamasında bankacılık/kredi hacminin yetersiz olup ülkenin parasal bir ekonomiye geçmemiş olduğu görülmektedir¹²⁶. Bu sayede, özel sektöre kredi sağlanacaktır. Özel sektör ile ortaklıklar kurularak devlete ait olan sanayi kuruluşları (ve maden işletmeciliği) geçici olarak işletilecek ve zamanla bu kuruluşlar özel sektöre devredilecekti.

1927 yılında “Teşvik-i Sanayi Kanunu” çıkarıldı. Kanun kapsamındaki maddeler özetle şunlardır:

- Uygun görülecek girişim faaliyetlerine 10 hektara kadar karşılıksız arazi verilmesi,
- Kazanç ve gümrük vergileri ile harçlardan muafiyet,
- Haberleşme bağlantılarının devlet tarafından karşılanması,
- Girişimin kuruluşunda sağlanan araç ve gereçlerin nakliyesinde (demiryolu ve denizyolu) %30 indirim uygulanması,
- Kamunun ve bu yasadan faydalanan kuruluşların, teşvik kapsamındaki girişimlerin ürettiği ürünlerin (yeterli nitelikte olması koşulu ile) fiyatı %10’un üzerinde olmaması halinde ithal ürünlerin yerine satın alınması zorunluluğu,

¹²⁵ Koçtürk ve Gölalan, a.g.e. s.53-54

¹²⁶ Gürcan Çelebican, “Atatürk Döneminde Para ve Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi”, **Ankara Üniversitesi SBF Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi Dergisi**, 1982, s. 24.

- Bazı kamusal tekel maddelerinin bu girişimlere indirimli olarak verilmesi kararlaştırılmıştır¹²⁷.

2.2.5.1. Teşvik-i Sanayi Kanunu ve Ali İktisat Meclisi

Osmanlı Devleti'nin son döneminde askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik şartlar da önemli sorunlar yaşanırken, mücadeleden vazgeçilmemiştir. Sanayinin desteklenmesi amacıyla İttihat Terakki yönetimi tarafından 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu bunun örneklerindedir. Fakat kanununun, kabul edilmesinden bir yıl sonra başlayan Dünya Savaşı sebebiyle uygulanması ve istenilen sonuçların elde edilmesi mümkün olmamıştır. İstenen sonuçlar elde edilmese de bu zor şartlarda dahi olumlu gelişmeler yaşanmıştır. 1909-1913 döneminde ülkede 51 anonim şirket statüsünde işletme varken, teşvik kapsamındaki 1914-1918 döneminde 88 anonim şirket kurulmuştur¹²⁸.

Birinci İktisat Kongresi'nde sanayi grubunun talebi doğrultusunda sanayinin korunması, özendirilmesi ve finansmanı konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda, 1913 tarihli "Teşvik-i Sanayi Kanunu" günün şartları gözetilerek ve kapsamı genişletilmesi sureti ile yeniden düzenlenmiştir. 1927 yılında kanunlaşan düzenleme, 1930'lu yıllardaki korumacı-devletçi sanayileşme döneminde de devam ederek 1942 yılına kadar yürürlükte kalmıştır¹²⁹. Milli sanayi kuruluşlarının teşviki ve korunması amacı ile düzenlenen kanun, ekonomik kalkınma konusundaki ısrarın ve girişimciliğe duyulan güvenin göstergesi olması adına önemlidir.

1927 sanayi sayımına göre Türkiye'de 65.245 imalat yapan işletmenin sadece 4.850 tanesinde motor (çevirici güç) bulunmaktadır. Bu durum, otomasyonda istenilen seviyenin çok altında, el emek çalışıldığını göstermektedir. Üretim faaliyeti gerçekleştirilen işletmelerde, çoğunluğu tarım alanında olmak üzere 256.855 kişi istihdam edilmektedir. Göstergeler henüz istenilen seviyede olmasa da 1920'li yıllarda Türk sanayisi adına iki önemli girişim gerçekleştirilmiştir. Birincisi 1925 yılında temelleri atılarak başlatılan ve 1930'lu yıllardaki devletçi uygulamalar kapsamında da yenilerinin kurulmasına devam edilen şeker fabrikalarıdır. İkincisi Teşvik-i Sanayi Kanunudur¹³⁰.

¹²⁷ Kepenek ve Yentürk, a.g.e. s. 42-46

¹²⁸ Semiz, a.g.e. s. 12-15

¹²⁹ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 86.

¹³⁰ Murat Koraltürk, "Türkiye Ekonomisi (1923-1960)", www.altayli.net, (Erişim tarihi: 15.11.2019)

435 kuruluşun yararlandırıldığı yasa ile tekeller, yatırım yapmak isteyen sermayeye açılmış olup özel sektör sanayi yatırımları için teşvik edilmiştir. Bu şekilde 1927-1932 arasında sanayi işçilerinin sayısı 17.000'den 62.000 seviyesine ulaşmıştır. Yine 1927 yılında hızlı ekonomik kalkınmaya engel olan veya olması muhtemel problemlerin çözümüne yönelik çalışmaları yürütecek, danışma niteliğindeki "Âli İktisat Meclisi" kurulmuştur. İktisatla ilgili kurumlardan 12 uzman, 11 iktisatçı ve bir silahlı kuvvetler temsilcisinden oluşan bu meclisin altışar aylık dönemlerde toplanması kararlaştırılmıştır¹³¹.

Kanun çerçevesinde sanayi sınıflara ayrılmıştı ve her sınıf, taşıdığı (belirlenen) önem derecesi ile ilişkilendirilmiş muafiyetlerden veya desteklerden faydalanması öngörülüyordu. Kanunla; girişimcilere ucuz ya da bedelsiz devlet arazisi tahsisi ve altyapı yatırımlarında kolaylık sağlanmıştır. Çeşitli vergi, harç ve rüsum muafiyetleri ile taşıma ve ulaştırma indirimleri getirilmiştir. Destek modelleri ile milli ekonomi oluşturulması adına, milli tüccar/sanayici oluşturulması amaçlanmıştır. Milli sanayinin korunabilmesi için temel tüketim ve ara malların ithal ikamesinin sağlanması amacıyla un, şeker, pamuk ile kömür, demir ve akaryakıt üretimine öncelik vermiştir. 1929 yılından itibaren (Lozan'daki süre tahdidi sonunda) gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, sürece katkı sağlamıştır¹³².

¹³¹ Koçtürk ve Gölalan, a.g.e. s. 52-57

¹³² Coşkun, a.g.e. s. 75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETÇİLİK VE PLANLI EKONOMİ UYGULAMALARI

3.1. DEVLETÇİ EKONOMİ UYGULAMALARINA GEÇİŞ SÜRECİ

1920'li yılların ortalarına gelindiğinde dünyada iki ana ekonomik sistem uygulaması egemendir. Özel mülkiyetin ve girişimciliğin öncelikli olduğu liberal kapitalizm ile üretim araçlarının ve ekonominin kontrolünün tamamen devletin elinde olduğu, kamu mülkiyetinin bulunduğu sosyalizmdir. Bunların dışında savaş ve dönüşüm gibi sebeplerle iktisadi yapısını henüz tamamlayamamış devletler bulunmaktadır. Bu devletlerin ekonomileri "geçiş ekonomileri" şeklinde tanımlanmıştır. Yeni kurulan Türk Devleti'nin ekonomisi de bir geçiş ekonomisi şeklinde sürdürülmüştür. Devlet, özel sektörü desteklerken, gerekli gördüğü alanlarda ekonomiye müdahale etmiştir¹³³.

1930'lu yıllarda yaşananların iki farklı tarihsel arka planı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Tanzimat'a kadar götürülebilecek tarihsel arka plan, diğeri ise 1923-1929 İktisat Kongresi ve cumhuriyetin ilanı ile başlayıp ekonomik krize kadarki süreci kapsayan arka plandır. Tarihsel olarak bakıldığında; gerçekleştirilen askeri, hukuki ve mülki reformların Cumhuriyete, kurumsallaşmış aktarımı gerçekleşmiştir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerçekleştirilen askeri reformlar, cumhuriyeti kuran kadronun gelişmesine imkân sağlamıştır. Askeri mücadeleden sonra, cumhuriyetin ilanı ile başlayan ekonomik mücadeledeki metotlar ise 1930'lu yılların zeminini hazırlamıştır¹³⁴.

Onlarca yıl sömürgeci ittifaklara karşı varoluş mücadelesi veren Osmanlı Devleti ekonomik yenilenme ve iktisadi kurumsallaşma sürecini tamamlayamamıştır. Ancak bu mücadelesi içerisinde gerçekleştirebildiği yenilikler, Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılmıştır. Örneğin, Gülhane Hatt-ı Hümayünda mülkiyete verilen güvence, ticari uygulamalara getirilen yasal düzenleme vb. uygulamalar

¹³³ Musa Öztürk ve Şükrü İnan, "İktisadi Sistemlerde Bölüşüm Sorunu: Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Ortaklık Ekonomisi", *İnönü Üniversitesi Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2014, Cilt:5, Sayı:2, s. 24-52.

¹³⁴ İlhan Tekeli, "Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930-1980 Arasında İzlediği Sosyal ve Ekonomik Düzenleme Politikaları", https://www.academia.edu/28799234/TÜRKİYE_CUMHURİYETİNİN_1930-1980_ARASINDA_İZLEDİĞİ_SOSYAL_VE_EKONOMİK_DÜZENLEME_POLİTİKALARI?email_work_card=title (Erişim tarihi: 27.11.2019)

kurumsallaşmanın zeminini oluşturmuştur. Zamanla eklemlenen diğer gelişmeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomik uygulamalara katkı sağlamıştır. Çalışmanın önceki bölümünde vurgulandığı üzere, 1920'li yıllarda uygulanan serbest piyasa ekonomisi temelli liberal uygulamalar karma ekonomik model olarak adlandırılmıştır. 1930'lu yıllarda uygulanan merkezîyetçi sistemde de serbest piyasa koşullarından vazgeçilmemiş, aynı şekilde "karma ekonomik model" olarak tanımlanmıştır.

Devletçilik uygulamalarına kadar sürdürülmeye çalışılan ekonomik kalkınma stratejisinin temel özelliği; özel teşebbüsün desteklenmesi, yeterli olamadığı alanlarda devlet işletmeciliğinin devreye girmesi ve daha sonra özel sektöre devredilmesi şeklindeydi. Mustafa Kemal özel sektörün önemini; "*Prensip olarak devlet, ferdin yerine geçmemelidir. Bir de ferdin kişisel faaliyeti, iktisadi gelişmenin kaynağı olarak kalmalıdır. ...özellikle iktisadi alandaki hürriyet ve teşebbüsleri önünde devletin kendi faaliyeti ile bir engel oluşturmaması demokrasi ilkesinin en önemli esasıdır*" şeklinde ifade etmiştir. Özel teşebbüsten, devletçilik politikasında dahi vazgeçilmemesi gerekliliğine inanılmaktadır. Yönetici kadro, özel teşebbüs ile devlet işletmeciliğinin rakip olmadıklarının, birbirlerinin tamamlayıcısı olduklarını düşünmektedir. Birinin eksik kaldığı alandaki boşluğun diğeri tarafından doldurulduğu tamamlayıcısıdır¹³⁵.

3.1.1. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı (Büyük Buhan)

1929 yılında başlayan ekonomik kriz, iki dünya savaşının arasında Dünyayı topyekûn etkileyen en önemli olaydır. Derecesi farklı olsa da hemen her ülkeye etkileri olmuştur. Tarihte birçok ekonomik kriz yaşanmıştır ancak sonuçları açısından bu boyutta bir örneği bulunmamaktadır. Krizin etkileri çerçevesinde dünyada ortalama 50 milyon kişinin işsiz kaldığı, ticaretin %65, üretimin ise %42 azaldığı kabul edilir.

ABD'de sanayi ve inşaat sektörü yatırımlarında 1927–1929 döneminde %25 artış görülmüştür. Ancak bir süre sonra bu artışın durması ve sanayi alanındaki üretimin düşmesi karşısında işsizlik önemli oranda artmıştır. Bu olumsuz gelişmeler sebebiyle New York Borsasında hisse senetleri aşırı değer kaybetmiş ve 1929 sonbaharında borsa (Wall Street) çökmüştür¹³⁶. İhracat hacmi daralırken reel para

¹³⁵ Yücel, a.g.e. s. 114

¹³⁶ Tefik Çavdar, *Türkiye' nin Demokrasi Tarihi (1839–1950)*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 341.

arzının genişlemesi sonucu iflas vakaları artmıştır. Bu durum fiyat düşüşleri ve işsizlik oranının daha da artmasına sebep olmuştur¹³⁷.

Ekim 1929'da New York Borsası hisse senetlerinin hızla değer kaybetmesiyle başlayan ekonomik kriz, kısa sürede Avrupa'yı, ardından tüm dünya ülkelerini etkisi altına almıştır. Tüm Dünya borsalarında hisse senetleri değer kaybetmiş, hisse senetleri sahipleri, kâğıtlarını satarak paraya tahvil etmeye çalışmışlardır. Bankaların, bu panik ortamını önleyecek likiditeye sahip olmaması paniği hızlandırmıştır. Banka iflasları başlamış ve krizin etkileri yıllar boyunca artarak devam etmiştir. 1929 yılında 659, 1930 yılında da 2294 banka iflas etmiştir¹³⁸. Krizin sebebi olarak;

- Bankaların ve kredi sisteminin güçlü yapılandırılmamış olması,
- Devletin piyasaya müdahalede etmekte gecikmesi ve Merkez Bankasının uygulamaları,
- Tarım ürünlerindeki fiyat esnekliğinin yüksek olması ve fiyatlardaki aşırı düşüşten dolayı sektördeki gelirin daralması,
- Teknolojideki gelişmeye paralel olarak işsizliğin artması,
- Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve sermaye birikiminin önemli ölçüde azalması
- Yatırımların azalması sebebiyle milli gelirin düşmesi şeklinde özetlenebilir¹³⁹.

I.Dünya Savaşı'ndan kayıp vermeksizin başarılı çıkan ABD dünyaya kredi dağıtan ülke konumuna gelmiştir. ABD'nin güçlü bir ekonomik yapıya kavuşması ile sağlanan refah ortamı halka da yansımış ve tüketim unsurları kolay ulaşılır duruma gelmiştir. Halk taksit uygulaması ile tanışmış, kolay kredi alabilmeleri sayesinde

¹³⁷ Gülten Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988, s.76.

¹³⁸ Koçtürk ve Gölalan, a.g.e. s.54-55

¹³⁹ Yavuz Selim, "Kara Perşembe: 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Nasıl Başladı?" <http://www.serenti.org/kara-persembe-1929-dunya-ekonomik-bunalimi-nasil-basladi/> (Erişim tarihi: 11.12.2019)

hayat standartlarını yükseltecek ürünlere kolaylıkla ulaşabilmekteydiler¹⁴⁰. Bu standartlarda sürdürülen hayat, bankacılık sisteminde başlayan çözüme ile borçlanmış ve işini kaybetmiş kitlelerin büyük ekonomik sorunlar yaşaması ile sonuçlanmıştır. Krizin toplumsal etkilerinin yanında bireysel yansımaları olmuştur. İşsizlik ve işsizliğin getirdiği sefalet ortamında başta Amerika olmak üzere birçok ülkede intihar vakalarında artış görülmüştür.

Tablo-4 Kriz Aşamasındaki İşsizlik Oranları (%)¹⁴¹

	1929	1932
ABD	3,2	24,9
Almanya	-	31,7
Avustralya	11,1	29
Avusturya	12,3	26,1
Belçika	4,3	39,7
Britanya	10,4	22,1
Çekoslovakya	2,2	13,5
Danimarka	15,5	31,7
Hollanda	7,1	29,5
İsveç	10,7	22,8
İsviçre	3,5	21,3
Japonya	-	6,8
Kanada	5,7	22
Norveç	15,4	30,8
Polonya	4,9	11,8
Ortalama	8,2	22,5

1929 Dünya Ekonomik Krizi, devletin ekonomiye müdahalesini reddeden, piyasada düzenleme yapılması adına devletin müdahil olmaması gerektiği şeklindeki neoklasik iktisat tavrının hakim olduğu dönemde gerçekleşmişti¹⁴². Bu görüşe sahip ABD Başkanı Herbert Hoover ve Merkez Bankası krizi engellemek adına piyasaya hiçbir müdahalede bulunmadığı konusunda eleştirilmiştir. Müdahale kararı alındığında ise artık döndürülme imkanı bulunamamış ve dolayısıyla bu politik tavrın krizin büyümesindeki en önemli sebeplerden biri olduğu kabul edilir.

Yaşanan kriz ile dünyadaki iktisat politikaları tartışılmış ve önemli değişiklikler yaşanmıştır. Krizden çıkış için Keynesçi politika uygulamaları birçok ekonomide kabul görmüştür. Serbest piyasa ekonomisinin esas alındığı liberal uygulamalar

¹⁴⁰ M. Emin Yardımcı, M. Rıdvan İnce, Ramazan Ekiz, "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", Selçuk Koç ve S. Yılmaz Genç ve Kerem Çolak, (Ed.), **Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları**, Küv Yayınları, Kocaeli, 2017, 242-268, s. 247.

¹⁴¹ Yardımcı, İnce ve Ekiz, a.g.e. s. 258

¹⁴² Yardımcı, İnce ve Ekiz, a.g.e. s. 246

yerine müdahaleci karma ekonomi uygulamaları önem kazanmıştır¹⁴³. Bu gelişmelerle eş zamanlı olarak Türkiye’ de müdahaleci uygulama zemini hazırlıkları yapılmaktaydı.*

1929 krizi ile devletçilik uygulamasının başladığı ara dönemde de Türkiye’de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kurumlarıyla birlikte devletin, ilan edilecek yeni iktisat politikasına hazırlanmasına da yardımcı olacak gelişmelerin bazıları şunlardır: “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu” çıkarıldı (1929). Toplumunu israfla mücadele etmeye, tasarrufa yöneltmeye ve yerli malların kullandırmaya teşvik edecek “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” kuruldu (1929). On yıllık sanayi programının yapılması ve hangi sanayi alanlarına yoğunlaşılması gerektiğinin tartışıldığı “Sanayi Kongresi” düzenlenmiştir (1930). “Türk Parasının Korunması ile ilgili Kanun” kabul edildi (1930). “Merkez Bankası” kuruldu (1930). “Türkiye Sanayi ve Maden Bankası” uhdesindeki, devletin kontrolü veya iştiraki olunan kuruluşların işletilmesinin devredildiği “Devlet Sanayi Ofisi” ve 1932 yılında kredilendirme sisteminin devredildiği “Türkiye Sanayi Kredi Bankası” kurulmuştur¹⁴⁴.

Şevket Süreyya Aydemir ekonomik krizi; önce çöküntü, sonra kendi kendine yetebilme çabası ve son olarak düzelmeye aşamalarıyla 1933 yılı ortalarına kadar sürdüğünü söylemiştir. Bundan sonraki süreçte dünya ekonomisi toparlanarak kalkınmaya başlamıştır. Krizlerden sonra toparlanamayanlar tasfiye olanlar ayıklandıktan sonra, kalkınma hamleleri başlar. Türkiye, görüş ve organizasyonel olarak dönüşüm yaşamıştır. 1923-1929 dönemindeki liberal ekonomi uygulamaları devletçilik uygulamalarına evrilmiştir¹⁴⁵. Cumhuriyetin ilanından sonra, liberal ekonomik model ile hızlı kalkınma politikası uygulamayan Türkiye, küresel kriz sebebi ile uygulanan bu ekonomik politikayı gözden geçirerek tedbirler geliştirmek zorunda kalmıştır¹⁴⁶.

Başta ABD ve İngiltere’de sosyal dengeleri sarsacak boyutta büyük çaplı ekonomik daralma ve kitlesel işsizlik vakaları Türkiye dahil dünyanın birçok ülkesini derinden etkilemiştir. Bunalımın Türkiye’ye ilk yansımaları ise, Türk Lirasının hızlı

¹⁴³ Yardımcı, İnce ve Ekiz, a.g.e. s. 266

¹⁴⁴ Murat Koraltürk, “Türkiye Ekonomisi (1923-1960)”, www.altayli.net (Erişim tarihi: 25.10.2019)

¹⁴⁵ Aydemir, a.g.e. s. 347

¹⁴⁶ Ezer, a.g.e. s. 427

*1929 Dünya Ekonomik Krizi ile birlikte liberal-kapitalist devletlerde kabul gören ve 1970’li yıllara kadar etkileri devam eden “John Maynard Keynes” in öğretileri kastedilmektedir. Çalışmayı ilgilendiren “Keynesyen ekonomi” öğretisi ise devlet müdahalesi olmadığı takdirde ekonomideki dengesizliğin süreklilik arz eden bir hal alabileceği uyarısıdır.

değer kaybı ile panik havası şeklinde kendisini göstermiştir. 1929 yılında kurulan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, olumsuz ekonomik durum sebebiyle ortaya çıkan huzursuzlukla da mücadele etmiştir. Onlarca yıl devam eden savaşlardan ağır darbeler alarak çıkan ve son derece yetersiz kaynaklarla ekonomik problemlerini çözmeye çalışırken ortaya çıkan ekonomik krizden, genç Türkiye Cumhuriyeti önemli ölçüde etkilenmiştir¹⁴⁷.

1929 krizinin olumsuz etkileri diğer ülkelere (özellikle gelişmiş ülke ekonomilerine) oranla Türkiye’de daha az hissedilmiştir. Bunun nedenleri; Türk ekonomisi dünya ekonomisine nispeten düşük seviyede entegre olması, ihracatın tarımın dışında farklı sektörlerde düşük oranda gerçekleşmesi ve o dönem şartlarında Türkiye’nin kendi kendine yeten kısmen kapalı bir ekonomiye sahip olması şeklinde değerlendirilebilir¹⁴⁸. Aslında 1929 yılına iyimser bir havada giriyordu Türkiye. Kurtuluştan sonra geçen beş yıl içinde ekonomide toparlanmaya dair emareler ve büyüme hızında bir istikrar görülüyordu. Ayrıca iki yıldır üst üste tarıma elverişli iklim koşulları bulunuyordu. 6 Ağustosta Lozan’ın kısıtların süresi dolacağından, oradan elde edilecek artı değer ekonomiye katılacaktı. Ancak etkileri açısından dünyada örneği bulunmayan şiddette ekonomik kriz bu olumlu havayı dağıtmıştır¹⁴⁹.

Türk sanayi ve ticaretinin korunması için kapitülasyonlar, İttihat Terakki Hükümeti tarafından kaldırılması için girişimlerinde bulunulmuştu. Sevr ile daha ağır koşullarda dayatılan kapitülasyonlar Lozan Antlaşması’nda kaldırılmıştır. Ancak onlarca yıl süren ayrıcalıklardan kolay vazgeçmek istemeyen ülkelerin ısrarı ile “Ticaret sözleşmesi” imzalanmıştır. Sözleşme ile 24.08.1929 tarihine kadar 1916 yılı Osmanlı gümrük tarifelerinin uygulanması kabul edilmiştir¹⁵⁰. 1929 ekonomik krizin yarattığı tahribat, hemen bütün devletler gibi Lozan’daki taraf batılı devletleri de çetin bir ekonomik mücadeleye sürüklemiştir. Bu ortamda Türkiye “Ticaret sözleşmesi” ni askıya almıştır.

¹⁴⁷ Erdoğan Alkin, *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 216.

¹⁴⁸ Fikret Başkaya, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2004, s. 74.

¹⁴⁹ İlhan Tekeli, “Türkiye Cumhuriyeti’ nin 1930-1980 Arasında İzlediği Sosyal ve Ekonomik Düzenleme Politikaları”, https://www.academia.edu/28799234/TÜRKİYE_CUMHURİYETİNİN_1930-1980_ARASINDA_İZLEDİĞİ_SOSYAL_VE_EKONOMİK_DÜZENLEME_POLİTİKALARI?email_work_card=title (Erişim tarihi: 27.11.2019)

¹⁵⁰ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, Ankara, 1974, s. 21.

Lozan'ın kısıtlayıcı maddelerinin süresi tamamlanınca ithalattan alınan gümrük vergisi krizden önce artırılmış olması ekonomiye olumlu katkısı olmuştur şüphesiz. Ayrıca tarife artırımının, 1930'lu yıllardaki sanayi hamlelerinde, yabancı şirketlerle rekabet şansı bulunmayan yerli üreticilere destek olmuştur. Artırım öncesi gümrük vergisi %15 iken, 1929 güncellemesi ile %30'a yükseltilmiştir. Daha sonra kademeli olarak %50'ye kadar çıkarılmıştır¹⁵¹. Gümrük tarifeleri ile ilgili hükümlerin kalkmasından sonra hükümet, milli sanayiye koruyucu tedbirleri içeren gümrük politikaları uygulamıştır. Fakat bu gelişme karşısında tarifelerin yükseleceğini düşünen ithalatçıların stok miktarını arttırmaları ithalat hacmini de arttırmıştır. Osmanlı'dan kalan dış borç taksitlerinin ödenmeye başlanacak olması ve 1929 yılında ödemeler dengesinin açık vermesi gibi etkenler Türk Lirasında değer kaybına sebep olmuştur¹⁵².

Osmanlı Devleti'nin 1854 yılında başladığı dış borçlanmanın Türkiye'ye kalan kısmı (1/3 kısmı, İmparatorluk topraklarından ayrılarak devlet kuran Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan gibi ülkelere paylaştırılmıştır) 1954 yılında tamamlanabilmiştir. Bu durum, küresel krizin yansımaları ile beraber değerlendirildiğinde, sanayi yatırımlarına ve kalkınmaya ayrılan mütevazı kaynak ile 1930'lu yıllarda gerçekleştirilen faaliyetlerin önemini daha da artırmaktadır.

Bu dönemde Türkiye'de deflasyona (piyasadaki fiyatların bir zaman aralığındaki sürekli düşüş eğilimi) rağmen büyüme gerçekleşmiştir. Seyfettin Gürsel büyümeyi özetle şu şekilde temellendirmiştir. 1929 yılında Lozan'da kabul edilen dış ticarete yabancı firmalara tanınan muafiyetlere (gümrük duvarlarının savaş öncesi düzeyinde tutulmasına ilişkin madde) tanınan süre dolmuştu. Sürenin dolması ile gümrük vergileri güncellenerek yükseltilmiştir. Bu durum kriz ortamında da devam eden sanayide yüksek karlılığı beraberinde getirmiştir. Aynı yıl, ekonomik kriz süreci henüz başlamamışken, Cumhuriyet Hükümeti tarafından "Âli İktisat Meclisi" toplanarak korumacı uygulamaya geçiş kararı alınmıştır. Korumacılık yerli sanayide fiyatları yükseltmiş, bu da üretim karlılığını artırmıştır. İşte deflasyona rağmen yaşanan büyüme, korumacılığın sağladığı bu yüksek kâr sayesinde

¹⁵¹ İlhan Tekeli, "Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930-1980 Arasında İzlediği Sosyal ve Ekonomik Düzenleme Politikaları", https://www.academia.edu/28799234/TÜRKİYE_CUMHURİYETİNİN_1930-1980_ARASINDA_İZLEDİĞİ_SOSYAL_VE_EKONOMİK_DÜZENLEME_POLİTİKALARI?email_work_card=title (Erişim tarihi: 27.11.2019)

¹⁵² İlhan Tekeli ve Selim İkin, *1929 Dünya Buhurunda Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları*, ODTÜ yayınları, Ankara, 1977, s. 88.

gerçekleşmiştir¹⁵³. İthalatı kısıtlayıcı yasal düzenlemelerin yapılmış olması, yabancı yatırımcıların ülkede yatırım yapmasına ve ithalat-ihracat dengesinin sağlanmasına katkı sağlanmıştır.

Türkiye'nin ekonomik bunalım karşısında aldığı tedbirlerle, kamu harcamalarının kamu gelirlerine uygun olarak dengelenmesi ve ithalata sınırlama getirilerek dış ticaret açığının engellenmesi, hatta fazla vermesinin sağlanması amaçlanmıştır. Ekonomik kriz, sanayileşmeye dönük adımların hızlandırılması çabalarına olumlu katkısı ve ekonomi politikalarında değişikliklerin yaşanması sürecinin bir nevi tetikleyicisi olmuştur.

Kriz öncesinde Türkiye'nin en önemli ihracat rakamları tarım sektörüne ait olup ihracatın büyük kısmı ABD'ne yapılmaktaydı. İstihdam, büyük çoğunlukla yine bu alanda sağlanıyordu. Banka sayısı az olmakla beraber genellikle ithalata kredi uygulaması yapılıyordu. Amerika'da başlayan ekonomik sarsıntı birçok üründe, en çok da tarım ürünlerinde fiyat düşüşüne sebep olunca dış ticaretten elde edilen gelir ciddi oranda düşmüştü. Üreticiler yüksek miktarda borçlanmış, köylüler ise borçlarını ödemek için çiftçilikte kullandıkları araçlarını satmak zorunda kalmışlardır. Üretim araçlarını ve arazilerini satan köylü yeni umutlarla şehirlere yönelmişlerdir¹⁵⁴.

Bu göç dalgası, kentlerde gettolarını oluşturan kontrolü güç yığınlara sebep olmuştur. Ancak diğer yönü ile 1930'lu yıllardaki planlı sanayi politikaları kapsamındaki özellikle ağır sanayi yatırımlarının insan kaynağı ihtiyacını karşılamıştır. Bu istihdam yoğunlaşması hiç olmadığı kadar orta tabakalaşmaya katkı sağlamıştır.

Devletçilik uygulamaları döneminde, tarımdaki istihdam azalırken, sanayideki istihdamda görülen artış oranında bu yer değiştirmelerin izleri görülebilecektir.

¹⁵³ Seyfettin Gürsel, "Growth Despite Deflation: Turkish Economy During the Great Depression (Deflasyona Rağmen Büyüme: Büyük Buhran Döneminde Türkiye Ekonomisi)" https://pdfs.semanticscholar.org/36e9/a51a1aa1292bfa91075723dd25776deb9e87.pdf?_ga=2.199557612.374260078.1576097304-144543960.1576097304 (Erişim tarihi: 08.12.2019)

¹⁵⁴ Tolga Akpınar, "1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye'ye Etkileri" <https://www.paraborsa.net/i/1929-dunya-ekonomik-krizi-ve-turkiyeye-etkileri/> (Erişim tarihi: 21.11.2019)

Tablo-5 İstihdamın Sektörel Dağılımı (1927-1935)¹⁵⁵

Yıllar	Tarım %	Sanayi %	Hizmetler %
1927	80.9	8.9	10.2
1935	76.4	11.7	11.9

1938 yılı itibari ile sanayideki istihdamın %87,1'i özel sektörde, %12,6'sı kamu sektöründe gerçekleşmiştir. Sanayideki istihdamın yüksek oranda özel sektör tarafından sağlandığı görülmektedir. Ancak, kamu sektörünün sanayi yatırımlarının düşük görülmesinin sebeplerinden birinin, sermaye yoğun yatırım alanları olduğu unutulmamalıdır¹⁵⁶.

3.1.2 Korumacı - Devletçi Ekonomi Uygulamaları

Cumhuriyetin ilanı ve 1950 yılı arasındaki süreç, ekonomik uygulamalar açısından iki dönem olarak değerlendirilebilir. Liberal ekonomi dönemi ve devlet önderliğinde kalkınma dönemi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, İktisat Kongresi'nde belirlenen esaslar dâhilinde, özel girişime uygun iktisadi, hukuki ve toplumsal ortamın oluşturulmasına dönük politikalar öncelikli iken 1929 yılından itibaren özellikle sanayide, devlet öncülüğünde kalkınma modeline başvurulmuştur. Özel sektör, teknolojik altyapı, sermaye ve yetişmiş insan kaynağı açısından yetersizdir. Bunun yanında etkileri kısa sürede dünyaya yayılan ekonomik krizin yarattığı tahribatın yansımaları sebebiyle liberal ekonomik model uygulamalarında başarılı sonuçlar alınamamıştır. 1932-1938 döneminde devlet kontrolünde altyapı, teknoloji ve yönetim becerileri kullanılarak sanayi planları ile sektörel gelişmeler yaşanmıştır¹⁵⁷.

1929 öncesindeki liberal sistem uygulamalarında devlet, ekonomiyi tümüyle özel sektöre bırakmamıştır. Düşük yoğunluklu müdahalelerde bulunmuştur. Ancak

¹⁵⁵ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986; aktaran Aytekin Altıparmak, "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2002, Sayı:13, 35-59, s. 52.

¹⁵⁶ Aytekin Altıparmak, "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2002, Sayı:13, 35-59, s. 54.

¹⁵⁷ Koçtürk ve Gölalan, a.g.e. s. 53-63

yaşanan ekonomik kriz, liberalizmin birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de itibar kaybetmesine sebep olmuştur¹⁵⁸.

Devletin müdahalesi daha çok, fiziki ve kurumsal altyapı oluşturulması adına özel sektörün desteklenmesi şeklinde olmuştur. Fakat özel sektörün desteklenmesi için imkânlar ölçüsündeki şartlar seferber edildiği halde, verilerle ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde, sanayi alanında beklenen sonuçlara ulaşamadığı görülmüştür¹⁵⁹.

Dönemin sanayi üretimi temel tüketim ihtiyaçlarını dahi karşılayabilme imkânına sahip değildir. Örneğin şeker üretimi, tüketicinin sadece %14,5’ini karşılayabilirken %85,5’i ithal edilmekteydi. İktisat kongresi kararları doğrultusunda, Sanayi ve Maden Bankasının kurulması, Sanayi Teşvik Kanununun çıkarılması ile iç piyasa ihtiyaçlarının yerli üretimle karşılanması ve ithal ikamesi için özel teşebbüsün desteklenmesi amaçlanmıştır¹⁶⁰. Fakat kamu desteğine rağmen özel teşebbüsün işlerlik kazanmasında birçok güçlük karşılaşılmıştır. Ticaret ve spekülasyon alanlarının düşük riskli ve yüksek karlı olduğu düşünüldüğünden, sermayenin sanayi yatırımlarına yönelimi kolay olmamıştır¹⁶¹.

Girişimcilik altyapısı gelişmemiş olduğundan müteşebbisler, faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerini yeni yatırım alanlarına veya mevcut yatırımları geliştirme faaliyetlerine yönelmiyorlardı. Daha çok, kazancın biriktirilmesi, taşınmazlara veya riski düşük komisyon uygulamaları tercih ediliyordu. Milli unsurlar, önceleri ticaret/imalat gibi alanlarla ilgilenmeyerek bu sahayı yabancı sermayeye terk etmişlerdi. Bu alanlarda bulunmanın önemi kavrandığında ise hayli zaman kaybedilmişti. Son birkaç nesil, cephelerde ödenen kutsal bedele ortak olduğundan, maalesef girişimcilik yönünün geliştirileceği ortam sağlanamamıştır. İşte bu gecikmedeki farkın kapatılması adına İzmir İktisat Kongresi’nde verilen işaret ve sonrasında verilen mücadelenin, medeniyetin inşasındaki önemi çok büyüktür. Batıdaki girişimciler ise sanayi devrimi sonrası kademe kademe gelişen teşebbüs kabiliyeti ve ekonomik birikim konusunda mesafe almışlardı.

¹⁵⁸ Ahmet Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s.20.

¹⁵⁹ Şahin, a.g.e. s. 54

¹⁶⁰ Kepenek, a.g.e. s. 40

¹⁶¹ Şahin, a.g.e. s. 43

Ekonomi yönetimi ve hükümet tarafından, ülkede ve dünyada yaşanan gelişmeler, alınan ve alınması gereken tedbirler, ekonomik krizin etkileri ve çıkış yolları konusunda çalışmalar yapılmaktaydı. Bunlardan biri de, milli sanayinin gelişebilmesinin yollarını aramak amacıyla, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin daveti ile 22 Nisan 1930 tarihinde "Birinci Sanayi Kongresi" toplanmıştır. Kongrede öncelikle ekonomik kriz değerlendirilmiştir. Aynı zamanda sanayinin hammadde ihtiyacı, vergi, sermaye, ulaştırma ve kredi sorunları, Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayi eğitimi gibi başlıklar ele alınmıştır. Kongreden sonra hükümetin hazırladığı ekonomik programı 21 Mayıs 1930'da TBMM'ne sunması ile politikadaki değişiklik somut hale gelmiştir. Ekonomik programın girişinde, devletin ekonomiye müdahalesi ve ekonomideki düzenleyici rolü açıkça ifade edilmiştir¹⁶².

Devletçilik ilkesi çerçevesinde, ülkenin doğal kaynaklarının tespit edilerek nerelerde hangi endüstri tesislerinin kurulabileceğinin ekonomik şartlara göre planlanması yapılarak, devletin yapacağı ve işleteceklerinin dışında özel teşebbüse imkân sağlanması ve desteklenmesine devam edilmesi kararlaştırılmıştır¹⁶³. Devletçi sanayileşme politikalarında, kamu işletmeciliği özel sektörün ikamesi için değil, tamamlanmasını sağlayacak koşulların oluşturulabilmesi hedeflemiştir.

Aşağıdaki tabloda, devletçi sanayileşme politikalarının uygulandığı dönemde özel girişimlerin oransal artışı görülecektir.

Tablo-6 İstihdamın Sektörel Dağılımı (1927-1935)¹⁶⁴

Kuruluş Yılları	Toplam İşletme Sayısı	Tarım %	Sanayi %	Mali Hizmet %
1900 Öncesi	120	80	20	-
1901-1910	-	-	-	-
1911-1920	26	92.3	7.7	-
1921-1930	37	16.2	64.9	18.7
1931-1940	62	4.8	91.9	3.2

¹⁶² Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat "İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eklektik Model"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1984, s. 91-92.

¹⁶³ Afetinan, a.g.e. s. 14

¹⁶⁴ Altıparmak, a.g.e. s. 45

Tarım alanındaki özel işletme oranında azalma görülürken, sanayideki özel teşebbüs oranındaki artışın, özellikle devletçilik uygulamaları dönemindeki planlı ekonomi ile sağlanmış olması dikkat çekicidir.

Türkiye’de uygulanan devletçilik politikalarında üç temel özelliği bulunmaktadır.

- Devletin bazı teşebbüsleri kurması ve yönetmesi, geçiş dönemine ilişkin bir zorunluluk olup, milli ekonomideki temel etken özel girişimdir.
- Devletçilik uygulamalarının kapsamı çok geniş tutulmamış olup, daha çok sanayi alanında uygulanmıştır.
- Devletin dahil olduğu üretim alanları, özel girişime açık tutulmuştur¹⁶⁵.

3.1.2.1. Devletçi Ekonomiye Yönelişin Sebepleri

Türkiye’nin devletçi ekonomi uygulamaları konusundaki tercihi dünyadaki gelişmelerden bağımsız düşünülemez. Liberal politikalardan beklenen sonuçların elde edilememesi, küresel krizin olumsuz yansımaları ve klasik ekonominin krizin çözümünde yetersiz kalması gibi sebepler devletçi uygulamalara taşımıştır süreci. İktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma için özel girişimin sınırsız desteklemesi yeterli görülmemiştir. Oluşan yeni şartlarda devlet, yüksek yatırım gerektiren veya riski yüksek yatırımlar konusunda inisiyatif almaya karar vermiştir. Bu kararın alınmasında, Sovyetlerdeki uygulamaların başarılı olması da önemli referans kaynaklarından olmuştur¹⁶⁶.

Cumhuriyetin ilanı ile başlayıp, Atatürk’ün ölümüne kadar olan süreç, ekonomi politikalarının kategorik aşamaları açısından farklı görüşler olmasına rağmen, temel iki değerlendirme bulunmaktadır. Birinci görüş; liberal eğilimin olduğu 1923-1929 dönemi ve devletçilik eğiliminin ağırlıklı olduğu 1929-1938 dönemi olarak iki alt başlıkta sınıflandırılmıştır. 1923-1929 döneminde özel girişime dayalı sanayileşme politikası benimsenmiş, bu şekilde sanayileşme ve kalkınmanın gerçekleşeceği beklenmiştir¹⁶⁷. Yasal düzenlemeler ile özel sektörün yatırım yapması teşvik edilmeye çalışılmıştır. Özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda, eksiklerin giderilmesi

¹⁶⁵ Memduh Yaşa, *İktisadi Meselelerimiz*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966, s. 21-25.

¹⁶⁶ Durmuş ve Aydemir, a.g.e. s. 159

¹⁶⁷ Altıparmak, a.g.e. s. 37

ve girişimcilerin teşvik edilmesi adına kamu yatırımları gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İkinci görüşe göre; bu dönem üç alt başlıkta değerlendirilmiştir. 1923-1929 devlet tarafından özel sermayenin teşvik edildiği, dışa açık dönem, 1930-1932 özel sektöre dayalı ithal ikameci ve himayeci ara dönem ile devletçilik dönemidir¹⁶⁸. Bu dönemde kurumsal altyapıyı destekleyici kuruluşlar hayata geçmiştir. Aşağıdaki tabloda, CHP tarafından 1938 yılında yayımlanmış 611 sayfalık “15. Yıl Kitabı” ndan alınmış olan ve kurumsal altyapıyı destekleyici kuruluşlar bulunmaktadır.

Tablo-7 1923-1938 Dönemi Yeni Kuruluşlar¹⁶⁹

Tarih	Kurum-Kuruluş Adı
1923	Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı
1924	Türkiye İş Bankası
1925	Türk Tayyare Cemiyeti
1927	Devlet Demiryolları İşletmesi Umum Müdürlüğü
1927	İstatistik Umum Müdürlüğü
1927	Emlak Bankası
1928	Türk Maarif Cemiyeti
1929	Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti
1931	Merkez Bankası
1931	Türk Tarih Kurumu
1932	Türk Dil Kurumu
1933	Sümerbank
1933	PTT Umum Müdürlüğü
1933	İller Bankası
1935	Etibank
1935	MTA
1937	Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü
1938	Denizbank
1938	Tarım İşletmeleri Umum Müdürlüğü – 13 Ocak 1938
1938	Toprak Mahsulleri Ofisi – 14 Temmuz 1938
1938	Devlet Hava Yolları İşletmesi Umum Müdürlüğü
1938	Halk Bankası Umum Müdürlüğü

¹⁶⁸ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 219-220.

¹⁶⁹ 1938 Türkiye, http://www.kemalizm1938.org/pdf/1938_TURK.pdf (Erişim tarihi: 22.12.2019)

Ayrıca, Cumhuriyet öncesinde kurulmuş olan Ziraat Bankası, Posta Telgraf İdaresi, Vakıflar İdaresi, Çocuk Esirgeme Kurumu gibi kuruluşlar, Cumhuriyetten sonra da hayatîyetini sürdürmüştür.

Türkiye'nin devletçilik politikalarına dönüşün sebepleri şu şekilde özetlenebilir:

- Özel teşebbüsün sanayileşme konusundaki başarısızlığı. Özel girişim, kamu desteğine rağmen istenen ölçekte tutundurulamamıştır. Üretim konusunda önemli bir ivme yakalanamaması ile beraber, yapılan üretimden elde edilen gelir tekrar üretime katılamıyordu. Üretim dışında, kısa sürede yüksek kar elde edilecek alanlara yöneliyorlardı. 1923-1929 döneminde uygulanan liberal ekonomi politikalarından beklenen sonuçlara ulaşamaması önemli belirleyicilerindendir.
- 1929 ekonomik krizinden tüm ekonomilerin olumsuz etkilenmesi. Hammadde ve tarımsal ürünlerdeki taleplerin azalması ile birlikte çok yüksek fiyat düşüşü yaşanmıştır. Bu durum en önemli ihracat kalemi tarım ürünleri olan Türk ekonomisini çok etkilemiştir. Fiyatlarındaki düşüşün ihracat girdilerine olumsuz yansımaları, ödemeler dengesindeki açığın büyümesini tetiklemiş ve Türk Lirası hızla değer kaybetmiştir.
- Dış Konjonktür. 1929 yılında yaşanan krizin tüm dünyada yarattığı ağır sarsıntının etkilerinden çıkış için kapitalist ülkelerde dahi, kamu harcamalarını arttırması ve devletin ekonomiye müdahalesinin gerekliliği tartışılıyordu. Global ekonomideki payı düşük olduğu için kriz ortamının yarattığı olumsuz şartlardan az etkilenen Sovyet yönetiminin planlı ekonomi uygulamalarında başarılı olmasının etkisi olmuştur¹⁷⁰.
- Klasik ekonomi politikalarının, küresel ekonomik krize çözüm üretememesi sebebiyle devletlerin müdahalesini savunan görüşlerin popülerlik kazanması gibi faktörler, devletçilik politikasının benimsenmesi kararının alınmasını etkilemiştir¹⁷¹.

¹⁷⁰ Altıparmak, a.g.e. s. 36-38

¹⁷¹ Mustafa İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998, s. 29.

Devletçilik uygulaması, kuramsal tartışma veya bu yönetsel siyasal görüşü benimseyen kadro tarafından hayata geçirilen ekonomi politikası değildir. Yukarıda izah edilmeye çalışıldığı gibi somut koşulların zorlaması sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı yenileşme hareketlerinden beri görülen, ülkenin genel durumu ve toplum refahından devletin sorumlu olduğu anlayışı ile 1930'ların başında ortaya çıkan iç ve dış koşullar devletçi uygulamaları zorunlu kılmıştır¹⁷².

3.1.2.2. Atatürk'ün Devletçilik Anlayışı

Devletçiliğin uygulanması ile ilgili üç temel yorum bulunmaktadır. Özel sektör güçlü olmadığından sanayi yatırımlarında kamu varlığının zorunlu olduğu fakat özel sektör güçlendiğinde bu alanın boşaltılması gerektiğini savunan ve Celal Bayar'ın da savunduğu görüş. Bazı stratejik alanlardaki işletmeciliğin sürekli devlette kalması gerektiğini savunan ve İsmet İnönü'nün de kabul ettiği görüş. Sınıf çatışmalarının bulunmadığı toplum için tüm alanlarda devletin olması gerektiği şeklindeki "Kadrocular" ın görüşüdür¹⁷³.

1930'dan sonra Türk ekonomisinin devletçi eğilimi, küresel ekonomik krizin doğurduğu uluslararası ilişkilerden kaynaklı bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. İlk önce, para ve dış ticaret ödemelerinin aşırı kontrolü ile devletin ekonomik hayata müdahalesi şeklinde olmuştur. Bu eğilim, bir sürse sonra daha şahsiyetli araştırma ve eğilimlere evrilmiştir. Türk ekonomisinde devletçilik, devletin tesisler ve teşekküller kurarak devlet işletmeciliğine girişi ile başlar. Bu konuda tarih verilmesi gerekirse, Başvekil İsmet Paşa'nın 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas'ta demiryolu açılış konuşmasında ilan ettiği "mutedil devletçilik" görüşü, başlangıç tarihi olarak değerlendirilebilir¹⁷⁴. Devletçilik ilkesi 10 Mayıs 1931'de CHP programına, 05 Şubat 1937 yılında 3115 sayılı kanun ile "*Memleketin büyük menfaatlerinin istilzam ettiği teşebbüslerin devlet eline alınabilmesi*" şekli ile anayasaya girmiştir¹⁷⁵.

¹⁷² Kepenek ve Yentürk, a.g.e. s. 60-61

¹⁷³ İlhan Tekeli, "Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930-1980 Arasında İzlediği Sosyal ve Ekonomik Düzenleme Politikaları", https://www.academia.edu/28799234/TÜRKİYE_CUMHURİYETİNİN_1930-1980_ARASINDA_İZLEDİĞİ_SOSYAL_VE_EKONOMİK_DÜZENLEME_POLİTİKALARI?email_work_card=title (Erişim tarihi: 27.11.2019)

¹⁷⁴ Aydemir, a.g.e. s.350

¹⁷⁵ T.B.M.M., "Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mazbatası", <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c016/b033/tbmm050160330103.pdf> (Erişim tarihi: 14.11.2019)

Atatürk, 1935 yılı İzmir Fuarı açılışına gönderdiği ve İktisat Vekili Celal Bey (Bayar) tarafından okunan mesajında, öncelikle Türkiye'nin iktisat politikası ve izleyeceği devletçilik sisteminin özel teşebbüsü reddeden sosyalizmin bir tercümesi olmadığını vurgulamıştır. Devamında, izlenecek devletçiliği "... *ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti refaha, memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerini icap ettirdiği işlerde devleti fiilen alakadar etmektir.*"¹⁷⁶ şeklinde tanımlamıştır. Devletçiliğin koşullar açısından bazı zorunluluklar sonucu ortaya çıktığı ancak genel işleyiş açısından özel teşebbüsün benimsendiği açıktır. Devletin müdahalesi tarımdan ziyade sanayi alanında olacaktır ve özel teşebbüsün mesafe alacağı alanlardan kamunun çekilmesi esas alınmıştır. Bu kalkınma hamlesi, ülke şartları gözetilerek oluşturulan karma ekonomik modeli tanımlamaktadır.

3.2. PLANLI EKONOMİ DÖNEMİ

Planlama, belirlenen bir zaman dilimi çerçevesinde, önceden belirlenen kalkınma hedeflerine ulaşılması adına ihtiyaç duyulacak araçların geliştirilmesi ve uygulayıcı birimler arasında kontrol/koordinasyonun sağlanması faaliyeti olarak tanımlanabilir¹⁷⁷.

Ekonomi politikasında değişikliğe gidildiği 1930'lu yıllarda ekonomideki öncü rol, ekonomik işleyişin dışına itilmemekle beraber özel teşebbüsten kamu otoritesine geçmiştir¹⁷⁸. Ancak sistem, girişimciliğin dinamizminden hiç vazgeçmemiştir. Atatürk'ün hayatını kaybettiği yıla kadarki devletçilik uygulamaları dört ana dönemsel kategoriye ayrılabilir;

- 1932 yılı, devletin müdahaleci kanunlarının ardışık çıkarıldığı dönem,
- 1932-1934 özel sektörü destekleyici önlemlerin alındığı dönem,
- 1935-1937 devlet müdahalesinin planlı ekonomi şeklinde genişlediği dönem,
- 1937-1938 devletçilik uygulamalarının öneminin azaldığı dönem¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Servet Mutlu, "Düşünce ve Uygulamada Devletçilik" <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1740> (Erişim tarihi: 14.11.2019)

¹⁷⁷ Michael P. Todaro, **Economic Development**, Fifth Edition, New York, Longman, 1994; **aktaran** Hakan Mihci, "Görelî Geri Kalmışlıktan Kurtulma Hamlesi" ve Türkiye'de Planlı Kalkınma Deneyimi", **Mülkiye Dergisi**, 2002, Cilt:25, Sayı:231, 149-196, s. 152.

¹⁷⁸ Altıparmak, a.g.e. s. 35

¹⁷⁹ Düzgüğüneş, a.g.e. s.153

Planlı ekonomi, 1930'lu yıllara ait bir uygulama modeli değildir. II.Dünya Savaşı ve 1961 askeri müdahale arasındaki süre dışında Cumhuriyet dönemi boyunca devam etmiştir. Ayrıca genel planlama ile uyumlu olarak, alt kurumsal yapılar tarafından da stratejik plan ve hedefler üzerinde çalışılmıştır. Bakanlıklar-başkanlıklar vd. yapılar tarafından takip edilen program sonunda, raporlamalar ile izleme/değerlendirme yapılmaktadır.

Planlama, sadece gelecek sürecin öngörülmesi değildir. Esas olan, içinde bulunulan dönemin, gelecek perspektifinde değerlendirilebilmesidir. Bu hareket planları, olası gelişmelerle ilgili stratejik alternatifler sunmaktadır.

Cumhuriyet tarihinde uygulanan sanayi-kalkınma planları üç ana denemde değerlendirilebilir:

I - Devletçi Sanayileşme Dönemi

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938)

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)

II - Planlı Karma Ekonomi Dönemi

1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

2. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

3. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

III - Ekonomide Dönüşüm Dönemi

4. Beş Yıllık Kalkınma Planı "24 Ocak Kararları (1979-1983)

5. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

6. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

7. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

8. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

9. Yedi Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)¹⁸⁰

Ayrıca II.Dünya Savaşı sonrasında, tarımın öncelikli olduğu ancak uygulanıp uygulanmadığı hususunda tartışmaların bulunduğu 1947 Kalkınma Planı bulunmaktadır. Tartışmalar bir yana, ülkenin savaş sonrası yeni dönemde uygulayacağı iktisat politikalarındaki eğilimlerin açıklanmasında katkısı

¹⁸⁰ Yücel, a.g.e. s. 225-403

bulunmaktadır. İlk planlamalardaki sonuçların tamamına ulaşamamış olması onları önemsizleştirmez. Çünkü bu uygulamalar, 1960'lı yıllarda başlayacak planlı kalkınma dönemlerine birikimlerini aktaracak olmasının yanında, sonraki tüm kalkınma planlarının altyapısını oluşturmuştur¹⁸¹.

İttihat Terakki döneminde başlayan sanayileşme hedefi için uygulanan "Milli İktisat" politikası, cumhuriyetin ilanıyla serbest ticarete dayalı dışa açık uygulama modeli ile devam etmiştir. Bu uygulamalardan istenilen neticelerin alınamaması ve beraberinde yaşanan küresel krizin etkisi ile 1930'lu yıllara, devlet müdahalesine dayalı, kapalı ve korumacı uygulama damgasını vurmuştur. II.Dünya Savaşı ile kesintiye uğrayan süreç 1960 yılına kadar ithalatın sınırlandırıldığı yeni devletçilik stratejisi sürdürülmüştür. 1963 yılından 1970'li yılların ortalarına kadar, sanayide ithal ikamesi uygulanmış olup 1970'li yılların sonunda tıkanarak krize girilmiştir. Yaşanan problemlerden çıkış yolu olarak 1980 yılı sonrasında serbest ticareti esas alan, ihracata dayalı büyüme stratejisi uygulanmıştır¹⁸².

Cumhuriyetin ilanı ile Türkiye'de sanayileşme konusunda köklü dönüşümlerin yaşandığı dönemler bulunur. İki, 1930'lu yıllarda "Kamu İktisadi Teşekküller" öncülüğünde başlatılan sanayi hamlesidir. İkincisi, 1930'lu yıllardan itibaren elde edilen birikimin aktarılması sureti ile 1960'lı yıllarda başlayan devlet tarafından desteklenen özel teşebbüs öncülüğünde sürdürülen ithal ikameci sanayi hamlesidir. Bir diğeri ise iktisat kurallarının serbest piyasa şartlarında yapılması adına 1980 yılında "24 Ocak Kararları" nın yürürlüğe girmesi ile uygulanan stratejidir. 24 Ocak Kararları ile ekonomideki yapısal dönüşümün sağlanması sureti ile dünya ekonomisine entegrasyonun sağlanması amaçlanmıştır¹⁸³. Bu döngüsel sistem uygulamalarındaki değişmeyen gerçeklik, imalatın her dönemde kalkınmanın temel belirleyici sektörü olmuştur.

"Beş Yıllık Plan", "Sanayi Programı" türü planlama uygulamaları (düşün dünyası ve saha uygulamaları olarak) Sovyet Devriminden sonra gündeme gelmiştir. 1917 devrimi ile yönetimi ele geçiren Bolşevikler, ülkenin normalleşme sürecine girmesinden sonra, sosyalist hükümetin dağınık iktisadi faaliyetlerinin birbiri ile

¹⁸¹ Hakan Mihçı, "Görelî Geri Kalmışlıktan Kurtulma "Hamlesi" ve Türkiye' de Planlı Kalkınma Deneyimi" *Mülkiye Dergisi*, 2002, Cilt:25, Sayı:231, 149-196, s. 170.

¹⁸² B. Ali Eşiyok, *Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Stratejileri ve Sanayileşme (Dün-Bugün-Yarın)*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Araştırma Müdürlüğü, Ankara, 2004, s.1-5.

¹⁸³ Eşiyok, a.g.e. s.3-5

uyumlu hale getirilmesi adına, bir araya getirerek ilk planlamayı yapmışlardır. Gelecekteki tüketim için mevcut tüketimin kısılması ve sanayi üretiminin geliştirilmesi amacıyla 1928-29 yıllarında ilk sosyalist plan başlatılmıştır. İtalya ve Almanya'da yaşanan rejimin dönüşmesi ile ilgili gelişmeler karşısında, 1930'lu yıllarda işsizliğin çözümü ve özellikle silahlanma temelinde ikinci planlama faaliyetleri gerçekleştirilmiştir¹⁸⁴. Sonraki yıllarda elde edilecekleri silah sanayi ve askeri teknolojideki önemli konumlarının temellerinin, ikinci planlama döneminde atıldığı söylenebilir.

Ekonomik krizden batılı ülkeler gibi etkilenmeyen Sovyetler, yürürlüğe koydukları birinci beş yıllık planlarında belirledikleri hedefleri, süresinden önce ve başarı ile tamamlamışlardır. Özellikle ekonomik alandaki bu başarı, ekonomik bunalımdan çıkmak isteyen ülkeler ile birlikte Türkiye'nin de ilgisini çekmiştir¹⁸⁵.

1930'lu yılların başında, Türkiye'de yeni sosyal ve ekonomik şartlar gözetilerek planlanacak bir ekonomik model ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Dünyadaki örnekleri yakından takip edilerek başarılı ilerleyen programların Türkiye şartlarına uyarlanabilecek uygulamaları çerçevesinde plân geliştirilmeye çalışılmıştır. Fakat o dönem şartlarında bir planlama geleneği olmamakla beraber planlama yöntemleri konusunda uzman kadro da bulunmamaktadır¹⁸⁶. Bu eksikliğin farkında olan ekonomi yönetimi, model çalışmalarının yanında, uzman görüşlerine de başvurmuşlardır.

1929 ekonomik kriz sonrasında devletçi sanayileşme modeli arayışındaki Türkiye "sanayi planları" ile planlı sanayileşme sürecini başlatmıştır. Sovyetler'in mali ve teknik katkısı ile ivme kazanmıştır. Sovyet uzmanlar tarafından (Prof. Orlof) hazırlanan raporların yanında, Amerikalı uzmanlara hazırlatılan raporlardan da faydalanarak 1933 yılında oluşturulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu deneyim sayesinde Türkiye, Dünyadaki planlamanın öncülerden olmuştur. 1980'li yıllarda başlayan özelleştirme sürecine konu olan ve Türk Sanayisinin temelini oluşturan işletme ve kurumların temeli işte bu plan sayesinde atılmıştır¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Alkan Soyak, "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2003, Sayı:2, 167-182, s. 169.

¹⁸⁵ Yücel, a.g.e. s. 91

¹⁸⁶ Muharrem Tumay, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1985, Cilt:2, Sayı:4, s.250.

¹⁸⁷ Soyak, a.g.e. s. 172-173

Aslında Plan ile ilgili süreç, 1929 yılında “Ali İktisat Meclisi” ne, sanayileşme sürecinin hızlandırılması amacıyla “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” hazırlama görevinin verilmesiyle başlamıştır. Öngörülen uygulamaların sonuçları, planlanan süreden önce gerçekleşeceği görüldüğünden hareketle, 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Planın hazırlıklarına başlanmış ve Eylül 1938 yılında hükümet tarafından kabul edilmiştir. Ancak 1939 yılında II.Dünya Savaşı'nın başlaması ile planın sürdürülmesi kesintiye uğramış ve sonuçsuz kalmıştır¹⁸⁸.

Ekonomide planlı döneme geçiş ve sanayi planı ile eş zamanlı olarak birçok kurumun faaliyete geçtiği görülür. Bakırköy Bez Fabrikası ve Keçiborlu Kükürt Fabrikası (1934), Kayseri Bez Fabrikası, Paşabahçe Cam Fabrikası, Zonguldak Antrasit Fabrikası (1935), İzmit Kağıt Fabrikası ve Çubuk Barajı (1936), Nazilli Basma Fabrikası ile Ereğli Bez Fabrikası (1937), Gemlik Suni İpek Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası ve Divriği Demir Madeni İşletmesi (1938) kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde; İstatistik Genel Müdürlüğü (1930), Tekel Genel Müdürlüğü (1931), PTT Genel Müdürlüğü (1933), Hava Yolları İşletmesi (1933), Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü (1935), Maden Tetkik Arama Enstitüsü (1935), Elektrik İşleri Etüd İdaresi (1935), Tapu Kadastro Umum Müdürlüğü (1936), Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü (1937) bunlardan gibi önemli kurumlar faaliyetlerine başlamıştır¹⁸⁹. Ziraat Bankası (1932) ve Toprak Mahsulleri Ofisi (1938) tarım alanına, Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Etibank (1935) madencilik alanına katkı sağlamıştır.

3.2.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Devletçilik uygulamaları, 17 Nisan 1934 tarihinde yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile hayata geçirilmiştir. Plan, birçok alanı kapsayan kalkınma planlaması niteliğinden çok, beş yıllık süreçte hangi alanlarda ne tür yatırımların yapılacağı ve yapılacak yatırımların ekonomik karşılıklarının hesaplandığı program niteliğindedir. Türkiye’de hammaddesi bulunan ürünler ve acil ihtiyacın karşılanacağı alanları kapsayan sanayi faaliyetleri ön plana çıkarılmıştır¹⁹⁰. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, ekonominin genel işleyişi ile ilgili olmaktan çok sanayi alanındaki

¹⁸⁸ Reşat Aktan, *Türkiye İktisadi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1978, s. 47.

¹⁸⁹ Coşkun, a.g.e. s. 76

¹⁹⁰ Yaşar Semiz, “1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Sanayi Politikası”, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, (ed.), *Türkler*, Cilt:17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 710-715, s. 715.

kalkınmayı içermektedir. Bu kapsamda, öncelikle ithal edilen temel tüketim ürünlerinin, yerli hammaddeler kullanılarak üretilmesi hedeflenmiştir.

Küresel kriz döneminde Ekonomi Bakanlığı tarafından ülke ekonomisinin değerlendirilerek problemlerin aşılabilmesi adına hazırlanan plan ile 1934-1939 dönemi sanayinin gelişimi hedeflenmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda üç ana hedef belirlenmiştir. İthal edilen temel tüketim mallarının ülke içinde üretilmesi, kurulacak olan sanayi işletmelerinin yerli hammaddeye dayalı olması ve sanayi kuruluşlarının hammadde ve işgücüne yakın bölgelerde kurulması¹⁹¹. İthal ikamesinin yanında özellikle hammaddesi ülkede bulunan sanayi öncelikli olarak hedeflenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile fiilen başlayan devletçilik uygulamaları sanayi alanında yoğunlaşmıştır¹⁹². Kurucu iradeye göre ekonomik bağımsızlık, siyasi bağımsızlığın ön koşulu, sanayileşme de ekonomik bağımsızlığın ve beraberinde getireceği kalkınmanın ön koşuludur¹⁹³. Türkiye 1930'lu yılların başlarında hem iktisadi sistem tercihini hem de planlama düşüncesini birlikte ele almıştır. Özellikle, sanayileşme planlarının hazırlanması, tarım ve diğer kesimlerin plân kapsamına alınmaması, sanayileşmeye ağırlık veren bir kalkınma stratejisinin tercihi sonucu olmuştur.

Devlet, iktisadi hayata doğrudan doğruya girerek kalkınmada aktif rol oynamak ve sanayiye öncülük etmek istemiştir. Planlı sanayileşme modeli ile bu arzusu formüle edilmiştir. Türk ekonomisinde lokomotif görevini uzun yıllar sürdürecektir olan önemli birçok kurum ve kuruluş bu süreçte arka arkaya faaliyetlerine başlamışlardır¹⁹⁴. Tarım ülkesi imajını değiştirmek isteyen Cumhuriyet yönetiminin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ortaya koyduğu stratejik amaçları çerçevesinde;

- Yer üstü kaynaklarının değerlendirileceği sanayinin kurulması ile temel ihtiyaç maddelerinin “kâğıt, dokuma, şeker” üretilmesi,

¹⁹¹ Koçtürk ve Gölalan, a.g.e. s. 58

¹⁹² Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi*, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1997, s. 205.

¹⁹³ Mehmet Naci Bostancı, *Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 97.

¹⁹⁴ Coşkun, a.g.e. s. 76

- Ekonomik öncelik ve özelliklerimize uygun ana sanayinin incelenerek, bunların beş yıllık dönemde oluşturulabilme imkânlarının belirlenmesi sureti ile dışa bağımlılığın azaltılması,
- Sanayileşmeye öncelik verilmesi ile hammaddesi ülkede bulunan veya temin edilebilecek sanayi alanlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Özel sektör tarafından kurulma imkânı bulunmayan alanları da kapsayacak kamu teşebbüslerinin kurulması ve kurulan özel girişimlere destek sağlanması sürdürülecektir.

Sanayileşme Planının öngördüğü sanayi kolları ve bu alanlarda yapılan yatırımlar ise;

- Dokuma “Yün, pamuk, kendir”
- Maden “Bakır, kömür ve türevleri, demir ve kükürt”
- Selüloz “Selüloz, kâğıt, karton”
- Kimya “Sudkostik, klor, süperfosfat, zaçyağı”
- Seramik “Cam, Şişe, porselen” şeklinde gerçekleşmiştir¹⁹⁵.

Ekonomik gelişme için sanayileşmeye öncelik tanıyan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde sanayinin payında artış eğilimi görülür. Ekonomik faaliyet toplamının %85’ini kapsayan tarım ve hizmet sektörlerinin dışındaki sanayi öncelikli bu eğilim, sanayi toplumu olma kararlığının yansımasıdır. Sanayinin GSMH içindeki payı 1930 yılında %11,4 iken 1935’te %18,1, 1940 yılında %18,9 olarak gerçekleşmiştir. Sanayinin temel dinamiği olan imalat sanayisinin GSMH içindeki payı ise, 1930 yılında %10,3, 1935’te %16,4 ve 1940 yılında %17,1 olarak gerçekleşmiştir¹⁹⁶.

3.2.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın olumlu sonuçlarının görülmesi üzerine hükümet, 1935 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın hazırlıklarına başlamıştır. Bu

¹⁹⁵ Özyurt, a.g.e. s. 130-132

¹⁹⁶ Özyurt, a.g.e. s. 144

amaçla Ocak 1936 yılında, daha çok kamuda görev yapan teknik eleman ve yöneticilerin katıldığı Ankara'da bir sanayi kongresi düzenlendi. Katılımcılar tarafından hazırlanan etüt raporları, İktisat Vekâleti tarafından incelenerek Kasım 1936'da başbakanlığa sunulmuştur. Eylül 1938'de uygulamaya konan sanayi planı dahilindeki projelerin çoğu, Dünya Savaşı'nın etkileri sebebiyle iptal edilmek veya ötelenmek durumunda kalmıştır¹⁹⁷. Sonlandırılan faaliyetlere rağmen, makina ve özellikle demir-çelik alanlarındaki ön açıcı ilk gelişmeler ve yatırımlar bu dönemde gerçekleşmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temel hedefi temel tüketim ürünlerinde ithal ikamesi iken, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın önceliğinde ağır sanayi faaliyetlerini ve daha ayrıntılı mühendislik, maliyet ve piyasa araştırmaları bulunmaktadır. Birinci planda yirmi kadar fabrika teklif edilmişken, ikinci planda yüzün üzerinde fabrika kurgulanmıştır. Kurgulanan yatırım süreci gerçekleştiği takdirde, imalat ve madencilik sanayinin yıllık üretimin 100.000.000 TL ve 35.000 yeni istihdam öngörülyordu. Birinci planda olduğu gibi ikinci planda da büyük sermaye ve yüksek teknik gerektiren sanayi alanına özel teşebbüs dahil edilmemiştir. Bu alanlar kamu yatırımı ve işletmeciliği ile sürdürülmesi planlanmıştır¹⁹⁸.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı üç temel prensipte değerlendirilebilir. Büyük sermaye ve teknik güç gerektiren alanların hammaddesinin ülkede bulunan endüstrilerin ele alınması, Kömür hangarlarında üretimin geliştirilmesi, Birinci plana göre kurulmakta olan Karabük Demir Çelik Fabrikalarının ara vaatlerini işleyecek fabrikaların öngörülmesidir¹⁹⁹. Hammaddesi ülkede bulunan sanayi alanına öncelik tanınması iki açıdan önemlidir; seçili alanda uzmanlaşma/yetenlik ve Dünya Savaşı öncesinin gergin ortamında kıt kaynaklar ile yapılacak yatırımlarda, hammadde probleminin asgari seviyede olmasının, üretimin sürdürülebilirliği açısından önemlidir.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ara malları ve yatırım malları üretimine öncelik verirken, birinci planın devamı/uzantısı görüntüsünü de vermektedir²⁰⁰. Elektrifikasyon, madencilik ve limanlar gibi altyapıyı geliştirme faaliyetleri yine öncelikleri arasındadır²⁰¹. Üç Siyah (Kömür, demir çelik ve petrol) şeklinde

¹⁹⁷ Semiz, a.g.e. s. 716

¹⁹⁸ Semiz, a.g.e. s. 716

¹⁹⁹ Koçtürk ve Gölalan, a.g.e. s. 58-59

²⁰⁰ Hüseyin Karakayalı, *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi*, Güleç Matbaacılık, İzmir, 2003, s. 78.

²⁰¹ Kepenek ve Yentürk, a.g.e. s. 69

tanımlanan yer altı kaynaklarına yönelimi hedefleyen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temel stratejileri;

- İktisadi cihazlanma ve rasyonel kalkınma için hangi sanayinin kurulacağı, var olanlarından hangilerinin genişletilmesi gerektiği belirlenmesi,
- Yüksek sermaye ve teknik güç gerektiren alanlar ile hammaddesi yurt içinden sağlanabilen sanayi kollarına yönelinmesi,
- Yurtdışı talebi yüksek madenler, hammadde/yarı mamul olarak ihracata uygun hale getirilmesi,
- Ülkenin ihtiyacı olan enerjiyi karşılayabilecek elektrik santralleri kurulması,
- Makina sanayisi için temel oluşturması amacı ile kurulan Karabük Demir ve Çelik Fabrikasının yan mamullerini işleyecek fabrikalar kurulması şeklinde belirlenmiştir.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda öngörülen sanayi kolları ve bu alanlarda yapılan yatırımlar ise;

- Madencilik "Metal madenler: krom çıkarılması ve ferrokrom sanayi, bakır madenleri, simli kurşun, çinko kompleks cevherleri, antıman ve benzer tali madenler, demir cevherleri - Metal olmayan madenler: Ereğli Taşkömürü işletmesi, Kütahya Linyit-Havagazı İşletmesi"
- Elektrik santralleri "Özellikle Zonguldak ve Kütahya sanayi bölgelerine göre plânlanmıştır"
- Mahrukat sanayi "Odun, kömür v.b. gibi ev yakacağı"
- Gıda sanayi "Ekmek ve un sanayi, zeytinyağı rafinerisi, yağ/kuru meyve ve et sanayi"
- Toprak sanayi "Çimento ve ateşe dayanıklı malzemeler"
- Kimya "Soda, reçine, afyon, gülyağı, gliserin, yağ hazımları ve sabun sanayileri ile petrol rafinerisi, sentetik benzin ve azot sanayi"

- Deniz sanayi “Deniz ve su ürünleri sanayi”
- Fizikî sanayi “Makine ve madeni eşya, ölçü, boru, galvanizli sac” şeklinde gerçekleşmiştir²⁰².

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmaya başladıktan sonra özellikle madencilik alanını ilgilendiren revizyonlar gerçekleştirilmiştir. 1937 yılında ikinci planın madencilikle alakalı kısmı “Üç Yıllık Maden Programı” olarak kabul edildi. 1938 yılında tekrar güncellenerek “Dört Yıllık Plan” şeklinde kabul edilmiştir²⁰³.

3.2.3. Devletçi ve Planlı Ekonomi Uygulamalarının 1930’lu Yıllara Yansımaları

Türkiye’de uygulanan devletçilik, Prof. Dr. Kemal Karpat’ın ifadesi ile “Devlet kapitalizmi” şeklinde uygulanmıştır²⁰⁴. 1930’lu yıllar, “Devletçilik” prensibi çerçevesindeki planlı ekonomi döneminde eksik görülen birçok alanda kamu faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, sanayi konusunda batılı toplumların katettikleri mesafenin kapatılabilmesi adına yatırımlara gidilmiştir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için mesleki ve teknik eksiklikleri olan insan kaynağının eğitilmesinden, üretilen ürünlerin nakli-pazarlanması için hayati öneme sahip demiryolu ve deniz taşımacılığına kadar hemen her alanın disipline edilmesi için faaliyetler yürütülmüştür.

Dünya ekonomisinin genel görüntüsü kötü olmasına rağmen 1930-1939 döneminde Türkiye’de GSMH yılda ortalama %5,2 oranında arttığı görülür. 1933 yılında düzenlenen Londra Konferansı’nda, devletçi ekonomi tercihidenden dolayı Türkiye, dünya işbölümündeki konumunu değiştirmek istemesinin, dünya bunalımının sebeplerinden biri olduğu dahi konuşulmuştur. Yani, sanayileşmeye çalıştığı için suçlanan Türkiye’nin üretmemesi, batılı egemen devletlerin pazarı olmaya devam etmesi beklenmektedir²⁰⁵.

²⁰² Özyurt, a.g.e. s. 131-135

²⁰³ Tezel, a.g.e. s. 305

²⁰⁴ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 90.

²⁰⁵ İlhan Tekeli, “Türkiye Cumhuriyeti’nin 1930-1980 Arasında İzlediği Sosyal ve Ekonomik Düzenleme Politikaları”, https://www.academia.edu/28799234/TÜRKİYE_CUMHURİYETİNİN_1930-1980_ARASINDA_İZLEDİĞİ_SOSYAL_VE_EKONOMİK_DÜZENLEME_POLİTİKALARI?email_work_card=title (Erişim tarihi: 27.11.2019)

Tablo-8 Ekonomik Göstergeler²⁰⁶

	1923-1929	1930-1932	1933-1939
Milli Gelir	190,9	1,5	9,1
Sanayide Büyüme	8,5	14,8	10,2
Milli Gelirdeki Sanayi Payı	11,4	13,6	16,9
Milli Gelirde Yatırım Payı	9,1	9,7	10,7
Milli Gelirde İthalat Payı	14,5	8,9	6,6
Dış Ticaret Farkı (Milyon TL)	-15,6	+6,6	+12,4

Dünyada ekonomik krizin etkileri sürerken Türkiye'deki ekonomik göstergeler yükselme eğilimindedir. Özellikle sanayideki yatırım ve bunun paralelinde istihdamdaki artış rakamları dikkat çekicidir.

Yapılan düzenlemelerle oluşturulan kurumların Cumhuriyet tarihi boyunca üstlendikleri görevlerin önemi halen devam etmektedir. Hayatini sürdüremeyen kurumların dahi, devamı niteliğindeki yeni kurumlara zemin oluşturması açısından önemi bulunmaktadır. İzmir Rıhtım Şirketi (1933), İstanbul Rıhtım Şirketi (1935), İzmir Havagazı Şirketi (1936), İstanbul Telefon Şirketi (1936), İstanbul Elektrik Şirketi (1938) ve İzmir Telefon İşletmesi (1938) satın alınması suret ile devletleştirilmiştir. 1930 yılından sonra doğan ihtiyaçlara yönelik olarak, Merkez Bankası, Devlet Sanayi Ofisi, Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası kurulmuştur. Türk Parasını Koruma Kanunu, İthalata kota konulması ve ihracatın denetlenmesi hakkında çıkarılan kanunlar ile korumacılık uygulamaları başlatılmıştır. 1932 yılında ekonomik işleyiş mekanizmalarındaki kamu denetimini artıran bir dizi kanun çıkarılmıştır. Bu dönem, sanayileşme önceliklerinin yeniden düzenlenmesi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. 1930 yılında Ankara Sanayi Kongresi düzenlenerek sanayinin içinde bulunduğu durum tahlil edilmiştir²⁰⁷.

Plan öncesi dönemde (1923-1932) Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yeni şekliyle çıkarılması (1927), İş Bankası (1924) ve Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması (1925), Şeker Sanayiinin kurulması için çıkarılan kanun (1925) gibi ekonomik hayatı

²⁰⁶ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999; aktaran Ülkü İleri, *Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri*, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, Ankara, 2009, s. 168.

²⁰⁷ Coşkun, a.g.e. s. 76

düzenleyen ve yön veren adımlar atılmıştır. Bu adımlar, plan dönemindeki yapısal dönüşüm faaliyetlerine zemin hazırlanmasına yardımcı olmuştur. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (1935), Sümerbank (1933), Etibank (1935) yapısal dönüşümün sağlanabilmesi amacı ile kurulmuş önemli kurumlardandır. Sümerbank (1933), Etibank (1935), Denizbank (1937), Halk Bank (1938), İller Bankası (1933) kurularak sanayi ve tarım sektörünün desteklenmesi ve kredi sisteminin işlerlik kazanması konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Birinci ve ikinci sanayi planları çerçevesinde; Keçiborlu Kükürtlü İşletmesi, Ergani Bakır İşletmesi ve Şark Kromları İşletmesi, Murgul Bakır, Üçköprü Maden, Emet Kolemamit, Bandırma Boraks ve Asit Fabrikaları, Antalya Metalürji, Keban Simla Kurşun, Konya Cıva İşletmesi, 1939 yılında ise Karabük'te demir çelik sanayisi kurulmuştur²⁰⁸. Birinci ve ikinci plan ile kamu ve özel sektörün paydaşı olduğu karma ekonomik modelin uygulayabileceği görülmüş oldu.

Kalkınmada genelde eğitim, özelde mesleki/teknik eğitimdeki yetersizliğin giderilmesi adına birinci ve ikinci sanayileşme planlarında hedefler belirlenmiştir. Plan kapsamında gerçekleştirilen yatırımlar sonucu birinci beş yıllık dönemde 12-15 bin kişinin istihdam edilebileceği şartlar oluşmuştur. Bu ihtiyacı giderecek vasıflı işgücü ihtiyacının karşılanabilmesi adına öncelikli olarak belirlenen "Yüksek Mühendisler-Teknisyenler-Ustalar-Yetenekli işçiler" in yurtiçi ve yurtdışında eğitilmesi süreci başlatılmıştır²⁰⁹. Eğitilerek sisteme entegre edilenler ve onların deneyimlerini aktarması ile modern üretim standartları yakalanmaya çalışılırken aynı zamanda bu silsile ile orta tabakaya mensup kişilerin sayısında artış sağlanmıştır.

1914 öncesinde okur-yazar oranı %50'nin altında bulunan devletler ekonomik başarı elde edememiştir²¹⁰. Bu yıllarda okuma yazma oranı %10'lar seviyesinde olan Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sorunların farkında olan cumhuriyet yönetiminin eğitim faaliyetlerine verdiği önem hiç azalmamıştır. Başta sanayi olmak üzere tüm sektörlerde yaşanan değişimler sebebiyle daha eğitilmiş işgücü aranmaktadır²¹¹. Bu sebeple, ihtiyaçların karşılanması için özellikle ara kademe kadrolar için eğitimde düzenlemelere gidilmiştir.

²⁰⁸ Özyurt a.g.e. s. 136-139

²⁰⁹ Özyurt, a.g.e. s. 135

²¹⁰ Çokgezen, a.g.e. s.21

²¹¹ Kılıç, a.g.e. s. 46

Tablo-9 1923-1938 Dönemi Lise ve Üzeri Okul/Öğrenci Sayıları²¹²

Okul	1923-1924	1933-1934	1937-1938
Lise Öğrencisi	1241	6765	18277
Lise Sayısı	23	36	36
Lise Mezunu	189	885	2058
Meslek Okulu Öğrencisi	-	5465	14759
Meslek Okulu Sayısı	-	30	49
Meslek Okulu Mezunu	-	484	1628
Yüksek Okul Dışındaki Toplam Öğrenci Sayısı	-	-	854000
Ankara DTCF Öğr.	-	-	564
İst. Fen Fakültesi Öğr.	137	986	1425
İst. Tıp Fakültesi Öğr.	420	884	1710
İst. Hukuk Fakültesi Öğr.	428	1278	1161
İst. İktisat Fakültesi Öğr.	-	-	251
İst. Edebiyat Fakültesi Öğr.	226	289	509
İst. Eczacı Okulu Öğr.	370	108	100
İst. Dişçi Mektebi Öğr.	427	230	75
Siyasal Bilgiler Okulu Öğr.	41	153	356
İst. Güzel Sanatlar Akademisi Öğr.	203	185	350
Yüksek Öğretmen Okulu Öğr.	-	105	126
Ank. Gazi Terbiye Enst. Öğr.	-	184	298
Müzik Öğretmen Okulu Öğr.	-	37	81
Yüksek Okullardaki Toplam Öğrenci Sayısı			Erkek: 5514 Kız: 1492

Orta dereceli okul ve yüksek okul sayısı ile öğrenci sayısında özellikle 1930'lu yıllarda önemli bir artış gözlenirken, meslek okulları ile ilgili gelişme dikkat çekmektedir. Kısa sürede sayısal değer itibari ile normal Lise seviyesine gelmiş olması, mesleki eğitime duyulan ihtiyaç ve mesleki eğitime verilen önemin göstergesidir.

Ulaşım, askeri açıdan olduğu kadar, demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan seyahat hürriyeti ve ticari faaliyetler açısından da önemi bulunmaktadır. Cumhuriyet ilan edilmeden önce 1923 yılında yayınlanan "Umur-u Nafia Program" ulaşım altyapısının oluşturulmasının zemini hazırlanmıştır. Bu dönemde ulaşımın temelinde bulunan demiryolları ağı ile ekonomik değerlerin pazara açılması, üretim ilişkilerinin güçlenmesi ve iç pazarın bütünleşmesinin sağlanması yoluyla ekonomik kalkınma hedeflenmiştir²¹³. Üretim ile hammadde arasındaki bağlantı ve üretilen ürünlerin

²¹² 1938 Türkiye, http://www.kemalizm1938.org/pdf/1938_TURK.pdf (Erişim tarihi: 22.12.2019)

²¹³ İlhan Tekeli, "Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930-1980 Arasında İzlediği Sosyal ve Ekonomik Düzenleme Politikaları", https://www.academia.edu/28799234/TÜRKİYE_CUMHURİYETİNİN_1930-1980_ARASINDA_İZLEDİĞİ_SOSYAL_VE_EKONOMİK_DÜZENLEME_POLİTİKALARI?email_work_card=title (Erişim tarihi: 27.11.2019)

nakledilebilmesin için dönemin en önemli ulaştırma alanı olan demiryollarına ve deniz taşımacılığına özen gösterilmiştir. Atatürk'ün *“Bütün vatan bir demir kitle haline gelecektir. Demiryolları memleketin tüfekten, toptan daha önemli bir güvenlik silahıdır. Demiryolları Türk Milleti'nin refah ve uygarlık yollarıdır.”* sözleri, demiryollarına, dolayısı ile ulaştırmaya verdiği önemin en net ifadesidir.

Ulaşım/ulaştırma; ekonomik, askeri ve sosyal boyutu ile bağımsızlık açısından çok önemlidir. Osmanlı Devleti'nde yabancı şirketlerin elinde olan demiryolları, bağımsızlıkla bire bir ilişkili olduğuna inanıldığı Cumhuriyet yönetiminde devletleştirilerek yeni ağların inşasına çalışılmıştır. 1923 yılında 1.378 km. olan demiryolu, 1933'de 3.941 km. 1938'de 6.656 km. olmuştur. Osmanlı Devleti'nde, verilen imtiyazlar nedeni birçok limanın işletmesi de yabancı şirketlerin kontrolündeydi. 1926 yılında çıkarılan “Kabotaj Kanunu” ile kabotaj hakkı sahibine iade edilerek, deniz ticaretinin ve taşımacılığının önü açılmış oldu. Havayolunda ise sistem yeni kurulmaktaydı. 1926 yılında Kayseri'de uçak fabrikası açılmış, 1934 yılında 6 avcı uçağı üretilmiştir. 1929 yılında İstanbul–Berlin arasında, 1933 yılında Ankara–İstanbul arasında uçak seferleri başlamıştır²¹⁴.

Devletçilik politikalarının uygulandığı dönemdeki sanayileşme önceliğinden dolayı, sanayi alanında görülen gelişme diğer alanlardan daha yüksek oranda gerçekleşmiştir. Örneğin dokuma sanayi, ihtiyacın %80'lik kısmının karşılayacak seviyeye gelmiş olması, yaşanan bu gelişmenin rakamsal ifadelerindedir²¹⁵.

²¹⁴ Coşkun, a.g.e. s. 74

²¹⁵ Kepenek, a.g.e. s. 68

Tablo-10 Sanayi İşletmeleri/Sanayi Dışı İşletmeler ve Bu İşletmelerde Çalışan Sayıları²¹⁶

Yıllar	Sanayi İşletme Sayısı	Sanayi İşçisi Sayısı	Müstahdem Sayısı
1937	5204	249415	9799
1938	3692	191829	13875
1943	2791	268851	23022
	Sanayi Dışı İşletme Sayısı	Sanayi Dışı İşçi Sayısı	
1937	1048	15926	5623
1938	764	9575	6413
1943	234	6232	3171

Bu çalışanların yarısından fazlası (1943 itibari ile %53'ü) sırasıyla İstanbul (%21,7), İzmir (18,9) ve Zonguldak'ta (12,4) istihdam edilmiştir. Ulaşım ağının güçlendirilmesi konusunda çalışmaları sürdürülmekle beraber, hammadde/üretilen ürünlerin karayolu ve demiryolu vasıtalarıyla nakli ile ilgili altyapı henüz yeterli değildir. Bu sebeple sanayi kuruluşları için deniz taşımacılığına uygun coğrafi konumlar tercih edilmiştir. Yukarıdaki istihdamın batı bölgelerinde yoğunlaşması da bununla ilgilidir. Günümüz (ulaşım) koşullarına rağmen sanayinin ekseriyetle batı bölgelerinde bulunmasının kökeninde de o dönem zorunluluklarının aranması mümkündür.

Son 10 yıllık sürede %109 artış oranı ile toplamda 76.902 yeni iş alanı tesis edilmiştir. Ayrıca bu sayıya, özel sektörde oluşturulan iş alanları eklenmelidir²¹⁷.

Tablo-11 İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)²¹⁸

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmet
1924	89,6	4,6	5,5
1929	87,8	6,2	6
1933	89,4	4,9	5,7
1939	86,7	8	5,3
1944	86,5	8,3	5,2

Gerçekleştirilen yatırımlar ile farklı konumlarda iş alanları oluşturulmaktaydı. Şöyle ki; tek başına Sümerbank'ta 1933 yılında istihdam edilen memur ve işçi sayısı 5.000 iken 1940 yılında 18.560 ve 1950 yılında 33.610 kişi olarak gerçekleşmiştir.

²¹⁶ İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara; aktararan Ülkü İleri, *Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri*, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, Ankara, 2009, s. 173-174.

²¹⁷ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999; aktararan Ülkü İleri, *Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri*, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, Ankara, 2009, s. 163.

²¹⁸ Tuncer Bulutay, *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*, International Labour Office, Ankara, 1995; aktararan Ülkü İleri, *Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri*, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, Ankara, 2009, s. 168.

Kamuya ait sanayi tesislerinin tamamında 1938 yılında istihdam edilen kişi sayısı 70.455 iken 1948 yılında 146.902 olmuştur²¹⁹.

1930-1938 döneminde ihracat, tarım ürünleri yoğunluklu yapılmıştır. Tarım ürünleri %80, sanayi ürünleri %10 seviyelerinde olup bu dönemdeki ihracat fazlası ile Osmanlı Devleti'nden kalan borç taksitleri ödenmiştir. Ayrıca yabancı sermayenin elindeki stratejik öneme sahip limanlar, demir yolları, madenler, telefon, elektrik işletmeleri millileştirilmiştir²²⁰.

Tablo-12 Yıllara Göre Dış Ticaret Verileri (1.000 \$)²²¹

Yıllar	İhracat	Değişim %	İthalat	Değişim %	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %
1923	50.790		86.872		58,5
1924	82.435	62,3	100.462	15,6	82,1
1925	102.700	24,6	128.953	28,4	79,6
1926	96.437	-6,1	121.411	-5,8	79,4
1927	80.749	-16,3	107.752	-11,3	74,9
1928	88.278	9,3	113.710	5,5	77,6
1929	74.827	-15,2	123.558	8,7	60,6
1930	71.380	-4,6	69.540	-43,7	102,6
1931	60.226	-15,6	59.935	-13,8	100,5
1932	47.972	-20,3	40.718	-32,1	117,8
1933	58.065	21	45.091	10,7	128,8
1934	73.007	25,7	68.761	52,5	106,2
1935	76.232	4,4	70.635	2,7	107,9
1936	93.670	22,9	73.619	4,2	127,2
1937	109.225	16,6	90.540	23	120,6
1938	115.019	5,3	118.899	31,3	96,7

1929 yılından itibaren miktar olarak daha fazla ihracat gerçekleştirilmekte olduğu halde ihracat gelirlerinde düşüş eğilimine girilmiştir. İhracatını ağırlıklı olarak tarım ürünlerinde gerçekleştiren Türkiye'deki bu durumun sebebi, ihraç ürünlerindeki fiyatların gerilemesi yüzünden döviz girdisinin düşük seviyede olmasıdır.

²¹⁹ Vedat Eldem, "Devlet Hizmetinde Çalışanların Refah Seviyesinde Husule Gelen Değişiklikler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1951, Cilt:13, No:1-4; aktararan Ülkü İleri, *Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri*, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, Ankara, 2009, s. 163.

²²⁰ Şahin, a.g.e. s. 74

²²¹ TÜİK, "Yıllara Göre Dış Ticaret Verileri", www.tuik.gov.tr (Erişim tarihi: 27.08.1019)

Tablo-13 Planlı Ekonomi Dönemlerinde Planlanan ve Gerçekleşen Büyüme Oranları (%)²²²

Plan Dönem leri	Tarım		Sanayi		Hizmetler		GSMH	
	Planlanan	Gerçekleşen	Planlanan	Gerçekleşen	Planlanan	Gerçekleşen	Planlanan	Gerçekleşen
I. Dönem	4,2	3,1	12,3	10,8	6,8	7,3	7,0	6,6
II. Dönem	4,1	3,5	12,0	7,8	6,3	7,9	7,0	7,1
III. Dönem	4,6	3,5	11,9	9,8	8,2	7,9	7,9	6,5
IV. Dönem	5,5	2,2	11,7	1,8	8,5	2,6	8,0	2,1
V. Dönem	3,6	0,8	7,5	6,2	6,4	5,1	6,6	5,2
VI. Dönem	4,1	3,4	8,1	5,6	6,7	5,8	7,0	4,0
VII. Dönem	2,1	0,1	7,0	1,0	7,5	1,8	6,7	1,8
VIII. Dönem	2,1	3,8	7,0	4,2	7,5	3,8	6,7	3,8
IX. Dönem	-	1,0	-	6,6	-	6,8	-	6,0

Kriz sonrası ve II.Dünya Savaşı öncesindeki hassas ortama rağmen birinci ve ikinci dönemdeki planlanan ve gerçekleşen büyüme oranlarında büyük sapmalar yaşanmamıştır. Hatta gerçekleşen istikrarlı büyüme hızı ile ekonomi yönetimi başarılı olmuştur.

Tablo-14 Kalkınma ve Sanayileşme Hızları (%)²²³

Dönemler	Kalkınma Hızı	Sanayileşme Hızı
1923-1938	9,4	9,9
1939-1949	0,3	0,7
1950-1959	5,1	9,2
1960-1967	5,8	10,2
1968-1979	4,7	6,8
1980-1989	4,8	7,0
1990-1999	3,2	4,0
2000-2014	4,2	4,4

²²² Aslan Eren, *Türkiye Ekonomisi*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2015; **aktaran** Bülent Darıcı, "Cumhuriyet Döneminde Ekonomi ve Toplum", Mustafa Talas ve Bülent Şen, (Ed.), *Ekonomi Sosyolojisi*, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2016, 249-268, s. 261.

²²³ Eren, a.g.e. s. 258

Planlı ekonomi dönemi, yaşanan hayal kırıklıklarının ürünüdür²²⁴. Ancak, aynı zamanda umudu içinde barındırır. 1920'li yılların sonuna doğru yapılan izleme-değerlendirmeler sonucunda ortaya çıkarılan sanayi envanterleri, işleyişte sorunların bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu olumsuz tablo, yeni başlangıçlar için motivasyon kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Cumhuriyetin ilanından 1930'lu yılların sonuna kadar ihracat miktarından, büyüme oranlarına, kalkınma ve sanayileşme hızlarından, istihdam rakamına kadar hemen her alanda artış olmuştur. Hatta 1930'lu yıllardaki sanayinin yıllık büyüme oranına takip eden dönemde ulaşamamıştır. İlk yıllardaki artış oranı, başlangıç noktası çok düşük seviyede olduğundan önemli bir karşılığı olmayabilir. Ancak planlı ekonomiye geçiş ile beraber, özellikle de 1930'lu yılların sonuna doğru ortaya çıkan tablo, Türkiye'nin ekonomik yapısının ne derece sağlam temeller üzerine kurulduğunun açıklamasıdır.

²²⁴ Yalçın Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 465.

SONUÇ

İnsanlık tarihindeki tüm ekonomik faaliyetler, olumlu ya da olumsuz yansımaları açısından toplumsal hayatın başat belirleyeni olmuştur. Toplumsal hayat ile ilgili süreçlerin yorumlanabilmesi için ekonomik zeminin anlaşılması gerekmektedir. Aralarında, sebep sonuç ilişkisi bağlamında değişmeyen bir ilişki söz konusudur. Kitle hareketlerinden toplumsal dinamiklerin temeline, savaşıardan yönetim biçimlerinin şekillenmesine kadar hemen her alanın sebeplerinde veya sonuçlarında iktisat ilişkileri aranabilir.

James Watt'ın 1768 yılında icat ettiği buhar makinesi sanayi devriminin başlangıcı olarak kabul edilir. Sanayi Devrimi ile İnsanlığın medeniyet algılamaları, yaşayış tarzları, amaçları ve toplumsal hayatı ilgilendiren sebep sonuç ilişkileri tamamen değişmiştir. Binlerce yıldır açık denizlere rüzgârın gücüyle sınırlı alanlara açılabilen medeniyetler, keşfedilen güç ile duraksamadan, rüzgârın gücüne bağımlı kalmaksızın daha ötelere ulaşabiliyordu. Bu sayede yeni yerler, kültürler ve zenginliklerin keşfedilmesi; ekonominin, ticaretin, hammaddenin, zenginliğin tanımı ve sınırlarının değişmesine zemin oluştuyordu.

Gücün ve zenginliğin kaynaklarının değişmiş olmasının şüphesiz toplumsal hayata yansımaları olmuştur. Kargaşa içerisindeki toplumsal dinamiklerin yeni kurallar çerçevesinde düzenlenmesi ve bir tür buhran ile karşı karşıya olduğu kabul edilen fert/topluluk yaşayışının normalleştirilmesi ile ilgili birçok düşünür, siyaset adamı, hatta asker çözüm önerilerinde bulunmuştur. Bunların bir kısmı ütopyik tasavvurlar olduğu gibi, bir kısım reçeteler sonraki yüzyılları bile ciddi biçimde etkileyecek şekilde kabul görmüştür. Aristoteles'e kölelik hakkındaki görüşü ile beraber, köleliğin ne zaman kalkması gerektiği sorulduğunda; Ne zaman dokuma tezgâhlarının kolları kendi kendine gidip gelmeye başlar ise kölelik o zaman kalkabilir, öngörüsünün gerçekleştiği dönemin başlangıcıdır bu yıllar.

Çalışmanın başında da ifade edildiği gibi, yaşama biçimleri, sahip olunan zenginlikler, saygınlık, iktidar, fiziki güç veya birçok belirleyeni ile beraber, sınıflaşmanın olmadığı, toplumsal katmanların, sosyal dilimlerin bulunmadığı hiçbir çağ olmadığı hemen hemen herkesin ortak kabulüdür.

İdare şekli, sanayileşmeye bağlı üretim modellerinin yeni iş kolları, yaşayış tarzları, yaşam alanları değişse de, tabakalaşma olgusu ve varlığı her dönem güncelliğini korumuştur. Sadece, medeniyetler geliştikçe, tabakalaşma türleri, belirleyici kıstasları, katmanlar arasındaki sınırların geçirgenlik dereceleri ve sertlikleri gibi durumlarda değişiklik görülür. Yani, statüler ve katmalar arasında değişiklik için bazen çok karmaşık, sıkı ve bozulamaz ölçütler, bazen daha sade ve toplum geneline açık durum söz konusu olmuştur.

Toplumsal yapılar, farklılaşmış toplumsal mertebelerden oluşur. Tabakalaşma ve eşitsizlik gibi olgular, orta tabaka algılaması ve önemi ile ilgili kabuller, çok eski yıllara, toplumsal çözümlerinin yeni yeni yapıldığı MÖ. 3. ve 4. yüzyıllara kadar götürülebilmektedir.

Memnuniyetsizliğin kaynağı tabakalaşmanın varlığı değildir. Farklılaşma, işbölümü ve uzmanlaşmayı, uzmanlaşma da gelişmenin ve kalkınmanın zeminini hazırlar. Problem; üst tabakada küçük bir azınlığın bulunduğu, zayıf orta tabaka ve zemine gidildikçe artan yoğunluklu toplumsal yapılarda görülmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü' nün 2011 tarihli (Sosyal Adaletin Yeni Bir Evresi) raporu, gelir eşitsizliği ve yaşam standartları hakkında ipucu vermektedir. Rapora göre: Dünya nüfusunun %80'i zenginliğin %30'unu paylaşmaktadır. 2007 verilerine göre ise orta büyüklükte bir ülke nüfusu kadar kişinin (61 milyon) geliri, dünya nüfusunun yarısının (3,5 milyar) sahip olduğu geliri paylaşmaktadır. Son yıllarda yoğunlaşan, gelir seviyesinin yüksek olduğu ülkelere, ortalama bir hayat standardından pay alma umudu ile göç eden kitlelerin trajik hikâyelerinin arka planında bu fotoğrafın payı büyüktür.

Orta tabakadaki yoğunluk genellikle toplumsal refah, kalkınmışlık, huzur ve insanların mutluluğu ile her dönem ilişkilendirilmiştir. Ortalama bir yaşayış tarzının topluma hakim kılınması, aşırı uçlara sapmanın önüne geçeceği ve bu eğilimleri törpüleyeceğine inanılır.

Sanayi Devrimi'nden sonraki süreçte, birçok konuda olduğu gibi, tabakalaşma ve özellikle orta tabakalaşma konusundaki genel geçer kurallar değişmiş veya en azından yeniden yorumlanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Artık yeni ve çok etkin, dinamik bir sosyal sınıf mevcuttur. Üretim sürecinde ve üretim sonrasında emek

yoğun çalışan işçiler. Bu sınıfın, siyasal ve ekonomik alandaki etkisi sebebiyle diğer mesleklerin toplum hiyerarşisindeki konumlarına yukarı veya aşağı yönlü etkileri olmuştur.

Yeni dönemde İnsanlar yeni üretim tarzının sunduğu hayatın cazibesinden ve daha iyi yaşam koşullarından pay almak kaygısı ile şehirlere yönelmiştir. Bu süreklilik arz eden kitlesel yöneliş ile şehirler yer yer kontrolsüz büyüme eğilimine girmiştir. Sürekli büyüyen bu dinamik gücün sistematik hayat tarzına dahil edilmesi, asgari yaşayış tarzı ve meşgaleleri ile ilgili sorunlar yönetici kadroların öncelikli problemleri olmuştur. Bu muazzam kalabalıklara ortalama yaşam standardının sunulabilmesi, toplum refahı ile doğrudan ilişkili hale gelmiştir.

İhtiyaçlardaki sürekli değişiklik yeni üretim alanlarını doğurmuş, yeni üretim alanları da yeni işgücünü çekmiştir. Bu döngüsel hal sürekli kendini yenilemiştir. Yeni dönemin ortalama hayat tarzının sembolü, yeni orta tabakası ve ücret karşılığı üretim alanlarında faaliyet gösteren çalışanlar olmuştur. Yeni hayat özlemi ile kent yaşayışına plansız dahil olan insanların istihdam edilememesi ve asgari yaşam koşullarının sağlanamaması, beraberinde yaşanan sosyal travmaları getirmiştir.

Avrupa, 17. ve 18. yüzyıllarda Fransız İhtilali ve Endüstri Devrimi sonrası ortaya çıkan sosyal, kültürel, siyasal, düşünsel, iktisadi kargaşa ile hesaplaşmış ve toplumsal fayda temelli çıkarımlarda bulunmuştur. Bu sayede düzen sağlamayı başarmışlar ve sanayi toplumu olma yolunda önemli kazanımlar elde etmişlerdi. Sorunlar aşıldıktan sonra ise üretim ve refah seviyelerinin artırılması için ihtiyaç duydukları farklı coğrafyalardaki enerji kaynaklarına yönelmişlerdi. Kendi koydukları kurallar ile kaynaklarını elde etmek istedikleri ülkeleri politik, ekonomik ve askeri kıskaca almak adına ittifaklar oluşturan bu devletlerin öncelikli hedeflerinde ise üç kıtaya yayılan topraklarında zengin kaynaklara sahip olan Osmanlı Devleti idi.

18. Yüzyılın son çeyreği; ekonomik, askeri ve politik dengelerin onlarca yıl sürekli gerdiği Osmanlı topraklarının paylaşılması için güç merkezlerinin faaliyetlerini yoğunlaştırdığı dönem olmuştur. Her alanda durağan seyreden, hatta gerileyen imparatorluk yönetimi, gelişmeler karşısında çözüm üretememekteydi. Bu aşamada, dünyadaki gelişmeleri okuyabilen ve ülkenin parçalanmadan süreci atlatma konusunda fikri ve enerjisi olan Osmanlı genç aydınları, alışlagelmiş davranış kalıplarının dışında çözüm önerilerinde bulunmuşlardır. Ayrışmalar, fikir ayrılıklarına

ve güç temerküzü ile yapılan hatalara rağmen yenilikçi fikirlerin bir bölümü iktidara taşınabilmiş, çağdaş uygulamalara imza atılabilmektedir. Ancak ardışık gerçekleştirilmeye çalışılan yapısal düzenlemeler, olumsuz seyrin değiştirilmesine yetememiştir. Jön Türkler tarafından savunulan ve İttihatçıların kısa iktidarında bir kısmı hayata geçirilen fikirlerin bir kısmı yeni kurulacak Cumhuriyet'in de kuruluş dinamikleri içerisinde bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti, onlarca yıl aralıksız devam eden dış tehdit ve iç dinamiklerdeki yozlaşma sebebi ile enerjisinin neredeyse tamamını varoluş mücadelesine harcamıştır. Sanayide, eğitimde, hukukta, bilimde, ticaretle, girişimcilikte, orta tabakalaşmada vb. hemen her alanda çağın gereklerine uygun revizyonlar yapılamamış veya tamamlanamamıştır. Bu yüzden sanayileşmiş/gelişmiş devletlerle arasındaki mesafenin açılması, çöküşüne kadar devam etmiştir.

Bu mesafenin kapanması ile ilgili süreç, verilen kurtuluş mücadelesinin başarı ile sonuçlanması ve yeni devletin kuruluşu ile başlatılabilmektedir. İktisadın tüm toplumsal işleyişinin temeli olduğunun farkındalığı ile Mustafa Kemal, askeri zafer sonrasındaki ifadelerinde, asıl olanın ekonomik bağımsızlık mücadelesi olduğunu vurgulamıştır. Son birkaç nesil, cephelerde varoluş ile ilgili ödenen kutsal bedele milletçe dâhil olduğundan, Osmanlı Devleti'nde ekonomik altyapı ve girişimcilik yönünün geliştirilebileceği ortam sağlanamamıştır.

Diğer ulusların ekonomik gelişmişlik ve özel teşebbüs tecrübeleri ile aramızda oluşan farkın kapatılması adına prensiplerin tartışılacağı bir iktisat kongresi düzenlenmesi kararı alınmıştır. Atatürk'ün Erzurum Kongresi ile mukayese ettiği İzmir İktisat Kongresi'nde yeni kurulan devletin ekonomik bağımsızlığı konusundaki kararlılık ve uygulanacak ekonomik modelin yönü ilan edilmiştir. Kongre ile verilen işaret ve sonrasında verilen mücadelenin, medeniyetin inşasındaki önemi çok büyüktür.

Ekonomi ile tüm toplumsal gelişmeler arasındaki ilişkinin farkında olan devlet aklı, sonraki yıllarda yaşanacak önemli dönüşümler öncesinde de iktisat kongresini düzenleme deneyimini sürdürmüştür. Olağan dışı gelişmeler karşısında geliştirilecek davranış şekilleri üzerinde tartışılmıştır. 1981 yılında küresel ekonomiye entegrasyon ile ilgili süreç başladığında ikincisi, 1992 yılında soğuk

savaş döneminin tamamlanması ile üçüncüsü, 2004 yılında Avrupa Birliği'ne tam üyelik görüşmelerinde dördüncüsü ve 2013 yılında 21. yüzyılın ilk küresel kriz döneminde beşincisi gelenek olduğu üzere İzmir'de düzenlenmiştir.

Köklü medeniyetlerin kurduğu devletlerde devamlılık söz konusudur. Kültürel birikimlerinin yanında ekonomik, siyasi ve askeri kazanımlar ve deneyimler, devlet geleneğinin oluşturduğu kurumlar vasıtasıyla aktarılır. 1930'lu yıllarda yaşananlar bu çerçevede değerlendirildiğinde tarihsel arka planında çok fazla unsur barındırmaktadır. Konu ile ilgili olması açısından iki örnek alınabilir. Bunlardan birincisi, Tanzimat'tan Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadarki uzun dönemi kapsayan arka plandır. Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti'nin son dönem gerçekleştirdiği yapısal reformlar yeni kurulan devlet tarafından değerlendirilmiştir. Cumhuriyet'i kuran kadronun gelişmesine imkan sağlayan askeri reformlar veya İttihat Terakki Hükümetinin gerçekleştirdiği iktisadi düzenlemelerin Cumhuriyet döneminde güncellenerek uygulanması örnek olarak değerlendirilebilir. İkincisi ise 1923-1929 İktisat Kongresi ve Cumhuriyetin ilanı ile başlayıp ekonomik krize kadar olan kısa dönemi kapsayan arka plandır. Milli mücadeleden sonra, Cumhuriyetin ilanı ile başlayan ekonomik mücadeledeki metotlar, 1930'lu yılların zeminini hazırlamıştır.

İktisat Kongresi ile başlayan yeni dönemde, temel dinamiğini özel teşebbüsün oluşturduğu liberal ekonomik model uygulanmıştır. Özel teşebbüsün yeterli olmadığı veya tercih etmediği alanlarda devlet işletmeciliğinin devreye girmesi esas alınmıştır. Ancak 1920'li yılların sonuna yaklaşıldığında yapılan izleme ve değerlendirmelerde beklenen ekonomik sonuçlara ulaşılamadığı görülmüştür. Kamu kaynakları ile desteklenmesine rağmen başarı elde edilememesinin temel sebeplerinden biri girişimcilik ile ilgili bir altyapının bulunmaması idi. Bu altyapı eksikliği sebebi ile gerçekleştirilen yatırımlardan elde edilen artı değer tekrar yatırıma döndürülemiyor, daha zahmetsiz ve riskin düşük olduğu düşünülen ticarete veya spekülatif alanlara yöneliyordu.

Liberal uygulamalarda yaşanan tıkanıklık ile beraber 1929 yılında, tarihte yaşanmış en büyük küresel ekonomik krizin baş göstermesi üzerine bunalımdan çıkış için model arayışları ile ilgili çalışmalar başlatılmıştı. Yıllarca devam eden krizin etkileri hemen her ülkeyi kasıp kavururken, Sovyetler Birliği'nde uygulanan korumacı planlı ekonomi başarılı sonuçlar alınıyordu. 1929 küresel ekonomik krizin olumsuz

etkilerine, piyasaların iç dinamikleri çözüm üretemeyince birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sorunların aşılmasında ve yatırımlara öncülük edilmesi konusunda devletin müdahalesi gerektiği görüşü hakim olmuştur. Geçen süre zarfında etkileri azalmakla beraber bu uygulama 1980’li yıllara kadar devam etmiştir.

Türkiye’nin ekonomi yönetimi tarafından, ulusal koşullara uygun düzenlemeler yapılarak korumacı devletçi ekonomik modelin uygun olduğu değerlendirilmiştir. Fakat diğer korumacı devletçi uygulamalardan farklı olarak özel teşebbüs ekonomik işleyişinin dışına itilmemiştir. Bu sebeple Türkiye’de uygulanan sistem, karma ekonomik model olarak nitelendirilmiştir. Uygulama aşamasında Sovyetler Birliği’nden teknik destek, kredi ve yatırım konularında destek alınmıştır.

Devletçilik uygulaması, kuramsal tartışma veya yönetici kadronun politik duruşları bağlamında hayata geçirilen ekonomi politikası değildir. Koşulların zorlaması sonucunda ortaya çıkmıştır. Birinci İktisat Kongresi ile hedeflenen kararlılığın, yeni şartlara uyumlu hale getirilen yeni yol haritaları planlanmıştır.

Sanayi planları ile hayata geçirilen devletçilik uygulamaları, Türkiye Cumhuriyeti için daha sonraki süreci bütünüyle etkileyen başlangıç olmuştur. 1930’lu yıllar, batı medeniyetlerinin Endüstri İnkılâbı ile yaşadığı evrelerin sıkıştırılmış/hızlandırılmış özeti gibidir Türkiye için. Bu yıllar, toplumsal hayatı ilgilendiren hemen her alanda (Ekonomi, Sanayi, hukuk, finans, bilim, eğitim, Ulaştırma vb.) yasal düzenlemelerin yapılarak uygulamaya geçirildiği dönem olmuştur.

Birinci Beş yıllık Sanayi Planı ile hedeflenen gelişmelere planlanandan önce ulaşılmamasının verdiği cesaret ile daha kapsamlı niteliğe sahip İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı Hazırlanmıştı. Ancak II.Dünya Savaşı öncesi dünyadaki askeri ve siyasi gerilim iklimi sebebiyle Türkiye, önceliklerinde bazı değişikliklere giderek plan dahilindeki faaliyetlerin bir kısmını ötelemiş, bazılarını sonlandırmak zorunda kalmıştır.

II.Dünya Savaşı ile sanayileşme ve yapısal düzenleme faaliyetleri kesintiye uğramış olsa dahi, 1930’lu yılların sonuna gelindiğinde alınan olumlu rakamsal sonuçlara bir daha ulaşılamamıştır. Şüphesiz ilk yıllardaki oranın yüksek görünmesinde, başlangıç noktasındaki minimal düzey etkili olmuştur. Fakat bu

dönem gerçekleştirmeleri; sonraki yılların, özellikle 1963 yılında güçlü bir şekilde başlayan planlı ekonomi sürecindeki “Beş yıllık Kalkınma Planları” na birikim ve tecrübe açısından zemin oluşturmuştur. Bu sayede II.Dünya Savaşı’ndan sonraki sanayileşme ve kalkınma faaliyetlerinde katlanarak artan bir devinim görülmüştür.

Süreç ile ilgili özet yapıldıktan sonra tekrar kalkınma politikalarının, orta tabaka kalkınmasındaki rolüne dönecek olursak öncelikle şunun ifade edilmesi gerekir; fertlerin hayatlarını idame etmek konusundaki faaliyetlerinin niteliği, toplumsal hayatın birçok alanı ile ilişkilidir. Mertebelenmeler, eskiden olduğu gibi salt saygınlık ve itibar ile belirlenmemekte, bunların yanında veya dışında faaliyet alanı ve gelir düzeyi, tabakaların ayırıcı başlıklarından biri olmuştur.

Daha önce de belirtildiği gibi, tabakalar ve orta tabaka tanımı, tanıma dahil edilecek kitlenin sınırları, niteliği ve niceliği dönemler arasında farklılıklar göstermektedir. Türkiye için 1920’li yıllar, I.Dünya Savaşı yıkımının etkilerinin sürdüğü ortamda imkânsızlıklar içerisinde medeniyetin yeniden inşası mücadelesinin sürdürüldüğü şartlar iken 1930’lu yıllar II.Dünya Savaşı öncesinin gergin iklimi ve Dünya Ekonomik Krizinin etkilerinin tüm şiddeti ile devam ettiği dönemdir. İşte bu dönemde kalkınmaya kaynaklık etmesi için devlet işletmeciliği kapsamında büyük ölçekli sanayi tesisleri kurulmuştur. İşletmelerin kurulduğu bölge sistematik göç almış, Karabük örneğinde olduğu gibi gittikçe büyüyen yerleşim alanına dönüşmüştür.

Devlet tarafından kurulan büyük ölçekli sanayi tesislerinin insan kaynağı ihtiyacının bir kısmının karşılanması ile 1929 krizi arasında ilişki bulunur. Şöyle ki; 1929 krizi özellikle tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesine sebep olmuştu. En önemli ihracat alanı tarım ürünleri olduğu için elde edilen gelir çok yüksek miktarda düşmüştü. Gelirleri düştüğü için borçlanan üreticiler, borçlarını ödemek için çiftçilikte kullandıkları araçlarını ya da topraklarını satmak zorunda kalmışlardı. Hayatlarını yeni şartlarda sürdürmek amacı ile köylerden çalışma imkânı bulabilecekleri şehirlere göç etmişlerdi. İşte mülkünü devrederek göç eden kitle 1930’lu yıllardaki sanayi bölgelerinin yatırımlarının insan kaynağını oluşturmuşlardır. Bu istihdam döngüsü, hiç olmadığı kadar orta tabakalaşmaya katkı sağlamıştır. İşletmelerde istihdam edilen bu maharetli insanlar, kısa sürede sanayinin işleyişine uyum sağlayarak nitelikli çalışanlar haline gelmişlerdir. Bu çalışanların, o dönem şartlarında elde ettikleri gelirleri ve mütevazı sosyal hayatları ile orta tabakada (orta

alt) değerlendirilebilirler. İşletmelerde ücret karşılığı çalışan kitle ile orta tabaka yoğunluğu birbirleriyle ilişkili hale gelmiştir.

Kurulan sanayi tesislerinde mühendisler, teknik görevliler vb. (orta) ile müdürler ve yardımcıları, departman sorumluları vb. (orta üst) orta tabaka mensubudurlar. Bunların yanında, büyük ölçekli sanayi tesislerinin tedarikçileri, fason işlerini yapan mikro ölçekli işletme sahipleri, üretilen ürünlerin satış ağına bulunan tüccarlar ve tüm bu ve benzeri unsurların kamu bürokrasisi ile bağlantısını temsil eden farklı kademedeki memurlar orta tabaka mensubudurlar.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sermaye yetersizliği, girişimcilik altyapısının yetersiz olması gibi sebeplerle gerçekleştirilen kamu yatırımları hayati önemdedir. Sağladığı katma değer, istihdam, sektörleri disipline etmek, finansal birikim vb. birçok alanda çok önemli görevleri ifa etmişlerdir. 1980'li yıllara kadar bir şekilde kamu yatırımı gerçekleşmiş ve çok başarılı sonuçlar alınmıştır. Ekonomik dönüşümü tanımlayan 24 Ocak kararları ile kamu müdahalesinin minimize edildiği yeni dönemde serbest piyasa modeline geçilmiştir. Değişen dünya şartları ve iktisadi kurallarında şüphesiz devletin belirlenen bölgelere fabrika kurması yeterli değildir. Artık eskisine oranla çok daha fazla özel teşebbüsün yatırım silsilesi içerisinde başat rol alma zorunluluğu bulunmaktadır.

Devletçi sanayileşme döneminden (1934-1942) sonra Türk ekonomisi, ikinci aşamadaki "planlı karma ekonomi" döneminde (1963-1977) üç tane beş yıllık kalkınma planı uygulanmıştır. Fakat 1930'lu yıllardan sonra Cumhuriyet tarihindeki ikinci önemli dönüşüm süreci "24 Ocak 1980 İstikrar Kararları" ile planlı karma ekonomiden, serbest piyasa ekonomisine geçilmesiyle başlamıştır.

Ekonomide dönüşüm döneminde uygulanan kalkınma planlarının yanında, araştırmaya konu önemli bir dönüşüm daha yaşanmıştır. 1980'li yıllara kadar, ülkemizde ve dünyada ekonomik faaliyetlerin temelinde büyük ölçekli işletmeler bulunmaktaydı. Bu döneme kadar sanayileşmenin ve kalkınmanın öznesi olan büyük işletmeler yerini kademe kademe daha küçük boyuttaki özel işletmeler almıştır. Yeni dönemde devletlerin girişimcilik potansiyeli konusundaki kapasitesi ve gücü, diğer devletler karşısındaki rekabet edebilme ve kalkınmışlık seviyesi ile ilişkili hale gelmiştir.

Yeni dönemde kamu yatırımlarından çok, kamu kaynaklarının özel teşebbüsün desteklenmesi suretiyle istihdam sağlayıcı niteliğinin artırılması ve uluslararası rekabete hazırlayıcı katkılar sunması beklenmektedir. Gelir düzeyindeki bölgelerarası dengesizlik, ekonomik ve siyasi açıdan önemli problemlerdendir. Bununla ilişkili olarak bölgelerarası dengesiz kitle hareketleri ve gelişmiş, gelişmekte yahut gelişmemiş ülke ayırımı olmaksızın istihdam küresel bir sorun olduğu görülür. Son olarak, bu ve benzeri sorunlar ile orta tabakalaşmaya sunacağı olumlu katkılarından dolayı genelde işletmelerin, özelde ise bu işletmelerin %99,7'ini ve toplam istihdamın da %78'ini oluşturan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin istihdama sağladığı katkılar boyutunda kısaca değerlendirilmesinde yarar olduğu düşünülmektedir. Bu bölümdeki değerlendirmeler, toplam işletmelerin %99,7'sini oluşturması sebebiyle, Küçük ve Orta Ölçekli işletmeler boyutunda yorumlanacaktır.

Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de önemli bir yere sahip olan işletmeler orta tabaka yoğunluğuna katkısı azımsanmamalıdır. Zira orta tabakadaki yoğunluk, gelirin adil dağıtımı ve toplumsal memnuniyet seviyesi ile yakından ilintilidir. İşletmelerin gelişmesi, uluslararası rekabete hazırlanabilmesi konusunda sağlanacak her türlü katkının istihdam problemi özelindeki sağlayacağı olumlu yansımalarının yanında, orta tabakalaşmada gelişmiş ülkeler seviyesinde dönüşümler yaşanmasında etkili olacağı bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomideki sayısal varlığı, üretim ve yatırım hacmi, istihdam ile gelirlerin tabana yayılması açısından önemli rol sahibi olan işletmeler, serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırarak dinamizm sağlamaktadır. Bu çaptaki işletmeler bir ölçüde eğitim faaliyeti de yürütmektedir. Mesleki ve teknik yetkinlik açısından çalışanlara yerinde ve uygulamalı eğitim fonksiyonunu yürütürler. Yetişen işgücünün iş ve işyeri değişikliği ile de bilgi ve tecrübenin paylaşılması ve yaygınlaşmasını sağlamaktadır.

Büyük ölçekli işletmeler genelde büyük kentlerde ya da yakın bölgeler etrafında konumlanmalarına rağmen Küçük ve Orta Ölçekli işletmeler tüm coğrafi alanlara yayılma potansiyeli olduğundan bölgesel kalkınmaya katkıda bulunurlar. Böylece, ekonomik faaliyetlerin ve gelirin bölgeler arasında görece dengeli dağılımına da katkıları olur. Ayrıca genellikle emek-yoğun çalışıldığından işgücünün bölgesinde, kendi potansiyeli içinde kalması sebebi ile şehirlere göçün engellenmesine doğrudan ve hissedilir etkileri bulunur. İşgücü bölgesine göç,

genellikle bakmakla yükümlü olunan aile üyeleri ile beraber gerçekleştiğinden, göç edilen yerdeki eğitim, sağlık, yerel kamu hizmetleri vb. hizmetlere ek yük getireceği gibi, yereldeki avantajlarını (akraba dayanışması, kolay barınma, ucuz gıda) kaybedeceği anlamına gelecektir. Bu sebeple, asgari geçim olanakları için ya daha fazla çalışılması gerekecek yada aile bireylerinden bir yada bir kaçını enformel iş gücüne kaymak zorunda kalacaktır. Sonuçta, bir yanda aile içi dayanışma ön plana çıkarken, kent gerçekliğinde daha çok çalışılması gerekliliği yüzünden düşük hayat kalitesi ve mutsuz aile bireylerine dönüşme ihtimali bir maliyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

İstihdam uygulamaları; gelişmiş, gelişmekte olan veya gelişmemiş ülke ayrımı olmaksızın küresel bir sorun olduğunu görüyoruz. İstihdam edilenlere uygulanacak ücret politikası ise gelişmişlik seviyesi ile bağlantılıdır. Ülkemiz çalışanları, gelişmiş ülke çalışanları seviyesinde olmadığı bir gerçekliktir. Ancak gelir seviyeleri, yaşam koşulları, saygınlık, kendini güvence altında hissetme, kişisel gelişime kaynak ve zaman ayırabilmek vb. kıstaslara bakıldığında Küçük ve Orta Ölçekli işletmelerde çalışanlar, orta tabaka mensubu veya en azında oraya çok yakın bir yerde konumlandıklarını söylemek mümkündür. Bu çalışanlar, çağımızın en azından ortalama yaşam koşulları ve ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri, edinimlerinden memnuniyet duymalarına katkı sağlamaktadır. Bu durum, aynı zamanda sağlıklı toplumsal yapılanmanın fotoğrafı olan, şişkin orta tabakaya yapılan katkı anlamına gelmektedir. Alt kadro çalışanlarına asgari hayat şartlarında hayatiyetlerini sürdürebilmeleri imkânı sağlanır ise ve kendilerini ortalama bir hayat standardında yaşadıkları şeklinde tanımlamaları, toplumsal memnuniyete katkı sağlayacaktır.

Nüfus, gelişmiş ve gelişme eğilimindeki ülkeler gibi ülkemizde de şehir yaşayışında yoğunlaşmaktadır. Bu yoğunluğun faaliyet gösterebileceği alan olarak, sanayi kuruluşları ve bunun çok büyük bölümünü oluşturan Küçük ve Orta Ölçekli işletmeler olduğu görülmektedir. Toplumsal yapı içerisinde bu işletmelerde ücret karşılığı farklı konumlarda çalışan kitle yoğunluğunun bulunduğu yer, tabakalaşma türünü belirlemektedir. Gelişmiş ülke çalışanları, daha çok orta tabaka mensupları olarak anılmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde bu yoğunluk sosyal dokunun en altında görülmekle beraber, çoğu zaman insani koşulları sağlanamamış, düşük maliyetli işgücü sayesinde rekabet stratejilerinin yürütüldüğü görülür. Gelişmişlik seviyesi ile tabakalaşma türleri arasındaki ilişki gibi, yine gelişmişlik seviyesi ile istihdam

politikaları, sağlanan istihdamın yaşayış tarzlarındaki belirleyiciliği ve istihdam edilenlerin sektörel dağılım yoğunlukları arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Şüphesiz insanların iş sahibi olabilmeleri önemlidir. Ancak iddia sahibi ülkelerdeki belki de daha öncelikli sorun, her sahada istihdam edilen insanların, özellikle de Küçük ve Orta Ölçekli işletmelerde istihdam edilen yoğun kitlenin en azından ortalama hayat tarzına kavuşturulabilmeleridir. Bu çalışanlara çağın gerektirdiği şartlar sağlandığı ölçüde toplumsal huzur/barış sağlanmış olacaktır. Bu şartlardaki temel belirleyenlerden belki de en önemlisi, istihdam edilenlere uygulanan ücret politikalarıdır. Bu alanda yapılacak iyileştirme, kişisel ve toplumsal kültürel dokuya sağlayacağı katkı ile kalabalıkları orta tabakaya itecektir.

Özetlenecek olursa; işletmelerde çalışan kitlenin konumu, toplumun yapılanma şeklini ifade etmektedir. Ülkemizin öncelikli problemlerinden olan işsizliğin önlenmesi hususunda nüfus artış hızı oranlarına bakıldığında, batı toplumlarından daha fazla çaba sarf edilmesi gerekliliği bir gerçekliktir. Yatırımların ve daha da önemlisi girişimcilik kültürünün yaygınlaştırılması ve teşvik edici kanalların işlerlik kazanması önemlidir. Unutulmamalıdır ki salt fertlerin bireysel istihdamını sağlama kaygısı aritmetik çözüm iken, girişimciliği özendirmek, geometrik (katlanarak artış) çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda yatırım ve girişimcilik kültürünün ülke genelinde mümkün olduğunca homojen dağılımı, güçlü toplumsal yapıya önemli katkıları olacaktır. Bölgeler insan kaynaklarını olabildiğince birbirlerine itmemeli veya çekmemelidirler. Bunun başarılması halinde çözüm olarak yansıyacağı saha çok geniş olacaktır. Trafik ve asayiş gibi büyük kentlerin problemlerine dahi belki de çok daha az kaynak aktararak çözülebilecek problemler olacaktır.

İşletmeler, özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, ülkenin ekonomik hayatına üretim, yatırım, istihdam gibi hayati önemde katkıları bulunmaktadır. Ayrıca en az bunlar kadar önemli katkıları ise ekonomik göstergelerin iki kalemine yaptıkları olumlu ve dengeleyici destektir ki bunlar, İhracat ve dolaysız vergilerdir. İhracat ile vergi sistemine buldukları katkının yanında, coğrafi açıdan ülke sathına yayılabilme potansiyelinden dolayı bölgesel kalkınmanın temel dinamosudur. Bu özelliği ile ülkelerin ve ülkemizin sosyoekonomik sorunların önemli kaynaklarından olan “göç” ün minimize edilmesinde, dolayısı ile sağlıklı şehirleşme ve toplumsal barışın aktörlerindedir.

Kamu hizmetlerini yerine getirebilmek adına hükmetme gücü ile ülkedeki üretilen artı değerden pay alan devlet mekanizması, harcamaları karşılayabilmek adına yeterli vergiyi dolaysız, yani üretim üzerinden toplayamadığı zaman tüketim üzerinden, yani dolaylı vergiler ile toplamaya çalışarak, oluşturduğu mali bütçeyi dengelemeye çalışmaktadır. İşletme sayısında yani dolaysız vergi veren sayısının azlığı neticesinde, gelişmiş ülkelerdeki dolaysız/dolaylı vergiye oranı %70-30 seviyesinde iken, ülkemizde %30-70 civarındadır. Bu durum, orta-alt gelir grubundaki kitleyi çok fazla etkilemektedir. Bütçe üzerindeki cetvellere olumlu katkıları, bölgesel kalkınmışlığa olan destekleri, büyük kalabalıkların belli bölgelerde kümelenmelerinin doğuracağı olumsuz etkileri minimize etmeleri gibi görevleri üstlenen işletmelerin, kamusal mekanizmalar tarafından desteklenmesinin birçok çarpanı ile toplumsal yapıya ve orta tabakalaşmaya olumlu yansımaları olacaktır.

Güçlü devlet, güçlü kurumların bileşkesidir. Küçük ve orta ölçekli işletmeler ürettikleri mal/hizmet ve büyük ölçekli sanayiye yan sanayi olarak ürettikleri ile istihdam yaratma kapasiteleri sebebiyle ülke kalkınmasında çok önemli rolleri bulunmaktadır. Devlet işletmeciliğinde ekonominin öznesi kamu olduğundan rekabet ortamı gelişmemektedir. Rekabetin olmadığı alanda da gelişme ve geliştirmenin eklenerek sağlanabilmesi kolay olmayacaktır. Serbest piyasa ekonomisinde girişimcilik temelli işletme kültürünün varlığı rekabet ortamına bağlı olduğundan işletmeler, yapıcı ve geliştirici rekabetin kökleşmesine de taraf olmuşlardır. Ekonominin en dinamik gücünün temsilcisi olan küçük ve orta ölçekli işletmelerin sorunlarına çözüm kararlılığı ve ön açıcı destek uygulamaları dış ticaret dengesinden, istihdam sorununa sağlayacağı katkıya kadar onarıcı etkileri olacaktır. Böylece güçlü işletmeler demografik, toplumsal, siyasi, kültürel vb. pek çok alanda problemlerin çözümüne ciddi katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AFETİNAN, İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- AHMAD Feroz, İttihatçılıktan Kemalizme, Çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.
- AKŞİN Sina, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Banası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- AKTAN Reşat, Türkiye İktisadi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1978.
- ALKİN Erdoğan, Uluslararası Ekonomik İlişkiler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.
- ARİSTOTELES, Nikomakhos'a Etik, (Çev. Saffet Babür), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.
- ATEŞ Toktamış, Siyasal Tarih, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938, Cilt:3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- BAŞKAYA Fikret, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2004.
- BİLGİSEVEN Amiran Kurtkan, Genel Sosyoloji, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.
- BORATAV Korkut, Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yayınevi, Ankara, 1974.
- BORATAV Korkut, Türkiye'de Devletçilik, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- BORATAV Korkut, Türkiye'de Devletçilik, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- BORATAV Korkut, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- BOSTANCI Mehmet Naci, Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996.
- BUMİN Birol, Örgüt Geliştirme, Kalite Matbaası, Ankara, 1979.
- ÇAĞAN Nami, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Ayraç Yayınları, Ankara, 2010.
- ÇAVDAR Tefik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950), İmge Kitabevi, İstanbul, 2004.
- ÇOKGEZEN Murat, Türkiye'de Devlet, Girişimcilik ve Yerel Kalkınma, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2012.
- DERİN Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940.
- DÖNMEZER Sulhi, Sosyoloji, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- DÜZGÜNGÜNEŞ Melek, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50. Yılı, DİE, Ankara, 1973.
- EREN Aslan, Türkiye Ekonomisi, Ekin Yayınevi, Bursa, 2015; aktaran DARICI Bülent, Cumhuriyet Döneminde Ekonomi ve Toplum, TALAS Mustafa ve ŞEN Bülent, (Ed.), Ekonomi Sosyolojisi, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- ERKAL Mustafa, Sosyoloji, Filiz Yayınevi, İstanbul, 1983.

- EŞİYOK B. Ali, Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Stratejileri ve Sanayileşme (Dün-Bugün-Yarın), Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Araştırma Müdürlüğü, Ankara, 2004.
- FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri, Tanzimatta İctimai Hayat, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- FREYER Hans, Sanayi Çağı, Çev: Bedia Akarsu - Hüseyin Batuhan, Doğubatı Yayınları, Ankara 2014.
- GENCER Mustafa, Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu", İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- İÇLİ Gönül, Sosyolojiye Giriş, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011.
- İLERİ Ülkü, Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, Ankara, 2009.
- KARABEKİR Kazım, İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Emre Yayınları, İstanbul, 2001.
- KARAKAYALI Hüseyin, Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi, Güleç Matbaacılık, İzmir, 2003.
- KARAL Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Cilt:8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- KARLUK Rıdvan, Türkiye Ekonomisi, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1997.
- KARPAT Kemal, Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.
- KARPAT Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
- KARPAT Kemal, Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.
- KAZGAN Gülten, Atatürk Döneminde Tarım Politikası, Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, Yapı Kredi Bankası, İstanbul, 1982.
- KAZGAN Gülten, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988.
- KEMERLİOĞLU Eyüp, Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Yayınları, Erzurum, 1990.
- KEPENEK Yakup ve YENTÜRK Nurhan, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
- KEPENEK Yakup, Türkiye Ekonomisi (Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla), Verso Yayıncılık, Ankara, 1990.
- KEYDER Çağlar, Türkiye Demokrasininin Ekonomi Politikası, SCHICK İ. Cemil – TONAK E. Ahmet, (ed.), Geçiş Sürecinde Türkiye, Belge yayınları, İstanbul, 1998.
- KEYDER Çağlar, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- KÖKER Levent, Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- KURUÇ Bilsay, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932), Cilt:1, AÜSBF yayınları, Ankara, 1988.
- KÜÇÜK Yalçın, Planlama Kalkınma ve Türkiye, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985.

- LAROQUE Pierre, Sosyal Sınıflar, Çev. Yaşar Gürbüz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
- ORAN Baskın, Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bu Güne Olgular Belgeler Yorumlar, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- ÖKÇÜN Gündüz, Osmanlı Sanayi 1913-1915 yılları Sanayi İstatistikleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1970.
- PAMUK Şevket, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- PARASIZ Mustafa İlker, Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998.
- ROBINSON James ve ACEMOĞLU Daron, Ulusların Düşüşü Güç Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri, (Çev. Rasim Velioğlu), Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- SEMİZ Yaşar, Atatürk Döneminin İktisadi Politikası: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Saray Kitabevi, Konya, 1996.
- SEMİZ Yaşar, 1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Sanayi Politikası, GÜZEL Hasan Celal, ÇİÇEK Kemal ve KOCA Salim, (ed.), Türkler, Cilt:17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- SEZER Baykan, Sosyolojinin Ana Başlıkları, Sümer Kitabevi, İstanbul, 1991.
- ŞAHİN Hüseyin, Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002.
- TEKELİ İlhan ve İLKİN Selim, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları, ODTÜ yayınları, Ankara, 1977.
- TEZEL Yahya Sezai, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- TEZEL Yahya Sezai, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- TUNÇAY Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1999.
- TÜRKDOĞAN Orhan, Sanayi Sosyolojisi, Türkiye'nin Sanayileşmesi Dün-Bugün-Yarın, Töre Devlet Yayınevi, Ankara, 1981.
- TÜRKDOĞAN Orhan, Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- ÜLKEN Yüksel, Atatürk ve İktisat -İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eklektik Model-, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1984.
- WATERS Malcolm, Modern Sosyoloji Kuramları, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2008.
- YAMAN Ahmet Emin, Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu Ekonomisi 1919-1922, Betik Yayıncılık, Ankara, 1998.
- YARDIMCI M. Emin, İNCE M. Rıdvan ve EKİZ Ramazan, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, KOÇ Selçuk, GENÇ S. Yılmaz ve ÇOLAK Kerem, (Ed.), Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları, Küv Yayınları, Kocaeli, 2017.
- YAŞA Memduh, İktisadî Meselelerimiz, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966.

YAVUZ Bige, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919–1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, Tarih, Cilt:2, MEB Yayınları, İstanbul, 1994.

YEŞİL Ahmet, Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

YÜCEL Hüseyin, Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2017.

ZÜRCHER Erik Jan, Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları - Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Cilt-2: Kemalizm, İletişim yayınları, İstanbul, 2011.

Makaleler

ALTIPARMAK AYTEKİN, Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:13, 2002.

ARSLAN ZERRİN, Geçmişten Bugüne Eleştirel Bir Orta Sınıf Değerlendirmesi, Toplum ve Demokrasi Dergisi, Sayı:13-14, 2012.

ATAGENÇ İHSAN ÖMER, İzmir İktisat Kongresi ve 24 Ocak Kararları Sonrası Türkiye’nin Liberal Tecrübesinin Karşılaştırmalı Analizi, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı:1, 2017.

COŞKUN ALİ, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi, Atatürkçü Düşünce Dergisi, Sayı:4, 2003.

ÇELEBİCAN GÜRÇAN, Atatürk Döneminde Para ve Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi, Ankara Üniversitesi SBF Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi Dergisi, 1982.

ÇOKGEZEN MURAT, GENÇ HAMDİ ve KORALTÜRK MURAT, Cumhuriyetin İlk Yıllarında İş Dünyasının Profili, İktisat İşletme ve Finans dergisi, Cilt:19, Sayı:216, 2004.

DENİZ TAŞKIN, Türkiye’de Ulaşım Sektöründe Yaşanan Değişimler ve Mevcut Durum, Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:36, 2016.

DURMUŞ SAVAŞ ve AYDEMİR N. KEMAL, Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938), Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:7, Sayı:12, 2016.

ERHAN ÇAĞRI, 80.Yılında Lozan, Mülkiye Dergisi, Cilt:27, Sayı:241, 2003.

EROĞLU NADİR, Atatürk Dönemi İktisat Politikaları, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, İstanbul, Cilt:23, Sayı:2, 2007.

EZER FEYZULLAH, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye’ye Etkileri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:20, Sayı:1, 2010.

GÜLLÜPİNAR FUAT, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma Açısından Vatandaşlık Üzerine Sosyolojik Bir Analiz, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:67, Sayı:1, 2012.

KARAKAYA M. FATİH, Son Klasik İlk Modern: Pitirim Aleksandroviç Sorokin ve Toplumsal Hareketlilik, Sosyoloji Dergisi Cilt:36, Sayı:1, 2016.

KEMERLİOĞLU EYÜP, Toplumsal Çatışma Konusunda Temel Görüşler, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Sayı:14, 1986.

KOÇ CEYHAN, İzmir İktisat Kongresinin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri, Atatürk Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, 2000.

KOÇTÜRK O. Murat ve GÖLALAN Meryem, 1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi, 3. Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, Cilt:45, 2010.

MIHCI Hakan, Görelî Geri Kalmışlıktan Kurtulma "Hamlesi" ve Türkiye' de Planlı Kalkınma Deneyimi, Mülkiye Dergisi, Cilt:25, Sayı:231, 2002.

ÖZTÜRK Musa ve İNAN Şükrü, İktisadi Sistemlerde Bölüşüm Sorunu: Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Ortaklık Ekonomisi, İnönü Üniversitesi Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, 2014.

ÖZYURT Hasan, Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938), İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları, sayı:19, 1981.

SABİR Hasan, Atatürk'ün İktisat Zihniyeti, Dış Ticaret Dergisi, Sayı:28, 2003.

SOYAK Alkan, Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?, Doğuş Üniversitesi Dergisi, Sayı:2, 2003.

TEZEL Yahya Sezai, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınları, Ankara, 1986; aktaran ALTIPARMAK Aytekin, Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiîin Gelişimi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:13, 2002.

TOKGÖZ Erdinç, Türkiye İktisat Kongresi mi? İzmir İktisat Kongresi mi? Hangisi Doğru?, Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:18, Sayı:1, 2000.

TUMAY Muharrem, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:2, Sayı:4, 1985.

VARLI Arzu ve KORALTÜRK Murat, II. Meşrutiyetten Erken Cumhuriyete Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt:9, Sayı:20, 2010.

YILDIZ Özkan, İşverenlerin Bakış Açısından Türkiye'de Kadın İstihdamı: Bir Alan Araştırması, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı:3, İzmir, 2013.

Tezler

KILIÇ Yalın, Türkiye'de Eğitimsel Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma İlişisine Dair Ampirik Bir Çalışma, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2013.

SIZAN Elif Balam, Kapitalist Bir Mekân Üretimi Olarak Başkent Ankara, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), 2017.

İnternet Kaynakları

AKPINAR Tolga, 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye'ye Etkileri, <https://www.paraborsa.net/i/1929-dunya-ekonomik-krizi-ve-turkiyeye-etkileri/>

BBC TÜRKÇE, ABD'de Cumhuriyetçilerin vergi indirimi getiren yasa tasarısı Senatoda onaylandı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42421180>

EKONOMİ SERVİSİ, Turgut Özal'ın hayali ortadirek eriyor, <https://www.karar.com/ekonomi-haberleri/turgut-ozalin-hayali-ortadirek-eriyor-601621>

GÜRSEL Seyfettin, Growth Despite Deflation: Turkish Economy During the Great Depression (Deflasyona Rağmen Büyüme: Büyük Buhran Döneminde Türkiye Ekonomisi),

https://pdfs.semanticscholar.org/36e9/a51a1aa1292bfa91075723dd25776deb9e87.pdf?_ga=2.199557612.374260078.1576097304-144543960.1576097304

İKTİSAT TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=orta%20direk>

KOÇAŞLI İbrahim Onur, 1923 İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin İktisat Politikalarına Etkileri, International Journal of Academic Value Studies, www.javstudies.com

KORALTÜRK Murat, Türkiye Ekonomisi (1923-1960), www.altayli.net

MUTLU Servet, Düşünce ve Uygulamada Devletçilik, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1740>

SELİM Yavuz, Kara Perşembe: 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Nasıl Başladı? <http://www.serenti.org/kara-persembe-1929-dunya-ekonomik-bunalimi-nasil-basladi/>

TABAKALAŞMA TÜRLERİ, <https://sosyolojidersim.weebly.com>

TBMM, Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mazbatası, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c016/b033/tbmm050160330103.pdf>

T.C. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, "Türkiye İktisat Kongresi'ni Açış Söylevi İzmir", <http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir>

TEKELİ İlhan, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930-1980 Arasında İzlediği Sosyal ve Ekonomik Düzenleme Politikaları, https://www.academia.edu/28799234/TÜRKİYE_CUMHURİYETİNİN_1930-1980_ARASINDA_İZLEDİĞİ_SOSYAL_VE_EKONOMİK_DÜZENLEME_POLİTİKALARI?email_work_card=title

TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret Verileri, www.tuik.gov.tr

YILDIRIM Ömer, Toplumsal Tabakalaşma Piramidi Nedir?, <https://www.felsefe.gen.tr>

1938 TÜRKİYESİ, http://www.kemalizm1938.org/pdf/1938_TURK.pdf

Gazete

DOĞAN Yalçın, Hedef Ortadirek, Milliyet Gazetesi, 21 Ocak 1999

DOĞAN Yalçın, Tılsımlı söz: Ortadirek, Hürriyet Gazetesi, 06 Ekim 2009

KEYMAN Fuat, İzmir İktisat Kongresi ve 2023 hedefleri, Milliyet Gazetesi, 31.10.2013

Yüksel ANIT

30.07.1969 Rize doğumludur. İlk/Orta eğitimini İstanbul'da tamamlamış olup, 1994 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünü tamamlamıştır.

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığında (KOSGEB) KOBİ Uzmanı olarak görev yapmaktadır.

